תדי קאופמן

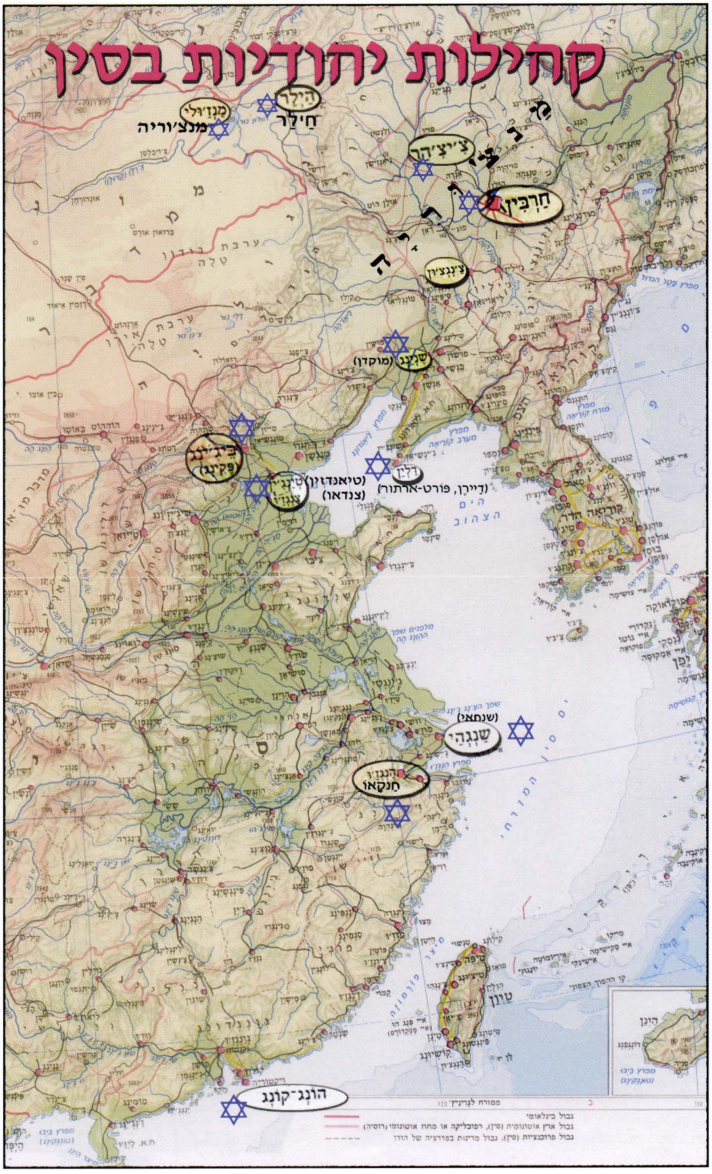
# יהדות חרבין אשר בלבי










קחילות יהודיות בסין
מנצ'וריה
חַרְבִּין
שנגחאי
הונג־קונג

תדי קאופמן

# יהדות חרבין אשר בלבי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

תל אביב
תשס"ה - 2004

**Theodore (Teddy) Kaufman**

**The Jews of Harbin Live on in My Heart**

התמונות שעל העטיפה:

**למעלה:** בית הכנסת הגדול, נבנה בשנת 1909, שופץ בשנות השלושים ופעל עד לעזיבת אחרון היהודים את חרבין בשנת 1963

**למטה:** בית הספר היסודי היהודי "תלמוד תורה" נוסד בשנת 1920

©

כל הזכויות שמורות לאיגוד יוצאי סין

רח' גרוזנברג 13, ת.ד.29786 תל אביב, 61297

טל' 03-5171997

WWW.JEWSOFCHINA.ORG

E-mail: info@jewsofchina.org

©

**All rights reserved by the Association of Former Jewish Residents of China in Israel**

Gruzenberg St.13 P.O.Box 29786 Tel Aviv, 61297, Israel

Phone: + 972 3 5171997

Fax: +972 3 5161631

נדפס בישראל, תשס"ה 2004

עריכה:

בת-עמי מלניק

תיעוד תולדות חיים

www.toldot.co.il

טל' 08-9263396

מסת"ב ISBN 965-90716-0-4

עיצוב העטיפה והפקת הספר:

**פרופיל - עיצוב, הפקה והוצאה לאור בע"מ**

טל: 03-9045050, פקס: 03-9305063

www.profil-design.co.il

הוצאת הספר לאור התאפשרה הודות לנדיבותה של גב' אסיה קוגן, יפן,
לציון חברות ארוכת שנים ומיוחדת שלה ושל בעלה מישה ז"ל
עם תדי קאופמן.

The publishing of this book was made possible by the generosity of Mrs. Asya Kogan, Japan. It marks a lifelong friendship she and her late husband Misha have enjoyed with Teddy Kaufman.

על שלושה דברים עמדה יהדות חרבין:

וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ
כָּל יִשְׂרָאֵל עֲרֵבִים זֶה לָזֶה
לַשָּׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם

# תוכן העניינים


**פתח דבר ..... 9**
**היהודים הראשונים בסין ..... 11**
**ייסודה של קהילת חרבין (השנים הראשונות 1898 עד 1914) ..... 12**
**פריחת קהילות יהודיות בסין ..... 16**
**"ויקם מלך חדש" - חילופי השלטון בחרבין ..... 21**
**היהודי הנודד - גלי ההגירה היהודיים ..... 23**
**מיעוט בתוך מיעוט – "אוטונומיה" יהודית בחרבין ..... 27**
ומה חשבו עלינו הסינים? ..... 29
**קהילת חרבין בשיא פריחתה (1914 - 1931) ..... 31**
בתי כנסת, מוסדות ציבור ומוסדות צדקה ..... 32
הספרייה ..... 37
בית הספר "תלמוד תורה" ..... 37
"ערבים זה לזה" ..... 44
ארגונים, מוסדות צדקה וגמ"חים ..... 44
כבוד הרב ..... 58
תנועות הנוער בחרבין ..... 71
מחלוקות אידיאולוגיות בקהילה ..... 78
"בונדיסטים" לעומת הציונים ..... 79
על ציונות וציונים ..... 81
"המוציא לחם מן הארץ" - על פרנסות ועיסוקים שונים ..... 87
תרומות ותורמים ..... 90
מַאיגָרָא רָמָא לבִירָא עֲמִיקָתָא ..... 96
לאן הערב? חיי תרבות וחברה בחרבין ..... 96
**תחת השלטון היפני (1931 - 1945) ..... 104**
היסטוריה יפנית על קצה המזלג ..... 106
יהודי חרבין תחת עול היפנים ..... 109
על יפנים, אנטישמיות וידידים ..... 120
קצו של השלטון היפני ..... 127
**הצבא האדום בחרבין ..... 130**
תחת השלטון הסובייטי ..... 132
כלכלה פרטית בעולם קומוניסטי ..... 135
ציונים תחת משטר הטרור ..... 138
המאסרים, ההגליות והרציחות ..... 143
הסיפור האישי שלי – מאסרו של אבי ..... 148
סיפורה של אולגה ארקוס ..... 151
סיפורה של משפחת סקידלסקי ..... 155
**"אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית" ..... 159**
עיתונות מחתרתית ..... 164
**הדרך ארצה ..... 169**
**נר זיכרון להוריי ..... 174**
**אפילוג ..... 187**
**נספח - מפת הקהילות היהודיות בסין ..... 191**

## פתח דבר

אף על פי שנולדתי בחרבין ועליתי ארצה בהיותי בן שתים-עשרה, לא ידעתי די על הקהילה היהודית בעיר הולדתי. כמרבית העולים שבאו אל המדינה הצעירה בשנות החמישים, שאיפתנו הייתה להשתלב מהר ככל האפשר בחברה הישראלית ולא ייחסנו חשיבות לעולם שהשארנו מאחור.

אולם לאחר שנים רבות התחלתי להבין שיהודי סין בכלל וקהילת חרבין בפרט היו קהילות ייחודיות ומרתקות. מנהיגי קהילת חרבין היו אנשים משכמם ומעלה, יהודים הגונים ונבונים, בעלי יזמה, זיקה ומחויבות אמיתית לחיים הציבוריים. ההרכב האנושי שלה היה מיוחד וכלל: ציונים נלהבים, אנשי ציבור מסורים ואנשי עסקים חרוצים ומצליחים. כך, הודות לכוחות האנושיים הייחודיים שבה, הפכה קהילת חרבין למעין ישות אוטונומית בתוך המיעוט הרוסי-נוצרי. החיים הושתתו על יסודות חברתיים שיצרו קהילה מגובשת. חברי הקהילה התקבצו ממקומות שונים ברוסיה, באו מרקע שונה ושיקפו את כל גווני הקשת של יהודי אירופה. ולמרות השקפות העולם השונות הם היו ערבים זה לזה, חשו שותפות גורל, ועל כל פעילות הקהילה נסוכה הייתה ברית של אחווה יהודית.

שליטים שונים עלו בזה אחר זה ושלטו בחרבין, כל אחד אכזרי ונחוש יותר מקודמו, ואיש מהם "לא ידע את יוסף". אולם פרנסי הקהילה, בחכמה ובהגינות, הצליחו לנווט את בני עדתם בתוך הסערות שהתרגשו ובאו, וזאת מבלי לוותר על אורח החיים ועל ערכים יהודיים. בשונה מקהילות רבות ברחבי העולם לא נותרנו מצולקים ופגועים מיחסינו עם המקומיים ועם השליטים השונים. בחרבין לא היו פוגרומים. אף היפנים, למרות היותם בעלי ברית של הגרמנים, לא פגעו בקהילה לרעה ולא היו מקרים של השמדה מונית.

בשנים האחרונות התעוררה סקרנות בעיתונות ובאקדמיה בסין באשר לקהילה הקטנה והמוזרה שחיה בתוכם. אנו מקיימים עמם קשרים

הדוקים, מארחים ומתארחים, ורואים בחברינו הסינים נציגי עַם שאירח אותנו על אדמתם בטרם זכינו למולדת משלנו.

ידידי ומורי, תדי קאופמן, יו"ר איגוד יוצאי סין, ניחן בזיכרון מצוין ומהווה לכולנו "אנציקלופדיה מהלכת" לתולדות הקהילה. הודות לעובדה שאביו, ד"ר אברהם קאופמן, עמד בראש הקהילה שנים רבות, ומכיוון שתדי עצמו היה פעיל במוסדות הקהילה מגיל צעיר, ביקשתי ממנו להעלות על הכתב את זיכרונותיו. הדבר חשוב לא רק בגלל התיעוד ההיסטורי בבחינת "דע מאין באת". לזיכרונות יש חשיבות נוספת עקב השלכות המורשת שהבאנו משם על חיינו כאן בארץ. אני סבור שמסורת זו של יהדות חרבין, המושתתת על ערכים חברתיים וסוציאליים, מנחה ומתווה את פעולות איגוד יוצאי סין מאז הקמתו. אחת ממטרותינו היא לשמר מסורת זו של עזרה הדדית, של קשר בין הדורות, של אִכפתיות חברתית, והיא מתבטאת גם ברמת הפרט. אנו עוסקים, בין השאר, במתן מלגות לסטודנטים, תשורות לחיילים ועזרה לנזקקים.

לא ניתן להכיל בספר אחד את כל תולדות יהדות חרבין, אף על פי שהקהילה התקיימה כשישים וחמש שנה בלבד. במעט שהבאנו משולבים תיאורי חוויות אישיות לצד אירועים היסטוריים, מפיו של תדי קאופמן שאין מוסמך ממנו לספר אותם. אנו מקווים שהספר משקף את סיפורם של רבים מיוצאי חרבין ששהו בה במחצית הראשונה של המאה העשרים.

לכבוד הורינו, עליהם השלום, שהִתוו את השקפת עולמנו החברתית והתרבותית, ושבחרו לעלות לישראל עם הקמתה, ולא החליפו את גלות סין בגלות אחרת. לכבוד ילדינו ונכדינו, על מנת שיכירו את המורשת והשורשים ויהיו גאים להיות נצר לקהילת יוצאי סין, ובעיקר למען הדורות הבאים - העלינו על הכתב את סיפורה של יהדות חרבין.

יוסי קליין
ממלא מקום יו"ר איגוד יוצאי סין

## היהודים הראשונים בסין

בשנת 1930 או 1931 ראיתי במו עיניי סיני יהודי מלוכסן עיניים. הייתי אז בן שש או שבע והוא הגיע לביתנו בחרבין לפגישה עם אבי. לו הייתי פוגש אותו ברחוב לא הייתי מעלה בדעתי שהוא יהודי. הוא נראה כמו אחד ממיליוני סינים שראיתי במשך עשרים וחמש שנותיי בסין. הוא לבש חלוק משי והיו לו עיניים מלוכסנות, אבל סיפר שהוא יהודי. ידע למלמל "שמע ישראל" והביא עמו ספר מקַיְפֶּנג, בירת סין בעבר. הוא בא עם מתורגמן סיני שתרגם את דבריו לרוסית. אבא סיפר שהוא ידע על השבת, הכיר את סיפורי התנ"ך והיו לו מושגים כלליים ביהדות. אך הוא לא ידע דבר אודות עם ישראל ומורשתו. הוא כנראה היה שייך לקומץ יהודים שהגיעו לסין בתקופות קדומות והתבוללו בה, מִתֵי מעט זכרו את מוצאם.

נמצאו עדויות להימצאותם של יהודים בסין מראשית המאה השמינית. במאה השתים-עשרה נוסדה בקאי-פֶּנג-פוּ, בירת הפרובינציה הונן, קהילה יהודית ולה בית כנסת, כנראה על ידי יהודים שהגיעו מפרס ומהודו כסוחרי אריגים. בני הקהילה שמרו על מצוות מילה, שבתות ומועדים ונשמרו מאכילת חזיר.

על פי עדויות של מיסיונרים מראשית המאה השבע-עשרה, נמצא בקאי-פֶנג-פוּ בית כנסת שדָמה בצורתו למקדש סיני. אולם בשנת 1642 ניזוק בית הכנסת, בית הקברות היהודי שנמצא מחוץ לעיר נסחף[1]. רוב אנשי הקהילה נטמעו, וכשהגיעו היהודים מרוסיה קהילה זו כבר לא הייתה קיימת.

כאשר הגיעו יהודי רוסיה לחרבין, החל מסוף המאה התשע-עשרה, הם הקימו בה קהילה חדשה. הם לא נטמעו כקודמיהם אלא שימרו את אורחות החיים שהביאו עמם ממזרח אירופה.

## ייסודה של קהילת חרבין (השנים הראשונות 1898 עד 1914)

העיר חרבין נוסדה בשנת 1898 במקום שבו שכן כפר סיני קטן. היהודים הראשונים הגיעו אליה עם ייסודה והאחרונים עזבו אותה בשנת 1963. לכן סיפורה של הקהילה היהודית בחרבין נמשך על פני שישים וחמש שנה בלבד. אחד ממאפייניה המובהקים של הקהילה הוא אפוא עצם ייסודה המהיר, וההשתלבות המרתקת של יהודים בעלי רקע שונה בקהילה. יהודי חרבין באו ממקומות שונים, היו בעלי מורשת שונה, וניכרו פערים בין יהודים למדנים ויודעי ספר לבין יהודים חסרי השכלה דתית בסיסית. בשונה מקהילות בגרמניה, או בפולין, או

[1] על יהודי סין מתוך *האנציקלופדיה העברית* ערך: סין, כרך כה, עמ' 898-899.

כל קהילה אחרת שצמחה בגלות ונבנתה במשך מאות שנים, תוך גיבוש זהות ומסורת קהילתית, צמחה קהילת חרבין כמעט בִּן לילה.

בשנת 1898 החלה התיישבות יהודית בחרבין, אבל הקהילה ובית הכנסת נוסדו רק בשנת 1903. היהודים הראשונים שהגיעו לחרבין היו מסיביר, אחריהם הגיעו יהודים מתחום המושב[2] שעשו את כל הדרך הארוכה מגבולה המערבי של רוסיה, דרך סיביר עד מנצ'וריה.

היהודים הגיעו למנצ'וריה בסוף המאה התשע-עשרה, עם תחילת סלילתה של מסילת הברזל של סין המזרחית, (East China Railway, китайская восточная железная дорога К.В.Ж.Д.), שלוחה של המסילה הטרנס-סיבירית שמטרתה הסופית הייתה לחבר את מוסקבה לבֵּייגִ'ינג (פקינג).

בהסכם שנחתם בשנת 1896 בין ממשלות סין ורוסיה בסנט-פטרבורג, הוכרז השטח לאורך המסילה כשטח חוץ-טריטוריאלי בשליטה רוסית, לתקופה של שמונים שנה ובסיומה יוחזר השטח לסין. די להעיף מבט במפה כדי להבין עד

[2] תחום המושב - חבלי ארץ ברוסיה הצארית שהותרה בהם ישיבת יהודים. מאז סוף המאה ה-15 נאסר על היהודים להתיישב ברוסיה, אך לאחר חלוקת פולין הראשונה (1772) עברו תחת שליטתה המוני יהודים שישבו בשטחים שסופחו אליה. השלטונות התירו את התיישבותם באזורים סמוכים לחוף הים השחור, שהיו שייכים עד אז לטורקיה; אך נאסר עליהם להתיישב מחוץ לתחום המושב או לעסוק במסחר, אלא אם כן קיבלו לכך רישיון מיוחד. הגבולות של תחום המושב השתנו מדי פעם לפי האינטרסים של ממשלת רוסיה. תחום המושב השתרע על כמיליון קמ"ר מהים הבלטי עד לים השחור. לפי מִפקד אוכלוסין משנת 1897 ישבו בו 4,899,300 יהודים. לאחר מהפכת פברואר 1917 בוטל תחום המושב.

כמה חשוב היה לרוסים שהשפעתם לאורך הגבול עם סין תגדל. הם עשו זאת על ידי ביטול הגבָּלות שהוטלו על האוכלוסייה ללא אפליית דת ולאום.

ההבדל בין רוסיה של סין לרוסיה עצמה, מזווית הראייה היהודית, התבטא באיסורים ובגזרות. בסין שאפו הרוסים להגדיל את השפעתם, לכן אם הנך רוסי, טטרי, גרוזיני או אפילו יהודי, תוכל לחיות בסין ללא הגבלות וליהנות משוויון זכויות מלא. עקב כך החלו יהודים להגיע לאזור. תחילה עובדי הרכבת בדרגות שונות, אחריהם משקיעים, קבלנים, סוחרים, ספקים ובעלי מקצועות חופשיים (רופאים, מהנדסים, עורכי-דין, אדריכלים, ועוד). בתקופה מסוימת, מתוך שלושים חברי מועצת עיריית חרבין, שנים-עשר היו יהודים, דבר שלא קרה מעולם ברוסיה עצמה.

היהודים ברוסיה שסבלו מפוגרומים, מגירושים ומהגבלות, ראו במעבר למנצ'וריה אפשרות לפתוח דף חדש, לזכות בביטול האיסורים וליהנות מחיים חופשיים.

פרויקט בניית המסילה, שהחל בשנת 1896 והסתיים ב-1903, היה הפרויקט הגדול ביותר של רוסיה הצארית במאה התשע-עשרה. הועסקו בו כמאתיים אלף עובדים ועלותו כחמש מאות מיליון רובל זהב שהיה סכום אגדי באותה תקופה. אורך המסילה במנצ'וריה 3,189 ק"מ, וכלולים בה מִנהרות, גשרים, תחנות וכל שאר השירותים הנלווים.

חרבין נבחרה למרכז האדמיניסטרטיבי של הפרויקט בשל היותה שוכנת לחוף נהר הסונגָארִי, (יובלו של נהר אָמוּר), ומשום שתוואי המסילה עבר דרכה בהיותה מצויה על פרשת דרכים. סוכם כי הניהול יהיה משותף: מנכ"ל הרכבת רוסי, סגנו סיני, וכך מבנה המנגנון כולו.

בשטח החוץ-טריטוריאלי שבו נבנתה המסילה נוהלו החיים ברוסית: הכסף, המשטרה, העירייה, בתי המשפט - הכול היה רוסי. הרוסים עודדו משקיעים לעבור מרוסיה לשטח החדש במנצ'וריה.

## פריחת קהילות יהודיות בסין[3]

שנות העשרים ותחילת שנות השלושים היו שנות פריחה ליהדות חרבין ולקהילות נוספות שהוקמו בערי סין. בשיא פריחתה מנתה אוכלוסיית יהודי סין כשלושים וחמישה אלף נפש שהתפזרו בקהילות שונות ברחבי סין ומנצ׳וריה.

קהילות יהודיות במנצ׳וריה היו בעיר מנצ׳וריה (מַנְז׳וּלִי), בחַיְלַר (הַילר), בצִ׳יצִ׳יהַר (צ׳צ׳יגר), בחרבין, במוּקדֶן ובדַיְרֶן. במוּקדֶן (עיר עתיקה הנקראת היום שֶׁנְיַנְג), עיר גבול בין מנצ׳וריה לצפון סין, התגוררו בשיא פריחתה כשלוש מאות יהודים. העיר נמצאת על פרשת דרכים, ולבאים מחרבין זהו המקום הראשון שבו נגלית החומה הסינית. גם בדַיְרֶן (דַלין), דרומית למוקדן, הייתה קהילה יהודית קטנה. דיירן היא עיר נמל ליד פורט-ארתור (הבסיס הימי הצבאי, בחצי-האי קוואנטון ליאַוֹדוֹנג). העיר הייתה טריטוריה יפנית החל משנת 1904.

מדרום למנצ׳וריה, בצפון סין, היו קהילות יהודיות בטְיַאנדזין (טיַנג׳ין), בפקינג (בייג׳ינג), ובעיר הנמל צֶ׳נדַאוּ (צ׳נגזו). בדרום סין היו שלוש קהילות בשנחאי: ספרדים, אשכנזים ופליטי מלחמת העולם השנייה. כן הייתה קהילה בעיר חַנקַאוּ (הנגז׳ו).

[3] מפת הקהילות בסין – בנספח שבסוף הספר.



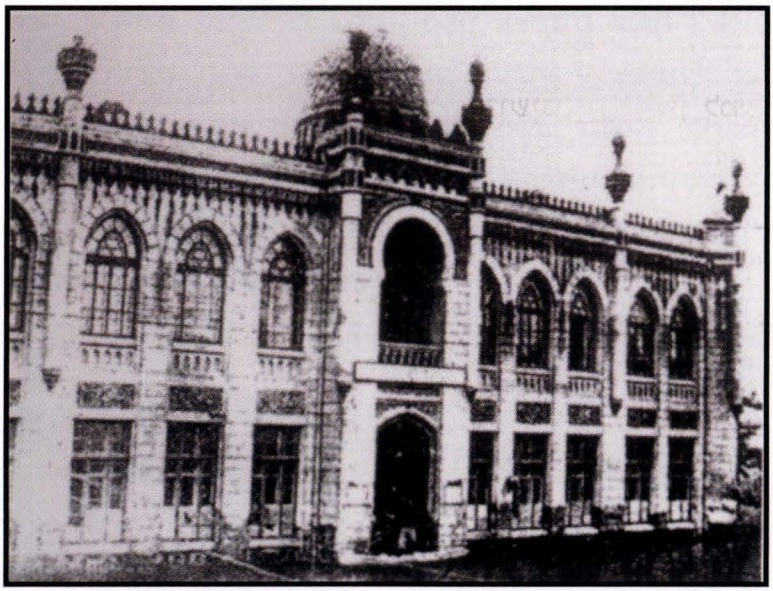

עבודת מוזאיקה לזכר הקהילות היהודיות בסין, מציגה את מפת ההתיישבות היהודית במדינה זו. העבודה נמצאת בבית הכנסת ברחוב הגולן 31, רמת החייל תל-אביב.

כל הקהילות האלה נשאו אופי אזרחי-חילוני, אבל סיפקו את כל השירותים הדתיים הדרושים לקהילה, למעט קהילת חרבין שהייתה רשומה כקהילה דתית (ХЕДО Харбинское Еврейское Духовное Общество).

בקהילות הגדולות בחרבין, בטיַאנדזין (טְיַנגִ'ין), ובשנחאי פעלו כל המוסדות הדרושים לניהול חיים חברתיים ודתיים של קהילה יהודית בגולה: בתי כנסת (שלושה בחרבין, אחד בטיַאנדזין, וחמישה בשנחאי); בתי חולים, מושב זקנים (בית אבות), חברה קדישא ובתי קברות, מקוואות, קופות לעזרה הדדית ולגמילות חסדים, בתי ספר יסודיים, ובחרבין היה בנק יהודי עממי וגימנסיה יהודית.




הבנק היהודי עממי; הוקם בשנת 1923.



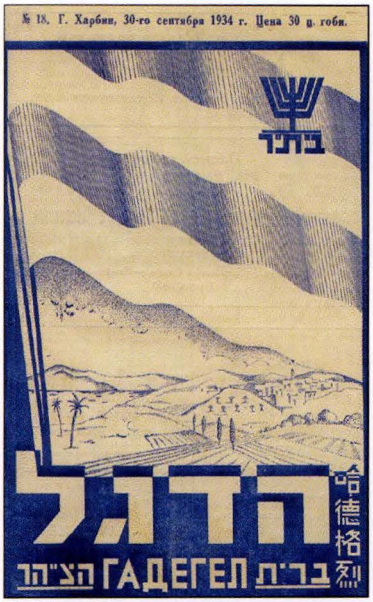


בניין הגימנסיה היהודית, אז והיום. משמש כיום כבית ספר קוריאני.

כחלק מהחיים היהודיים צמחה בסין עיתונות ענפה בשפות שונות. בחרבין קראו היהודים את "סיביר-פלשתינה", את "ייברייסקאיה ז'יזן" (חיים יהודיים), ואת "הדגל" (ביטאון בית"ר - התנועה הרביזיוניסטית) בשפה הרוסית. בשנחאי את "נשה ז'יזן" (חיים שלנו) ברוסית, באנגלית וביידיש, ואת "תגר" - ביטאון הרביזיוניסטים ברוסית.




עמוד השער מהעיתון "ייברייסקאיה ז'יזן" (חיים יהודיים), מספטמבר 1940. העיתון הופיע מדי יום שישי בחרבין, החל משנת 1920 ועד שנסגר ב-1943. העיתון יצא בשפה רוסית ומשנת 1948 גם באנגלית.




"הדגל", ביטאון בית"ר, ייצג את ערכי התנועה הרביזיוניסטית. הופיע בחרבין פעמיים בחודש בשפה הרוסית, משנת 1932 ועד 1942.

## "ויקם מלך חדש"[4] – חילופי השלטון בחרבין

חשוב לציין שבמשך שישים וחמש שנות ההתיישבות היהודית התחלף השלטון בחרבין שש פעמים.

- משנת 1898 ועד 1920 היה זה שלטון רוסי. עד 1917 השלטון היה צארי, רוסי בכל הנוגע למטבע, למשטרה, לצבא, לבית משפט, וכמובן לשפה. הממונה מטעם הצאר בתקופה זו היה מנהל הרכבת הסינית-המזרחית, גנרל חורבט. הוא היה איש פרגמטי, בעל דעות מתקדמות וליברליות ודאג לשוויון זכויות לכל הרוסים, ללא אפליה. בשנת 1917 התחוללה מהפכת אוקטובר ברוסיה, אך מנצ'וריה נשארה רוסית עד 1920. מדוע? מפני שבוֹלֶדיבוֹסטוֹק ובכל אזורי המזרח הרחוק היה מה שנקרא DVR דלנבוסטוצ'ניה רספובליקה (רפובליקה של המזרח הרחוק).
- משנת 1920 עד 1931, משלו בחרבין מרשלים וגנרלים סיניים. המרשל ששלט במנצ'וריה היה דג'אן-זו-לין. הוא והמושלים שבאו אחריו לא התערבו בחיי היהודים. אמנם היו חונחוזים (שודדים סיניים), וקרו מקרים של חטיפות,

[4] "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף". שמות פרק א' פסוק 8.

אך באופן כללי הייתה זו תקופה שבה יכלו היהודים לעבוד, לבנות ולפתח את התעשייה ואת המסחר.

- בסוף שנת 1931 עברה העיר לידי היפנים. אלה שלטו במנצ'וריה עד אוגוסט 1945. היה זה משטר טוטליטרי, צבאי, שכמעט לא הזיק ליהודים ככלל. הם המשיכו לחיות לא רק חיים יהודיים מלאים, כי אם גם חיים ציוניים. יש לציין שבעת ההיא אירע המקרה החמור של סימון קַספֶּה, צעיר יהודי, פסנתרן מחונן, שנחטף ונרצח על רקע שיתוף פעולה בין השלטונות היפנים לאנטישמים רוסים. (פרטים נוספים בהמשך בפרק: תחת השלטון היפני). לאחר המקרה השליטו היפנים סדר במשטרה ובז'נדרמריה היפנית. במקביל חלה התקרבות בין יפן לגרמניה והוקמה מפלגה פשיסטית רוסית בראשות האנטישמי רודזייבסקיי.
- מיום 17 באוגוסט 1945 ועד 30 באפריל 1946 - תקופה של שמונה חודשים וחצי בסך הכול, הייתה העיר נתונה לכיבוש הצבא האדום. חודשים אלה היו טרגיים לאוכלוסייה האירופית בכלל, לקהילה היהודית בפרט, ולי ולמשפחתי באופן ישיר.
- לאחר מכן החלה תקופה בת ארבע שנים, ושמה ברוסית "ווייניוי קומוניזם", שפירושו קומוניזם מלחמתי. הייתה זו תקופה של מלחמת אחים בין הפלגים הסיניים, צ'יאנג קאי-שק מול מאו-צה-טונג, שנמשכה עד אחד באוקטובר

1949 והסתיימה בניצחונו של מאו-טסה-טונג. בסין הוכרז שלטון מרכזי והוקמה הרפובליקה הסינית העממית. לאירופים הותר לצאת מגבולות סין. החלה יציאה המונית של יהודי סין שנמשכה בערך עד שנת 1952.

- התקופה שבין 1952 ל-1963 הייתה למעשה תקופת דעיכתה של הקהילה היהודית בחרבין, מאחר שלא נותרו בה יהודים כמעט ומספרם פחת מיום ליום. בסופו של דבר נותרו בעיר כשלושים יהודים, ובמושב הזקנים נותרו רק כמה נשים יהודיות עריריות.

## היהודי הנודד – גלי ההגירה היהודיים

ההתיישבות היהודית בסין בתקופה המודרנית החלה בשנת 1842 עם הגעת יהודים ראשונים מעיראק לשנחאי. קהילת יהודי עיראק (הקהילה הספרדית – Sefaradi Jewish Society כפי שנקראה בשמה הרשמי), מנתה כשלוש מאות משפחות, כאלף איש בסך הכול. בקהילה זו היו אֵלי הון ידועים כמו: ששון, כדורי, חרדון ואחרים שהיו חלוצי התעשייה והתשתיות בשנחאי. הם הקימו תחנות כוח, תחנות לייצור ואספקה של גז, בתי מלון וכדומה. הקהילה הקימה שני בתי כנסת, בית ספר, ייסדה ארגוני צדקה וגם מוסדות של התנועה הציונות לרבות

ירחון בשפה האנגלית "Israel Messenger" שהופיע עד סוף שנות השלושים.

בחרבין היו בשנת 1903 חמש מאות יהודים. באותה שנה נבחר בעיר הוועד היהודי הראשון שתפקידו היה לנהל, בתיאום עם השלטון הרוסי, את הצרכים הדתיים והחברתיים של הקהילה. באותה שנה החלה בנייתו של בית הכנסת הגדול, אשר נסתיימה רק בשנת 1909.

בשנת 1904 הגיע לאזור הגל השני של יהודים מרוסיה. פוגרומים שהתחוללו בדרום רוסיה (קישינייב, אודיסה, ועוד) הניעו יהודים לנדוד למנצ'וריה. (כזכור, בעקבות הזעזוע מהפוגרום בקישינייב, כתב ביאליק את השיר "בעיר ההרֵגה".)

באותה שנה (1904), פרצה מלחמת רוסיה-יפן, וגל נוסף של יהודים הגיע לאזור. מיליון חיילים רוסיים הגיעו למנצ'וריה וביניהם שלושים אלף יהודים. בספטמבר 1905 חתמה רוסיה על חוזה שלום, ויתרה ליפן על קוריאה, ומסרה לידה את פורט ארתור[5], את מסילת הברזל שהקימה במנצ'וריה, ואת המחצית הדרומית של האי סחלין שמצפון ליפן.

אחד הקצינים שהגיע עם הצבא הרוסי למנצ'וריה היה יוסף טרומפלדור, הקצין היהודי הראשון בצבא הרוסי. הוא הצטיין בקרב בפורט ארתור, נפצע קשה וידו נקטעה. לאחר שהחלים שב לחזית, ונִשבה כשנפלה פורט ארתור לידי היפנים.

[5] פורט ארתור– בסיס הצי הרוסי בחצי-האי קאוונטון (ליאָדונג), הנקרא כיום לושון.

טרומפלדור הגיע לחרבין כששב משביו ביפן חזרה לרוסיה. הוא הרצה בפני הנוער היהודי על התיישבות יהודית בארץ ישראל, וסיפר על תנועת "החלוץ" ועל ארגון "השומר".

אולם בשנים ההן, מעת ייסוד הקהילה ועד שנת 1911, רוב חברי הקהילה לא היו ציונים. ה"בּוּנד"[6] וה"פולקס פרטאי"[7] שלטו במוסדות הקהילה.

המצב השתנה בשנת 1912 כשהחלו להגיע למנצ'וריה יהודים ציונים. ביניהם היו גם הוריי, בני הזוג קאופמן, זוג רופאים צעירים שסיימו לימודי רפואה בשוויץ, שם היו מראשוני התנועה הציונית באוניברסיטה שבה למדו. שנה לאחר מכן, ב-1913, הגיע לחרבין גם הרב קיסילוב, אף הוא ציוני. גם ד"ר שלמה רביקוביץ' ורעייתו חנה, הסבים של המשוררת דליה רביקוביץ', הגיעו לחרבין. ד"ר רביקוביץ' היה ציוני יליד ליטא שלמד עם הוריי בשוויץ. הוא שימש זמן מה כראש הקהילה.

בשנת 1914 הגיע לחרבין הגל השלישי של יהודים מרוסיה, בעקבות כניסת רוסיה למלחמת העולם הראשונה. היהודים שחיו עד אז בתחום המושב נצטוו לפַנות אזורים שליד הגבולות ולנוע מזרחה. אלפי יהודים הגיעו לסין בגל הזה. תחנתם הראשונה במנצ'וריה הייתה העיר מנג'וּלי (מנצ'וריה),

---

[6] "בּוּנד" – מפלגת פועלים יהודית שהתנגדה לציונות, שללה את הלשון והתרבות העברית. ראתה ביידיש את שפתם הלאומית של היהודים, דרשה להוציא את לימודי התנ"ך מבתי הספר היהודיים, ודגלה בהשתלבותם של היהודים בארצות מוצאם.

[7] אנשי ה"פולקס פרטאי" תמכו בהקמת אוטונומיה יהודית תרבותית בכל מקום שבו ישנה קהילה יהודית ולאו דווקא בארץ ישראל.

עיר קטנה ונידחת. משם הם המשיכו בדרכם לתחנתם השנייה - חרבין. לעומת מנג'ולי חרבין הייתה עיר גדולה ובה קהילה יהודית תוססת.

בין השנים 1917 – 1925 הגיעה קהילת חרבין לשיאה ומנתה קרוב לעשרים וחמישה אלף יהודים. יהודים רבים התגוררו בצריפים ובמגורים זמניים אחרים. רובם נדדו הלאה וייסדו קהילות בצ'יצ'יגר, בחַיְלַר (הַיְלַר), במוקדֶן (שֶנְיַנְג), בדַיְיֶרֶן (דַלין), ובערים נוספות. חלקם המשיכו בדרכם והיגרו לארצות הברית והיו גם שעלו לארץ ישראל. אולם חלק מהם נשארו, וכך הלכה הקהילה היהודית בחרבין וגדלה. בשנת 1917 הוקמה הגימנסיה היהודית, שיועדה לשמונה מאות תלמידים.

בשנים 1917 – 1918 הגיע הגל הרביעי של יהודים מרוסיה. עם פרוץ המהפכה הבולשביקית החלה מלחמת אחים אכזרית בין הצבא האדום לצבא הלבן. שני הצדדים לא הצטיינו ביחס אוהד ליהודים. עקב הקרבות והמצב הביטחוני המעורער נהרו אלפי יהודים לסין. לחלקם שימשה כתחנת ביניים בדרך לארה"ב ולמקומות אחרים, וחלקם נשארו בסין.

בשנות העשרים נחתם הסכם בין סין לרוסיה, שנקראה כבר ברית מועצות, לניהול משותף של מסילת הברזל הסינית המזרחית, ובוטל המעמד החוץ-טריטוריאלי הרוסי של אזור המסילה. האוכלוסייה נותרה חסרת נתינות, שכן תוקפם של הדרכונים הרוסיים פג והיה צורך להחליפם בדרכונים

סובייטיים. אלה שעשו זאת, גם מקרב היהודים, הפכו לאזרחים סובייטיים, רובם נותרו חסרי נתינות, וביניהם גם משפחתי. בניגוד למה שקרה בברית המועצות, המשיכו בחרבין לחיות זה לצד זה רוסים "לבנים" לצד רוסים "אדומים" והזהות הרוסית נשמרה.

עד 1926 ניתן היה לעבור בין ברית המועצות לסין באופן חופשי, ואז נסגר הגבול מהצד הרוסי (אך עדיין לא מהצד הסיני). ב-1932 נסגר הגבול גם מהצד הסיני, על ידי השלטונות היפניים שכבשו את מנצ'וריה. מאותה שנה ואילך, על אף סגירת הגבולות, הגיעו למנצ'וריה פליטים יהודיים מעטים. חלקם הגיעו מברית המועצות ואחרים, שהצליחו להיחלץ לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה, באו ממקומות שונים ברחבי אירופה.

## מיעוט בתוך מיעוט - "אוטונומיה" יהודית בחרבין

שנות השלושים והארבעים של המאה העשרים היו שנים גורליות ביותר בחיי הקהילה בחרבין. בשונה מיהודי אירופה, יהודי חרבין לא הושמדו, אולם חיי היום-יום שלהם אופיינו במאבקים חוזרים ונשנים תחת שלטונן של כמה דיקטטורות שונות, האחת אכזרית מקודמתה.

בחרבין היו בעת ההיא כשמונה מאות אלף תושבים, תשעים אחוז מתוכם היו סינים. בין חמישים למאה אלף

תושבים רוסיים ובהם מיעוט קטן של יהודים. בשיא גודלה מנתה הקהילה היהודית, כאמור, כעשרים וחמישה אלף יהודים. אך רוב הזמן היו בה כחמשת אלפים עד עשרת אלפים יהודים בלבד. לכן היינו מיעוט בתוך מיעוט. כאילו בתוך הים הסיני היה אי רוסי ועליו מצודה של יהודים. הקמנו בעצמנו ובחרנו מרצוננו לחיות במעין גטו חברתי, רוחני ולאומי.

אמנם למדנו את השפה הרוסית אך מעולם לא חשנו עצמנו כרוסים. היו לנו קשרים עם הסינים, בעיקר קשרי מסחר, פגשנו אותם יום יום בחנויות, היו סינים שלמדו אתנו בגימנסיה, אבל לא היה מגע תרבותי. אמנם שיחקנו בחצר עם ילדים סיניים, אך יהודים בודדים בלבד שלטו בשפה הסינית. למדנו בגימנסיה את השפה הסינית כשפת המדינה, אחר כך למדנו גם יפנית, אבל חיינו התנהלו ברוסית.

העובדים במשק הבית היו ברובם סינים ורוסים. הסינים היו טבחים מעולים ובבתים רבים עבד טבח סיני. רבים מהם באו לחרבין מכפרים סמוכים או מהפרובינציה שֶׁנדוֹנג (מדרום לצֶ'ינדַאוּ שהיה אזור מוכה רעב). הם היו עובדים חרוצים ונאמנים. בביתנו היה טבח סיני ושמו סוּן שעבד אצלנו עשר שנים עד שהחליט לחזור לכפרו. הוא לא בישל אוכל סיני כי אם מאכלים יהודיים, מזרח אירופיים וכשרים. בחודשי הקיץ, מדי שנה בשנה, היה בנו של סוּן מגיע לבקר. היינו בני אותו גיל, התיידדנו ושיחקנו יחד בחצר.

## ומה חשבו עלינו הסינים?

בדומה לכל עמי המזרח הרחוק, גם הסינים והיפנים האמינו (ומאמינים עד היום) שליהודים יש כוח עצום. לדעתם ליהודים יש השפעה עצומה על כל הנעשה בעולם מבחינה כלכלית, מדעית ופוליטית.

פרופ׳ סוּשִין, מאוניברסיטת נַנְקִינג בסין, אדם משכיל ורחב אופקים ואחד ממקימי המרכז ללימודי יהדות באוניברסיטה, תרגם בשנת 1992 מאנגלית לסינית את האנציקלופדיה יודאיקה. במבוא לספר הוא מציין את הפתיחות שקיימת כיום בין סין לעולם הרחב, וכותב (בתרגום חופשי) דברים ברוח זו: ״לא נוכל להשתלב במערב אם לא נכיר את העם היהודי ונלמד מניסיונו. עַם כל כך קטן שמתוכו יצאו שלושה אישים שהשפיעו על מהלכים היסטוריים בעולם כולו: מארקס, איינשטיין וקיסינג׳ר. מארקס, אבי הקומוניזם (1818-1883), הוגה דעות חברתי וכלכלי, מהפכן, מקור השראתן של התנועות הקומוניסטיות והסוציאליסטיות; איינשטיין (1879 – 1955) יהודי יליד גרמניה, מגדולי הפיסיקאים בכל הדורות, אבי תורת היחסות, ממניחי היסודות לתורת הקוונטים, ובין מפַתחי פצצת

האטום; וקיסינג׳ר[8], שר החוץ של ארצות הברית בימי ניקסון, שקירב בין אמריקה לסין.

לחיזוק עמדה זו נוהגים בני שיחנו הסינים לציין שהקהילה היהודית בסין, אשר בשיא גודלה מנתה, כאמור, לא יותר מכמה עשרות אלפים, השאירה את חותמה על כל תחומי החיים בסין. בשנחאי ובחרבין היו אלה יהודים אשר ייסדו את התעשייה, פיתחו את המסחר, ייצאו וייבאו סחורות, הקימו בית חולים, בתי ספר וארגונים ומוסדות שונים.

סבא שלי, שהיה ציוני אדוק, היה אומר: ״אם אתה רוצה ליהנות מהחיים, אל תקרא עיתון יהודי כי אִם עיתון אנטישמי. בעיתון יהודי תמצא על בית קברות שהושחת, על מחלוקות בתוך הקהילה, על אסונות ועל פוגרומים. ואילו בעיתון האנטישמי תמצא שהיהודים שולטים בעולם וכל הכסף נמצא בידיהם״.

---

[8] הנרי קיסינג׳ר יהודי-אמריקני יליד גרמניה 1923. בימי נשיאותו של ניקסון (1969 – 1975), היה ראש המועצה לביטחון לאומי, ובתפקידו זה היה אחראי למעשה למדיניות החוץ האמריקנית. היה הרוח החיה מאחורי הסכם סאל״ט להגבלת הנשק הגרעיני, פעל רבות לקידום הדטאנט בין ארה״ב לבריה״מ, היה אדריכל ההתקרבות בין ארה״ב לסין. כן תיווך בסכסוך בין הודו לפקיסטן. ב-1973 חתם בפאריס על הסכם להפסקת אש במלחמת וייטנאם, ובזכות זאת קיבל פרס נובל לשלום. בספטמבר 1973 מינה אותו ניקסון לתפקיד שר החוץ (היהודי הראשון שמונה לתפקיד זה בממשל האמריקני). קיסינג׳ר הוסיף לכהן בתפקיד שר החוץ גם תחת הנשיא פורד.

## קהילת חרבין בשיא פריחתה (1914 - 1931)

ארגון יהודי חרבין "ארגון דתי של הקהילה היהודית בחרבין" (HEDO – Harbinskoye Evreiskoye Duhovnoye Obschestvo), החל מיד עם ייסודו להקים מוסדות ולדאוג לפליטים היהודיים שהגיעו לעיר. שבחים על תפקוד הקהילה הורעפו מכל עבר. זכורים דבריו של הרב לוין שהיה רבה של חרבין, ועבר לימים לשמש כרב בקהילת בטיַאנדזין: "לעם ישראל בנות רבות אך חרבין עולה על כולן".

קהילת חרבין הנהיגה את כל קהילות המזרח הרחוק, שמרה על קשר מתמיד עם ארץ ישראל, התמידה בשימור ערכים יהודיים, דגלה בעזרה הדדית ובהנחלת מורשת ישראל. יהודי בחרבין היה סמוך ובטוח שיהיה מי שידאג לו אם חס וחלילה ייפול למשכב, אם יישאר ערירי, או כאשר יזדקן. לא היה יהודי שהיה רעב ללחם, לא היה יהודי שלא הייתה לו קורת גג, או שחסר לו טיפול רפואי. לא היה ילד יהודי בחרבין שרצה ללמוד ולא נתאפשר לו מטעמים כלכליים; גם מלגות להשכלה גבוהה בטכניון של חרבין מומנו על ידי הקהילה. כל פרט בקהילת יהודי חרבין ידע שהוא עטוף במערכת תמיכה סוציאלית.

הקהילה גבתה מס (אַבַּלַאזְ'ינִיָה), שהוטל באופן מודרג בהתאם להכנסה. בעלי הממון היו משלמים סכומים גבוהים ואילו השכירים ובעלי ההכנסות הנמוכות שילמו מעט. כספים אלה היו המקור התקציבי לקיום מוסדות הקהילה. חלק מהכסף יועד למנגנון שלה ורוב הסכומים הופנו לסבסוד ארגוני הצדקה. הקהילה תִפקדה כמעין אוטונומיה או מדינה בזעיר אנפין, בעלת מודעות חברתית תוך שימת דגש על ערכים אנושיים ויהודיים.

בין השנים 1917 – 1945 הונהגה הקהילה על ידי שני אישים מרכזיים, ואל שניהם הייתי קשור: הרב הראשי, הרב אהרון משה קיסילוב, שהייתי מקורב אליו בתוקף עבודתי במזכירות הקהילה; ואבי, ד"ר אברהם קאופמן, רופא ומנהיג הקהילה. שניהם פעלו בשיתוף פעולה מלא וייצגו את הקהילה גם בשנות השלטון היפני בחכמה ובאומץ.

## בתי כנסת, מוסדות ציבור ומוסדות צדקה

בחרבין היו כמה בתי כנסת, כולם אשכנזים. כשהקהילה הייתה גדולה (בשנים שבין 1917 ועד אמצע שנות העשרים) התפללו בבית הכנסת הגדול (הראשי הישן), ובבית הכנסת החדש – בית המדרש. בחגים התפללו גם בבית הכנסת של בית האבות, באולמות של בית התמחוי, של בית הספר העממי 'תלמוד

תורה', של הגימנסיה העברית, וגם בבית כנסת קטן בפרבר הנקרא מודיאגאו.

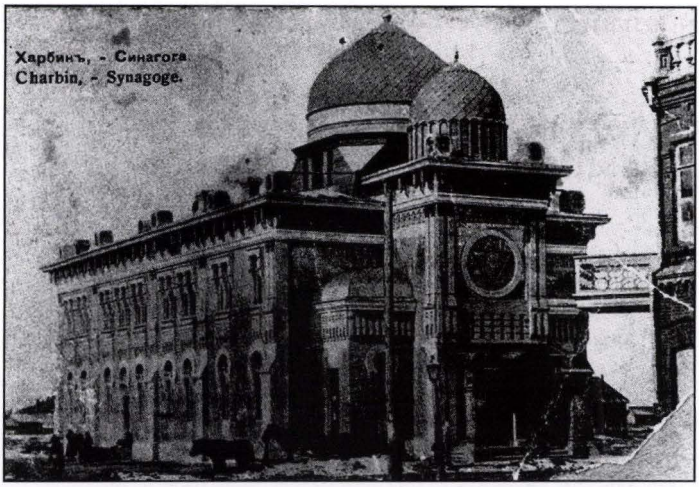
רוב בתי הכנסת נבנו על ידי יהודים סיביריים, בעלי זהות יהודית מובהקת אך יֶדע ומורשת הֲלכתיים מצומצמים למדי. מנהגי הדת שלהם הושפעו לא פעם בצורה משעשעת ממנהגי הנוצרים הפרבוסלבייים שבקרבתם חיו שנים ארוכות. למשל, כשהחליטו לדאוג לעניים לקראת חג הפסח, הם לא ידעו את המנהג 'מעות חיטים' (תרומת כסף לקראת פסח, בעיקר לקניית קמח למצות). אולם לב יהודי חם פעם בקִרבם. הכינו היהודים אפוא דף, ובו ביקשו מכל מי שמוכן לתרום שירשום את שמו. בכותרתו נכתב "תרומה לנזקקים - ביצה אדומה לחג הפסח". וכך, מבלי משים, הפכו החיטים לביצי פסחא אדומות.

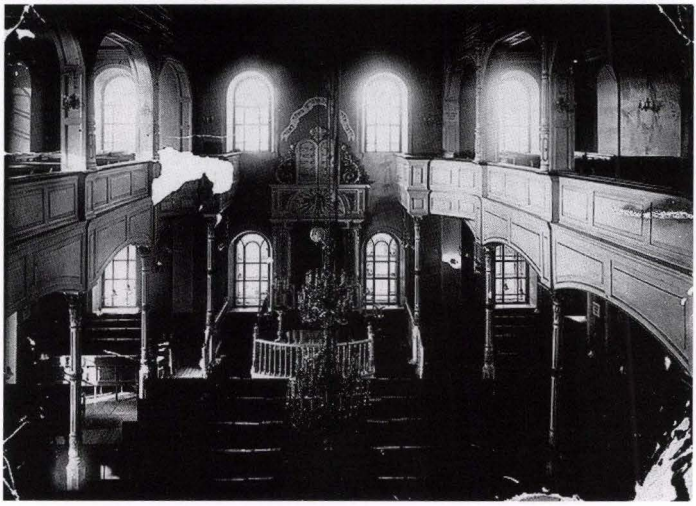
רוב יהודי סיביר לא היו יודעי ספר אך הייתה להם גאווה לאומית. יהודי סיבירי ששמע מישהו קורא לו בזלזול: "זיד!" היה מיד עונה באגרוף. הייתה להם גאווה לאומית של שמשון הגיבור; פגשתי רבים כאלה.

לגבאי הסיבירי, בדומה לכל הגבאים, היו קשיים באיסוף תרומות. יום אחד, לאחר שנבנה בית הכנסת, התכנסה אספה לדון בגביית כספים לחימום המקום. הגבאי איים על הנוכחים: "אם לא תיתנו כסף לחימום בית הכנסת - נשים על העסק הזה צלב גדול!" ביטוי רוסי שכוונתו: נאלץ לגמור את העניין ולסגור אותו. אלא שבפיו נשמע האיום מצחיק שבעתיים.

גם בעת התפילה עצמה קרו דברים משעשעים. כשהוזמן אחד המתפללים לפתוח את ארון הקודש היה הגבאי מכריז: "אדון אברמוביץ' תרם מאה רובל, ולכן הוא מוזמן לפתוח את *הקְלִיטָה*" (שפירושו שער בגדר הגינה). וכשהוזמן תורם אחר להחזיק את ספר התורה היה הגבאי מסביר לו: "תיקח את ספר התורה, ותרים אותו *זֶה נוֹשְׁקִי*" (רגלי אישה), וכך הפכו עצי החיים שעליהם מגלגלים את ספר התורה ל"נושקי" שיש להגביה לאחר קריאת התורה. קיים תיעוד לאירועים אלה בארכיון של קהילת יהודי חרבין, המהווה חלק מהארכיון הכללי של הפרובינציה חיילודזיאן. הדברים מצחיקים עד דמעות, אך לצערנו, הארכיון עדיין סגור לקהל הרחב.

במתחם שבו שכן בית הכנסת הגדול פעלו גם משרדי הקהילה היהודית, חברה קדישא, העיתון "ייברסקיה ז'ין", וכן משרדי ההסתדרות הציונית וקרן הקיימת.



בית הכנסת הגדול, בפינת הרחובות ארטילריסקיה וקונאיי, נבנה בשנת 1909. בשנת 1931 שופץ עקב שריפה, ובשנת 1932 שופץ שנית לאחר השיטפון הגדול. פעל עד לעזיבת אחרון היהודים את חרבין בשנת 1963.



חתונה בבית הכנסת החדש בשנות השלושים. בשונה מהחתונות בימינו, בחרבין נערכו החתונות בבית הכנסת. בית הכנסת החדש הוקם בשנת 1918 על ידי קבוצה חסידית. הוא נחשב למשוכלל ומאובזר, הייתה בו הסקה מרכזית ותאורה. הותאם לקליטתם של שמונה מאות מתפללים.

## הספרייה

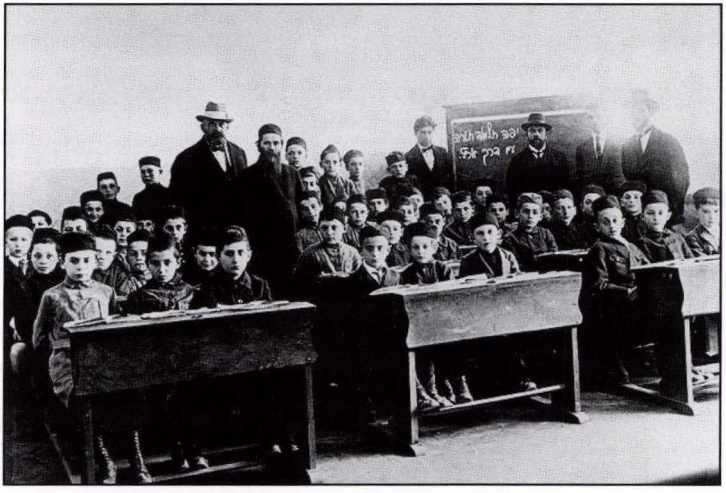
ספרייה יהודית עשירה הייתה בקהילה. היא כללה עותקים נדירים של ספרים שנתרמו על ידי חברי הקהילה, ספרות ציונית עשירה וגם ממיטב הספרות העולמית. כן פעלו בספרייה חוגים לספרות, ליידיש, לדרמה ולמוסיקה. מושבה השתנה פעמיים: תחילה הוקמה הספרייה בקומה השנייה בבית הכנסת החדש. בשנות השלושים היא הועברה לקומה השנייה בבית הספר "תלמוד תורה".

## בית הספר "תלמוד תורה"

בית הספר היסודי "תלמוד תורה" הוקם בשנת 1920 בתרומתם של האחים סקידלסקי, אילי הון בעלי מכרות פחם. בית הספר נקרא על שם אביהם ליאוניד סקידלסקי. ב"תלמוד תורה" למדו שבע שנים, מגן חובה ועד כיתה ו'. תכנית הלימודים כללה: תנ"ך, מחשבת ישראל, יסודות הדת והמסורת, וכן מקצועות כלליים: חשבון, גיאוגרפיה, רוסית, היסטוריה, ועוד.



בניין בית הספר "תלמוד תורה", חרבין 1922.



מורים ותלמידים ב"תלמוד תורה" בשנת 1922.

בתחילה היה "תלמוד תורה" בעל אוריינטציה חרדית אנטי ציונית של "אגודת ישראל". לא למדו בו תולדות הציונות ולא לימודי ארץ ישראל. לכן אבי, שהתנגד להשכלה של 'חדר' בלבד, לא שלח אותי ואת אחי ללמוד ב"תלמוד תורה", ושכר לנו מורים פרטיים שילמדונו בבית. אחר כך נשלחנו לגימנסיה.

אולם בתחילת שנות השלושים עם הצטרפות ציונים רבים לקהילה התעורר הצורך בבית ספר מודרני בעל אוריינטציה ציונית. תחת ניהולו של עו"ד גרמן גולדבלט, בוגר אוניברסיטת מוסקבה, החל בית הספר לשַנות את צביונו. בית הספר הפך ללאומי-ציוני ופחות דתי. הילדים לא חויבו לחבוש כיפות, למעט בשיעורי דת, והלימודים נשאו אופי ליברלי יותר. בקיץ התקיימו בו קייטנות.

תרומה חשובה לפיתוחו של "תלמוד תורה" יש לזקוף לזכותם של שני המורים לעברית: יחזקאל לייב נאדל והרב זליג סלוצקר. נאדל היה אחד המורים האהובים ורבי ההשפעה. הוא היה אינטלקטואל, יליד לטביה, ציוני נלהב, יושב ראש איחוד הציונים הרביזיוניסטים, ואדם בְּרוך כשרונות. נאדל לימד שירי ארץ ישראל, כתב מחזות על נושאים תנ"כיים שהועלו על ידי תלמידי בית הספר, ביים את הצגות החובבים שהכינו חניכי בית"ר ומכבי, הלחין מוסיקה, כתב שירה והיה הרוח החיה בכל חגי הקהילה. אני זוכר אותו מארגן את כל האירועים: ל"ג בעומר, מסיבות ט"ו בשבט, נשפי פורים, סוכות, פסח. בכל

החגיגות בבית הספר הופיעו ילדים ששרו ודיברו עברית. הוא לימד בהברה ספרדית כפי שמדברים בארץ. למדתי אצלו באופן פרטי במשך כשבע שנים. גם אשתו הייתה מורה בבית הספר, היא לימדה מתמטיקה ורוסית. (בנם הסופר, יצחק אורן, שעלה ארצה בשנת 1935, כתב סיפורים קצרים, רשימות, מסות, רומנים ומאמרים ואף זכה בפרסים רבים.)

הרב זליג סלוצקר, היה אף הוא מורה לעברית, ציוני, יו"ר ה"המזרחי" בחרבין, אחד האנשים המרכזיים בחיי הקהילה הציונית. אותי הוא לימד לבר המצווה. הוא היה מורה קפדן יותר מנאדל ולימד עברית בהברה אשכנזית.

יוסי קליין סיפר לי שכאשר עלה ארצה והוא כבן שתים-עשרה, היה בטוח שהעברית שבפיו טובה. להפתעתו חבריו לכיתה התגלגלו מצחוק כאשר הקריא קטע מסיפור בהברה אשכנזית.

כמעט כל יוצאי חרבין חייבים לנאדל ולסלוצקר את הידע שלהם בעברית.

סלוצקר היה אחד האנשים המקורבים לרב קיסילוב, היה תלמיד חכם, עסקן ציבור וחבר הנהלת הקהילה. הוא ייזכר לטובה כמי שהוציא לאור לוח שנה עברי במשך כל השנים שבהן היינו מנותקים מהעולם, משנת 1943 ועד עלייתו ארצה בשנת 1949.


לוח ✡ בים

„המזכיר"

לשנת תש״י לפ״ק 5710

ЕВРЕЙСКИЙ
КАРМАННЫЙ КАЛЕНДАРЬ

„ГАМАЗКИР"

НА 5710 ГОД

(1949—1950 г. н.)

בהוצאת הקהלה העברית בחרבין

בעריכת ז׳ י׳ סלוצקר

חרבין.

נערדוקט בייו ה.ום, לעפּבערג


СЕНТЯБРЬ 30 д. 1949 г.

תש״י תשרי (ל יום) ТИШРЕ

הפולד יום ה׳ לפנות ערב ו׳ ש, 58 ר. 8 ח.

| | | | |
|---|---|---|---|
| Сб | 24 | שב | א׳ ראש השנה |
| Вс | 25 | זונ | ב׳ ראש השנה שפר תשליך |
| Пн | 26 | מאנ | צום גדליהו ענינו סליחות ויהל ש״וס |
| Вт | 27 | דינ | |
| Ср | 28 | מיט | |
| Чт | 29 | ראנ | סליחת שלש עשרה מדות |
| Пт | 30 | פריי | שקיעה 5״18 |
| Сб | 1 | שב | שובה האזינו הפ׳ שובה ישראל Октябрь |
| Вс | 2 | זונ | ערב יום כפור א״א מז״ח ולפנצח |
| Пн | 3 | מאנ | יום כפר מזכיר נשמות |
| Вт | 4 | דינ | א״נ שר אסרו תג סכות |
| Ср | 5 | מיט | |
| Чт | 6 | ראנ | |
| Пт | 7 | פריי | ערב סכות שקיעה 5״6 |
| Сб | 8 | שב | א׳ דסכות חוה״מ אם נצורה |

דף השער של לוח השנה העברי והעמוד הראשון בתוכו, שהוצא לאור על ידי הרב סלוצקר.

לימים שונה שמו של בית הספר מ״תלמוד תורה״ ל״בית ספר לאומי יהודי״ והוכר על ידי הממסד החינוכי בחרבין.

חלום חייו של כל ילד היה ללמוד בבית הספר היהודי בחרבין. ראשית חגגנו את כל החגים הדתיים שלנו: ראש השנה, יום כיפור, סוכות וכך הלאה. כשהגיעו היפנים התחלנו לחגוג בנוסף גם את החגים שלהם: באחד במרץ, יום ייסוד מנג׳וגו, כך קראו היפנים למדינת הבובות העצמאית שהקימו במנצ׳וריה – זכינו לחופשה מלימודים; יום הולדתו של פואי (הקיסר

האחרון) - חופשה; יום אָמָטֶרָסוּ[9], הולדת יפן לפי המסורת היפנית - חופשה.

בגימנסיה למסחר, שבה למדו רוב הילדים היהודיים, היה אפילו טוב יותר. חגגנו חגים יהודיים, חגים סיניים ויפניים וגם חגים רוסיים: פסחא שלושה ימים, כריסמס - לרגל הולדתו של ישו, 31 בדצמבר - סוף השנה האזרחית, 19 בינואר - הטבלתו של ישו לנצרות, ועוד ועוד חופשות ומועדים.

בכיתה שלי בבית הספר למסחר היו כארבעים תלמידים, מחציתם יהודים ומחציתם גויים. היהודים היו הקבוצה הגדולה ביותר, כי בין הגויים היו תת-קבוצות: אוקראינים ששנאו את הרוסים, גרוזינים ששנאו גם הם את הרוסים, וכולם יחד קינאו ביהודים ושנאו את החגים שלנו. כי בימים שבהם חגגנו ויצאנו לחופשה, הייתה חצי הכיתה שנותרה נבחנת על החומר. התלמידים היו מתבקשים לגשת ללוח ולענות על שאלות, וברגעים אלה הם הצטערו צער גדול שלא זכו להיוולד יהודים.

לפחות חמישים אחוז מכלל התלמידים בגימנסיה למסחר, שהייתה בית ספר תיכון פרטי, היו יהודים. חלקם יכלו להרשות זאת לעצמם רק הודות למלגות שהעניקה הקהילה.

---

[9] במיתולוגיה היפנית, אלת השמש אָמָטֶרָסוּ אומיקימי, Amaterasu Omikami, עומדת בראש פנתיאון האלים, והיא האם המיתית של שושלת קיסרי יפן. הקיסרות הוקמה בשנת 660 לפנה"ס, בראשות הקיסר ג'ימו, צאצא ישיר של אלת השמש. שושלתו של ג'ימו עדיין מולכת ביפן כיום, וגם בהתעלם מהתקופה הקדומה שלגביה אין ראיות היסטוריות, זוהי שושלת המלוכה הוותיקה ביותר בעולם.

היהודים היו בדרך כלל תלמידים טובים. על "לוח הזהב" של בית הספר הופיעו שמות המצטיינים: ברסלר, ליטווין, נדֶל, מַדוֹרסקי ורבים אחרים. שבעים אחוז מהמצטיינים היו יהודים.

בתחילת שנות החמישים, בעקבות העלייה ארצה, הלך ופחת מספר התלמידים בבית הספר "תלמוד תורה". בכל כיתה למדו חמישה או שישה תלמידים בלבד. זה היה "סיוט" לתלמידים, כי מדי יום ביומו בדקו המורים את כל שיעורי הבית שלהם. כשבאו ארצה, והחלו ללמוד בבית ספר רגיל ובו כארבעים ילדים בכיתה, שמחו לגלות שסוף סוף יוכלו להתחמק לעתים מהכנת השיעורים.

## "ערבים זה לזה"

## ארגונים, מוסדות צדקה וגמ"חים

פרנסי הקהילה היהודית בחרבין הקימו ארגונים שהיו מושתתים על ערכים יהודיים וערבות הדדית, כנהוג בכל הקהילות בגולה.

### *"ארגון נשים לצדקה"*

DEBO – Damoskoye Evreiskoy Blagotvoritelnoye Obschestvo)

דֶבּוֹ, Дамское Еврейское Благотворительное Общество)

עיקר פעילותו היה סיוע לנזקקים, ושיקומם המקצועי של חברי הקהילה שלא ייפלו למעמסה על הקהילה. הארגון מימן רכישת כלי עבודה לבעלי מלאכה, סייע למשפחות המבקשות לעזוב את חרבִּין, עזר בהקמת בתי מלאכה, קניית פרות לייצור משק חלב, ועוד. כן דאגו נשות הארגון לאספקת פחם ועצים לחימום בתיהם של נזקקים. (בחרבִּין הקרה מתחיל החורף כבר באוקטובר ונמשך עד אפריל, שבעה חודשי חורף שבהם יש לחמם עשרים וארבע שעות ביממה.)

הארגון עסק גם בחינוך. בעזרתו הוקם בית ספר מקצועי לבָנוֹת למלאכת יד, תפירה ורקמה. לאחר מהפכת אוקטובר הגיעו לחרבִּין נערות צעירות יתומות ללא מקצוע, והארגון ייסד את בית הספר כדי לתת להן מקצוע ופרנסה. כן מימן הארגון פתיחת קורסים בשעות הערב להשכלה כללית, לקלדנות ולשפות זרות. הארגון מימן שליחת ילדים שביקשו ללמוד מקצוע לעבוד כשוליות, סייע בהחזקת יתומים אצל משפחות אומנות, וסייע לזקנים ולחולים. הארגון עסק גם בהכנסת כלה ובגמ״חים נוספים.

״ארגון נשים לצדקה״ (שנקרא בקיצור: DEBO דֶבּוֹ) נוסד על ידי אמי, ד״ר ברטה שוורץ-קאופמן. לאחר פטירתה, בשנת 1925, נקרא בית הספר לבנות על שמה, ובראש הארגון עמדה הגברת מריה סוסקין, אשת המיליונר יצחק סוסקין. בית הספר המשיך להתקיים עד שנות השלושים, ונסגר כשהתמעטו

התלמידות ולא היה בו עוד צורך. היושבת ראש האחרונה של "ארגון נשים לצדקה" הייתה הגברת סופיה וַוינגוֹרט.

## *ויצ"ו חרבין*

היה אף הוא ארגון פעיל וחשוב. הוקם בשנת 1922 ועסק בגיוס כספים למען מטרות קהילתיות שונות. הודות לויצ"ו נפתח בחרבין גן ילדים יהודי, וגויסו כספים למען ילדים יתומים ולמען חלוצים היוצאים לארץ ישראל. נוסף על כך נהגו יהודי חרבין לתרום 'מעות חיטים' ו'צדקה גדולה' לעזרת אלמנות ויתומים. גם בראש ארגון זה עמדה בזמנה אמי ד"ר ברטה שוורץ-קאופמן. בשנות השלושים הייתה היושבת ראש של ויצ"ו העסקנית הידועה, הגברת ראיסה גרוסמן. היושבת ראש האחרונה הייתה הגברת אולגה ארקוס, שסיפורה העגום מסופר בהמשך.

## *"גמילות חסדים – עזרא"*

ארגון שבראשו עמד בשנים האחרונות יהודי בשם גרגורי סוּזדַלנִיצקי. הגמ"ח עסק במתן הלוואות ללא ריבית. אף על פי שמספרם של הזקוקים לאשראי גדל בהתמדה, מעולם לא סוֹרב איש.

## *בית התמחוי*

הוקם בשנת 1920 כדי לסייע לפליטים הרבים שהגיעו לחרבין לאחר מלחמת העולם הראשונה. המטבח סיפק ארוחת צהריים חמה במשך כל השנה במחיר סמלי. בחגים נשלחו ממנו ארוחות לאסירים יהודיים (שנאסרו בעיקר בגין סחר או החזקת מטבעות זרים). בפסח הכינו בו שלוש ארוחות כשרות מדי יום ביומו. ליום כיפור סופקה סעודה מפסקת ובמוצאי יום כיפור ארוחה נוספת. רוב הפונים אל בית התמחוי, כשבעים אחוז, היו יהודים, אולם היו גם רוסים וסינים שבאו לאכול בו. כמאה ושבעים ארוחות ביום סיפק בית התמחוי. נזקקים אחדים העדיפו לקחת את המזון לביתם, אחרים סעדו בבית התמחוי. העובדה שכל דְכפין – יהודי, רוסי וסיני יכלו לבוא ולקבל מזון, תרמה למוניטין של הקהילה. שנים רבות עמד בראש בית התמחוי מר שמואל טריגובוב. היושב ראש האחרון היה מר רומן בּוֹרסוּק.

לאחרונה יצא לאור ספרו של גיאורגי מליחוב, רוסי יליד חרבין, חבר האקדמיה למדעים היסטוריים במוסקבה. בספרו "חרבין הלבנה"[10], הוא מתייחס, בין היתר, לסיוע שהגישו יהודי חרבין לתושבי ברית המועצות אשר בשנות העשרים סבלו מרעב כבד. בחרבין הוקם ועד ציבורי שקיבץ בתוכו ארבעים ושבעה

[10] הקטע תורגם מרוסית על ידי: ע' פרת.

ארגונים, רובם לא יהודיים. בראש הוועד עמד ד"ר קאופמן. במסגרת מבצע רחב של עזרה לרעבים ברוסיה הסובייטית, התרים הוועד כסף ומזון. "הוועד הציבורי לעזרת הרעבים" (שפעל בין השנים 1921 - 1923) שלח לברית המועצות ארבע-עשרה רכבות עמוסות מזון וציוד. באוקטובר 1921 יצאה רכבת מחרבין לאוקראינה ובה: שלושים קרונות של קמח, קרון של קקאו, ארבעה קרונות של סוכר, קרון של בגדים ונעליים, ושלושים ושישה קילוגרמים של תרופות. כן העביר הוועד שנים-עשר אלף רובל זהב, וגם דאג לחמישים ילדים יתומים שהגיעו מברית המועצות לחרבין. בחרבין פעל גם משרד מידע למהגרים אשר מטרתו הייתה חיפוש אחר נעדרים. הארגון סייע גם לנפגעי מלחמות ולנפגעי אסונות טבע, ללא הבדל דת או לאום. למשרד היו סניפים בערים אחדות בברית המועצות, בסין וביפן.

מִספרו של מליחוב ניתן ללמוד עד כמה גדולה הייתה תרומתה של הקהילה היהודית הקטנה לציבור הכללי.

מליחוב כותב בחוֹם על היהודים שפגש בשנות ילדותו בחרבין. "התרבות הרוסית-יהודית, הדיבור הרך, הדרומי, ההומור, המילים המיוחדות, המזג החם - גם הוא דרומי, הבנה לכאב הזולת, ותרבות פנימית עמוקה. היחסים החמים במשפחה, הנאמנות למשפחה, כאלה היו חיי היומיום של יהודי חרבין".

מסְפרו של מליחוב עולה שרוסים רבים חגגו חגים יהודיים. "במיוחד זכורות לי תקיעות השופר אשר רוסים היו הולכים להאזין להן בבתי הכנסת".

מליחוב מתייחס בספרו גם לאנשי העסקים היהודיים: "התנאים הנוחים שנוצרו במנצ'וריה אִפשרו ליזמים יהודיים, יחד עם יזמים רוסיים, לעשות הרבה מאוד למען התפתחות הסחר בסין כולה...

...לאנשי עסקים יהודיים בחרבִּין הייתה תרבות מסחר גבוהה, ובייחוד - יושר. סוחר יהודי לא ירמה את שותפו. זאת אני יודע לא על פי השמועה בלבד. אבי החורג אִינָאן אנדריאביץ' מירונוב, גם הוא סוחר, עבד שנים רבות עם שותפים יהודיים, יוסף קוסובסקי, לזר ברקוביץ' ואחרים. הכרתי רבים מהם שהיו מתארחים אצלנו לעתים קרובות".

מליחוב מצטער על עלייתם של יהודים רבים ארצה וכותב: "רוח של תרבות יהודית הייתה חלק בלתי נפרד מחיי העסקים והחברה של תושבי חרבִּין. הוא נעלם ללא שוב יחד עם חרבִּין הרוסית. עתה הוא הולך ונעלם גם אצלנו ברוסיה, באוקראינה, ואפילו באודסה. וחבל! מבלי לשים לב אנו מאבדים משהו בעל ערך, ונבין זאת, לצערי, כאשר יהיה כבר מאוחר מדיי".



חגיגת הפתיחה לבית התמחוי בחרבין



ועד בית הכנסת החדש בחרבין בשנות השלושים. במרכז השורה הראשונה יושב יו"ר הוועד פטר קאן. שני מימין בשורה ראשונה יושב יעקב ליפשיץ, שנודע כבעל הסטודיו לצילום הטוב ביותר בחרבין. צלמי רחוב סיניים היו מזמינים לקוחות להצטלם וצועקים לעברם: "היכנסו אלינו, אנחנו מצלמים כמו ליפשיץ".

הקבלן יוסף רבינוביץ' ורעייתו סופיה בנו בית גדול ויפה (אשר חלקו עומד על תִלו עד היום בחרבין) ותרמו אותו לקהילה. בבית הזה שכנו בקומה הראשונה: בית התמחוי, ארגון נשים לצדקה, *ומרפאה "משמרת חולים"* שפעלה עשרות שנים עד שהוקם בית החולים היהודי.

בקומה השנייה היו: *"בית האינולידים" (מוסד לחולים כרוניים ולנכים), ו"מושב זקנים ע"ש בני הזוג רבינוביץ"* שתרמו להקמתו. במקום הוקמו גם חדר אוכל ובית כנסת קטן לזקנים. המטבח בבית התמחוי שבקומה הראשונה סיפק אוכל גם לזקנים ולנכים שגרו בקומה השנייה.

## *מושב זקנים*

במושב הזקנים (בית האבות) היו חמישה חדרים גדולים. כעשרים איש התגוררו בהם. סבא וסבתא שלי התגוררו באותו בניין בדירה קטנה בת שני חדרים וניהלו את המוסד. סבא דאג לניהול ולתחזוקה, וסבתא הייתה אם הבית. הזקנים קיבלו טיפול סוציאלי, רפואי ותרופות. כוח עזר, בעיקר עובדים טטרים, טיפל בהם, וחצרן סיני דאג להסקה המרכזית ולשאר

התפעול הטכני. בנוסף, רופא ביקר בקביעות במקום, ומדי יום ביומו היה מגיע הפלֶדשֶר[11] ארקאדי פוטכן.

כשסבא נפטר בשנת 1934, סבתא עברה להתגורר עמנו, וניהול בית האבות הועבר לבני הזוג קופרמן. המנהלת האחרונה של בית האבות הייתה הגברת פֶדוסיה מוצ'ניק. רוב זקני הקהילה התגוררו בבתי משפחותיהם עם ילדיהם ונכדיהם, פרט לזקנים עריריים, וזקנים נכים שהמשפחה לא יכולה הייתה לטפל בהם.

## *"בית האינוולידים"*

*(מוסד לחולים כרוניים ולנכים)* - הוקם ב-1942 לאחר שנאספו תרומות לרכישת עשר מיטות על ציודן. בבית הנכים היו ארבעה חדרים ובהם התגוררו שנים-עשר חולים. אח במשרה מלאה עבד שם ובית החולים היהודי טיפל בהם ללא תשלום.

מר יסאי גורביץ' היה שנים רבות יושב ראש בית האינוולידים ומושב הזקנים, וחָבר לו איש העסקים רב הפעלים מיכאל קוץ. מר קוץ היה גם גזבר חברה קדישא, גבאי בית הכנסת הגדול, וכן שירת זמן מה כגזבר הקהילה. איש רב זכויות בקהילת יהודי חרבין.

[11] פלֶדשֶר – אדם שלמד רפואה במשך שלוש שנים, והוכשר לטפל בחולים. המקצוע התפתח אך ורק ברוסיה לנוכח הצורך לתת מענה לבעיות רפואיות באזורים מרוחקים שלא הגיעו אליהם רופאים.

## *"משמרת חולים" ובית החולים היהודי*

*"משמרת חולים"* נפתחה כמרפאה בשנת 1920, כשבין הפליטים שהגיעו לחרבין היו חולים רבים והיה צורך לאשפזם. באותה עת נוסדה הקרן להקמת *בית החולים היהודי*. בשנת 1938 נחנך בית החולים. היו בו עשרים ושלושה חדרי אשפוז, חדר ניתוח, מכשיר רנטגן, מעבדות, חדרי טיפולים שונים, ומחלקה אמבולטורית. כיום משמש המקום כבית חולים למחלות עיניים.

בית החולים קיבל חולים ללא אפליה, מבלי להעדיף אדם על פי דתו או לאומיותו. שמרו בו על חוקי השבת וחגי ישראל והגישו ארוחות כשרות. אדם שלא יכול היה לשלם את מלוא עלות הטיפול, שילם סכום סמלי, ולעניים ניתן הטיפול בחינם.

ארבעה רופאים ראשיים עמדו בראש בית החולים: הראשון ד"ר וכטר, עד שעלה ארצה, אחריו מונה אבי, ד"ר קאופמן, השלישי היה ד"ר פישקובסקי, והאחרון ד"ר רובינסון. בראש ההנהלה הציבורית של בית החולים עמד שנים רבות סמיון ליברמן ולאחריו יוסף ברקוביץ'. רוב הרופאים בצוות היו יהודים, למעט כמה רופאים רוסיים.

שני המוסדות שבשלהם זכתה הקהילה לשבח ויצא לה שם טוב היו *בית התמחוי* ו*בית החולים*. בחכמה עשו פרנסי הקהילה שהקימו מוסדות אלה ושאִפשרו לכול נזקק לפנות אליהם. שערי בית החולים ובית התמחוי היו פתוחים לכול.

אפשר שזו אחת הסיבות לכך שרוב הרוסים בחרבין לא היו אנטישמיים. סיבה נוספת נעוצה בעובדה שרוסים רבים עבדו אצל יהודים.

## *חברה קדישא*

אנשי חברה קדישא עבדו בהתנדבות. שניים בלבד קיבלו שכר: הנהג שהסיע את מכונית הלוויות, ורזנושציקוב, המנהל האחרון של בית הקברות. רזנושציקוב אף גר עם משפחתו רחוק מהקהילה, בסוף העולם, ממש בשטח בית העלמין. שנים רבות עמדו בראש חברה קדישא היו"ר ברוך פליישמן והגזבר מיכאל קוץ, שתרמו רבות לשמירה על בית הקברות. הם, כמו כל שאר אנשי חברה קדישא, עבדו כאמור בהתנדבות. כשנפטר יהודי היו מבקשים מהמתנדבים שיטהרו את המת ויכינו אותו לקבורה. ותמיד נמצא מניין; גם במקרים שמתו אנשים ערירים, הורתה הקהילה למניין אנשים ללוות את המת.

כאשר נפטר אדם עני היו קוברים אותו ללא תשלום. לא גבו בעבור חלקת הקבר ואפילו הקמת המצבה נעשתה על חשבון הקהילה. לא קרה שנפטר יהודי ולא הוצבה מצבה על קברו. אבל כשנפטר אדם עשיר הייתה חברה קדישא גובה ממשפחתו סכום כסף נכבד. עשרים אחוז מהכסף היה מופנה לקבורה ולמצבה, ושמונים אחוז הופנה אל מוסדות הצדקה השונים.

כאשר נפטר אדם ערירי שלא השאיר צוואה, נכסיו היו עוברים לקהילה. כך נעשתה הקהילה בחרבין בעלת רכוש שכלל

כעשרים בתים שיָרשה מאנשים שנפטרו ולא השאירו יורשים. דמי השכירות מהם היוו הכנסה מכובדת לקהילה. מובן שעם הכיבוש הסובייטי הלאימו השלטונות את כל הרכוש.

בכספי הכנסות חברה קדישא, ובזכות עיזבונות נפטרים (בנוסף על תרומות ומס קהילה), מימנה הקהילה בחרבין את פעילויותיה.

## *בית הקברות היהודי*



בית הקברות בחרבין, הנחשב כיום לבית הקברות היהודי הגדול והשמור ביותר במזרח הרחוק.

בית הקברות היהודי בחרבין נוסד בשנת 1903 עם נפילת חיילים יהודיים במלחמת רוסיה-יפן. בשנת 1920 הורחב שטחו, הוקמו

בו בית כנסת, מבנה לטהרה, דירה למנהל המקום, ניטעו בו עצים ונקבעו שורות הקברים. בשנת 1958 היו שם קרוב לשלושת אלפים קברים, המעידים על גודלה של הקהילה במחצית הראשונה של המאה העשרים. בשנה זו החליטו השלטונות להעביר את כל בתי הקברות למקום אחר, מחוץ לשטח השיפוט של חרבין, מאחר שתוכנן להיסלל שם כביש ראשי.

הבודדים שנותרו בקהילה היהודית הקטנה שעדיין פעלה בחרבין התגייסו למשימה. כל מי שיכול היה לממן זאת, דאג להעברת יקיריו לבית העלמין החדש. הקהילה עשתה עבודת קודש, הן בעצם העברת העצמות והמצבות, והן ברישום מדוקדק של פרטי הנפטרים. מזכיר הקהילה האחרון, זלמן (זיאמה) אגרנובסקי, הפעיל גם היום באגודת יוצאי המזרח הרחוק בניו יורק, וחברים נוספים עשו רבות למען הצלת המצבות והקברים. יש לציין גם את תרומתו של איגוד יוצאי סין בארץ בראשותו של היושב ראש דאז, מר בוריס קוץ, שהיה אחד ממייסדי האיגוד ועמד בראשו שמונה-עשרה שנה בשנים 1953 - 1971. מר קוץ יצר קשר עם משפחות הנפטרים הקבורים בבית העלמין בחרבין. הכסף שנאסף למטרה זו הגיע ממקומות רבים ברחבי בעולם, והועבר לקהילת חרבין דרך הונג קונג.

בשנת 1963 הסתיימה העברת בית הקברות למקומו החדש הנמצא כשעה נסיעה מחרבין. שמונה מאות שבעים

ושישה קברים נמצאים בו. יותר משש מאות מצבות הועברו, מצבות אחרות הוקמו מחדש, והיו גם מקרים שבהם הועברו עצמות הנפטרים בלבד ללא מצבה.

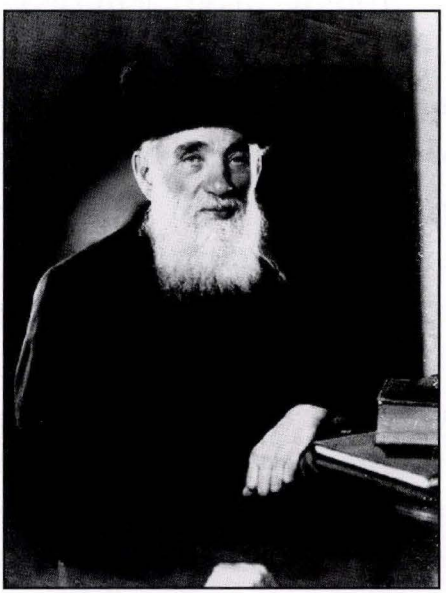
בשנת 1967, בעת המהפכה התרבותית בסין, כשבני נוער במַדי המשמר האדום החריבו מקדשים וכנסיות, הוקיעו את כלי הקודש והעלו באש ספרים, חפצי אמנות ותשמישי קדושה, נחרבו גם כל בתי הקברות. בקושי נותר זכר לבתי הקברות הפרבוסלבי, הקתולי והארמני בחרבין. גם בתי הקברות היהודיים בשנחאי בטיאנדזין ובמקומות נוספים נהרסו כליל. אולם למרבה הפלא בית הקברות היהודי בחרבין לא ניזוק. נראה שבשל מקומו החדש, שהיה כה מרוחק, לא נפגעו המצבות. ממש נס.

בשנת 1992, לאחר כינון היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לסין, פנינו לשלטונות בבקשה לשַמר את בית הקברות. השלטונות הסיניים נענו לבקשתנו, נסללו דרכים, השטח נוקה, וגדר נבנתה סביבו. בשנת 1994 יצאתי בראש משלחת קטנה לביקור בחרבין, ובמהלכו טיפלנו בנושא בית הקברות. איגוד יוצאי סין הכין תרשים ומיפוי הקברים. בשנת 2000, בביקור משלחת נוספת בחרבין, ניכר היה שבית הקברות מטופל היטב. בזכות השימור והתחזוקה מבקרים בבית הקברות יהודים מכל העולם, מארצות הברית, מאוסטרליה, וכמובן גם מהארץ.

## כבוד הרב

הרב הראשון, *הרב שניאור זלמן גשקֶל*, שכיהן בחרבין בתחילת המאה, נפטר כעבור שנים ספורות. הוא, כמו הבא אחריו, נולד ברוסיה והגיע לחרבין בעקבות מכרז שפרסמה הקהילה. אחריו כיהן *הרב לוין*, אשר ניהל גם את בית הספר "תלמוד תורה". הוא השתייך בתחילה ל'אגודת ישראל' והחמיר עם הקהילה, אך לאחר זמן נעשה ציוני. הוא עבר להיות רבּה של קהילת טיַאנדזין (טיֶנגִ'ין).

כשהחלו להגיע לחרבין יהודים ציוניים, הם פרסמו מכרז נוסף ובחרו *ברב אהרון משה קיסילוב* לשמש כרבּה הראשי של העיר.



*הרב אהרון*
*משה קיסילוב*

הרב קיסילוב שימש בתפקידו שלושים ושש שנה, החל משנת 1913 ועד שנפטר בספטמבר 1949. כאמור, הכרתיו היטב והיה לי קשר יומיומי אתו כאשר שימשתי כמזכיר הקהילה בין השנים 1946 עד יום מותו בשנת 1949.

הרב קיסילוב נולד ב-1866 בעיירה קטנה סורז׳נייץ, בפלך צ׳רניגוב שבאוקראינה. כמו רבים מיהודי תחום המושב, גם הוא השתייך לחסידי חב״ד. בצעירותו התגלה כעילוי ונשלח לישיבת וולוז׳ין, שבראשה עמד הרב חיים סולובֵיצ׳יק. בין חבריו לספסל הלימודים בישיבה היו גם הרב קוק[12], הרב מזא״ה והמשורר חיים נחמן ביאליק. עם תום לימודיו קיבל הרב קיסילוב מִשרה בעיירה בריסוב שברוסיה הלבנה.

כשהחליטה קהילת חרבין לבחור רב, יצא מכרז וכמה רבנים מרוסיה הציגו את מועמדותם. לרב קיסילוב היו המלצות מצוינות והוא זכה במכרז, נבחר לרב ראשי, וקיבל דירה ומשכורת מהקהילה. ועדת הקבלה שהחליטה על מינויו כללה את ראשי הקהילה.

---

[12] אברהם יצחק הכהן קוק (1865 - 1935), רב והוגה דעות שתרם תרומה מכרעת לעיצוב חיי הדת ביישוב החדש בארץ ישראל. בשנת 1904 עלה לארץ ונבחר לרבה של יפו. הרב קוק הזדהה עם התנועה הציונית ובכך עורר עליו את התנגדותו החריפה של הממסד הרבני.
השיבה לארץ ישראל היא, לפי הרב קוק, בבחינת ״אתחלתא דגאולה״ (התחלת הגאולה), ואולם להבנתו התנועה הציונית לקתה בחסר משום שדאגה לצורכי העם הגשמיים והחילוניים, ולא הרוחניים. הוא ניסח תכנית לימודים חדשה לישיבות כדי לחנך בהן דור חדש של מנהיגים רוחניים. הרב קוק היה סוציאליסט בהשקפתו וראה בלאומיות שלב הכרחי בתהליך ההתפתחות של העם השב לציון.

הרב קיסילוב היה אדם בעל השקפות מודרניות, ציוני, אוטודידאקט, רחב אופקים ובעל אישיות בלתי רגילה. ביהדות ובהלכות דת היה לו כמובן ידע נרחב ומקיף בהיותו בעל הסמכה לרבנות. נוסף על כך הוא ידע רוסית על בוריה, אף על פי שלא למד בבית ספר רוסי, וגם גרמנית ידע היטב. הוא קרא יומם ולילה, לא רק תלמוד וספרי קודש, אלא גם ספרות יפה ופילוסופיה. ניתן היה לשוחח אתו על כל הפילוסופים המודרניים, החל מהפילוסופים הגרמניים שׁוֹפֶנהַאוּאֶר וניטשה, ועד הפילוסופים בני זמננו כמו הפילוסוף הצרפתי-יהודי בֶּרגְסוֹן.

המעבר ממִשרת הרב בעיירה יהודית מסורתית טיפוסית לתפקיד הרב בחרבין הִכה את הרב קיסילוב בתדהמה. מעולמה המוּפר של עיירה יהודית אופיינית, על חצרות החסידים שבה, על ישיבותיה, בתי המדרש, בתי הכנסת והמקוואות המצויים בה, מצא עצמו הרב בעיר מודרנית רחוקה כרחוק מזרח ממערב מהעולם הישן החביב והמוּפר שהשאיר מאחור. חיש מהר הבין הרב קיסילוב שעליו להנהיג את הקהילה כך שתישמר בה מסורת ישראל, ושאנשיה יבואו בהתלהבות אל בתי הכנסת. בעיקר ניצב בפניו האתגר, כמו בימינו, למשוך את הצעירים אל חיק הדת. הרב קיסילוב נהג להתייחס בדרשותיו לנושאים פופולריים, לצטט מדברי חכמים, וכמעט בכל נאום שלו דיבר גם על ציונות ועל ארץ ישראל.

הרב השלים עם העובדה שרוב היהודים הלכו ללא כיסוי ראש. אשר לי, מאחר שמשרדי הקהילה היו בבית הכנסת, נהגתי לחבוש כיפה עם כניסתי אל המשרדים שבקומה שנייה. החזקתי אותה דרך קבע בכיסי. גם בעת ביקורי היומי בביתו של הרב נהגתי לחבוש כיפה. פעם פנה אליי הרב כשהיינו רק שנינו לבד ושאל: "תגיד לי תדי, למה אתה חובש כיפה?! לו היית חובש כיפה דרך קבע אני מבין. אצל היהודים נהוג לחבוש כיפה במקום שבו יש ספר תורה, או בבית הקברות. אבל בשבילי, בביקורך בביתי, אינך צריך לחבוש כיפה".

הרב קיסילוב כתב ספרים אחדים. ספר אחד, "לאומיות ויהדות", נכתב ברוסית ועסק בדילמות שבין דת ללאום. שני ספרים נוספים כתב בעברית על סוגיות תלמודיות: "אמרי סופר" ו"מִשבְּרי ים".

הרב קיסילוב התכתב עם הרב קוק, חברו לספסל הלימודים. הוא התייעץ עמו בשאלות הלכה שונות. הלבטים הלכו ורבו ככל שגבר זרם הפליטים שהגיעו למזרח לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה. יהודים שהגיעו ליפן ולארצות נוספות במזרח הרחוק מצאו עצמם מתלבטים בשאלות הֲלכתיות שונות, למשל: מתי נכנסת השבת, מה לעשות בנושא שחיטה כשרה ועוד בעיות מסוג זה. בשנת 1935, משנפטר הרב קוק, הפנה הרב קיסילוב את השאלות לרב הרצוג, הרב הראשי האשכנזי של ארץ ישראל.

בדצמבר 1937, כשהתכנסה לראשונה הוועידה הלאומית של הקהילות היהודיות במזרח הרחוק, שכָּללה את יהודי מנצ׳וריה, סין ויפן, נבחר הרב קיסילוב לרב הראשי של יהודי המזרח הרחוק. שתי ועידות נוספות התכנסו בחרבין ב-1938 וב-1939. בשנת 1940 הייתה אמורה להתכנס הוועידה הרביעית בדיירן שבחצי-האי קוואנטון שבו שלטו היפנים (משנת 1905). אולם שבועיים לפני מועד הוועידה, אסרו היפנים על קיומה. זה היה סימן ראשון שלקהילה היהודית צפויים ימים קשים. כחצי שנה לאחר מכן, ביוני 1941, פלשו הגרמנים לרוסיה, והברית בין היפנים לגרמנים הלכה והתהדקה. ככל שהתקדמו הגרמנים מזרחה כשהם גורפים ניצחונות, כך הלכה והוקשחה עמדת היפנים כלפי הרוסים ובתוכם גם כלפי היהודים.

לקראת תום השלטון היפני, בשנת 1944, הוזמנו הרב קיסילוב וראש הכנסייה הפרבוסלבית, מטרוֹפוֹליט מִילֶטי, לשלטונות הכיבוש היפניים. ראש הכנסייה היה הנציג הבכיר של כשלושים כנסיות בחרבין שבהן התפללו כמאה אלף איש. היפנים הודיעו שהם רוצים לשים בכל בית כנסת ובכל כנסייה את פסלה של אלת השמש אָמָטֶרָסוּ, הנחשבת לאלה החשובה ביותר בדת השינטו. הרב קיסילוב הודיע להם באופן חד-משמעי: ״על גופתי המתה! אשכב על מפתן בית הכנסת ולא אתן שיכניסו אליו פסל! זה נגד כל אושיות הדת שלנו!״ הוא היה איש אמיץ. יש לציין שגם ראש הכנסייה הפרבוסלבית התנגד

בתוקף לגזרה. היפנים ויתרו. אמנם נהגנו לָקוֹד בבית הספר לכבוד קיסר יפן, לכבוד קיסר מנג׳וגו ולכבוד האלה אָמָטֶרָסוּ, אבל בבית הכנסת?! רחמנא לצלן!

שתי משפחות יהודיות, ברסלר ודריזין-צוקרמן, הקימו בתי חרושת לממתקים בחרבין. משפחת ברסלר הקימה את בית החרושת ״ויקטוריה״, ודריזין-צוקרמן את בית החרושת ״מארס״. לקראת פסח נכתב על המוצרים ״כשר לפסח״ והייתה עליהם חותמת של הרבנות בחרבין. אחד המוצרים של בית החרושת ״מארס״ היה משעשע במיוחד: היו אלה סוכריות שעל עטיפתן נכתב מצד אחד ״אני אוהב אותך״ ומהצד האחר ״בהכשר הרב״. בחנות הכשרה ״תל אביב״ שהייתה בבעלות יהודית, רצו להתחכם ועטפו סוכריות לא כשרות בעטיפה נושאת החותמת: ״כשר לפסח״. הדבר נודע לרב קיסילוב והוא שלל מבעל החנות את ההכשר. על אף תחנוני הבעלים הדירו כל שומרי הכשרות בחרבין את רגליהם מחנותו.

בין פעולותיו הראשונות של הרב קיסילוב יש לציין את מיסוד השחיטה הכשרה. מרגע שהפכה השחיטה למבוקרת קל היה לפקח על מכירת בשר כשר.

הרב קיסילוב שם דגש על התחנות החשובות במעגל חייו של יהודי, הקפיד על ברית מילה, בר מצווה, חתונה וקבורה. הוא פסק בדרך כלל ״על פי בית הלל״ ולא ״על פי בית שמאי״,

מרבית פסיקותיו היו לקולא. דומני שכיום הרבנים בארץ לא היו תומכים בדרכו.

לאחר הקמת המדינה החלה עליית יהודים ארצה. יהודי אחד, פליט מפולין, נגן ויולה ומוסיקאי ידוע, שהיה נשוי לרוסייה-נוצרייה, קיבל אישור לעזוב את חרבין ולעלות ארצה. לא היו להם ילדים. האישה רצתה להתגייר אך הרב לא נטה לערוך גיור שלא נבע מרצון ומהכרה אמיתיים. עם זאת רצה למנוע מהם קשיים מיותרים. בשנים ההן עבדתי בקהילה והוא קרא לי בוקר אחד ואמר שמישהו הלשין שלאישה יש בבית איקונות (תמונות של קדושי הנצרות), שנוצרים פרבוסלביים רבים נהגו להחזיק בבתיהם. הלכתי לבית הזוג והתברר שזו הייתה סתם רכילות מרושעת. האישה סיפרה שבגיל צעיר הצטרפה לקומסומול[13], ומאז ילדותה לא ביקרה בכנסייה. הרב קיסילוב ביקש מהאישה לקבל שיעורים אחדים בכשרות ובדינים, הורה לה ללכת למקווה, ולאחר מספר שיעורים נוספים ביהדות רשם אותה כיהודייה. בארץ נקלטו בני הזוג היטב, הבעל קיבל עבודה כנגן במלון המלך דוד בירושלים וגם אשתו התאקלמה ללא כל קושי.

לעומת זאת, היו מקרים שבהם פסק הרב לחומרה. למשל במקרה של יושב ראש תנועת מכבי, שהיה אף הוא נשוי

[13] קומסומול – ארגון צעירי המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות.

לנוצרייה. הרב לחץ למנות אדם אחר תחתיו וטען: "לא ייתכן שיושב ראש התנועה יהיה נשוי לנוצרייה". עקב דעתו הנחרצת הוחלף היושב ראש.

מקרה נוסף שבו נקט הרב "על פי בית שמאי" היה בהתייחסותו אל אדם שניהל בתחילת המאה העשרים בית בושת ונעשה אמיד מאוד. הוא היה שכן שלנו. לימים מכר היהודי את בית הבושת ופנה לעסקים אחרים. אולם בשל עסקיו הקודמים הורה הרב שלא לאפשר לו לקנות מושב בבית הכנסת. גם מס קהילה לא גבו ממנו, אם כי תרומות לצדקה לא נִדחו. כדי לעקוף את הנחיית הרב, הזמין היהודי כתיבת ספר תורה בליטא. ספר התורה הגיע עטוף ומוגן והובא לבית התורם. הוא ביקש להכניסו כתרומה לבית הכנסת ברוב פאר והדר כנהוג, אולם הרב קיסילוב פסק: "לא! אתה תמסור את ספר התורה לבית הכנסת, אך לא תתקיים שום חגיגה! כי עסקתָ בטומאה!" ספר התורה הוכנס אך ללא טקס.

השפעתו של הרב קיסילוב ניכרה בכל תחומי החיים. הוא עמד על כך שפעילויות בני הנוער בבית"ר ובמכבי לא תתקיימנה בלילות שבת, אלא רק במוצאי שבת, וכך היה. בנושאים אחרים הוא היה ליברלי יותר. הוא השלים עם כך שתלמידים יהודיים בבתי הספר הרוסיים נאלצים ללמוד גם בשבת, אבל פנה אל כל בתי הספר בחרבין וביקשם לשחרר את

התלמידים היהודיים בראש השנה, ביום כיפור ובמועדים נוספים. כל מוסדות החינוך נענו לבקשתו.

ברחוב הראשי בחרבין, שבו כשמונים אחוז מהעסקים היו בבעלות יהודית, הכול היה סגור בשבת, פרט לבתי הקפה: "מארס", "ויקטוריה" ו"מודרן". אך גם הם היו סגורים ביום כיפור[14], בראש השנה, בסוכות, בפסח ובשבועות. והחג הרי נמשך יומיים, כנהוג בגולה. יהודי שפתח את עסקיו בחג קיבל נזיפה חמורה מהרב, אולם כמעט שלא היו מקרים כאלה.

לקהילת חרבין הייתה מאפייה חשמלית מודרנית ששימשה לאפיית מצות. היא הוקמה במרתף שבו קיימה תנועת בית"ר את פעילותה. כחודש לפני פסח, כשהחלו באפיית המצות, היו אנשי בית"ר נאלצים לחפש מקום אחר לפעילותם. מר ניסנבאום היה חולש על מלאכת האפייה. את המצה השמורה היו מכינים בהשגחה אישית של הרב קיסילוב. כל הקהילות, אפילו הקהילות ביפן, למעט קהילות טיאנדזין ושנחאי, קיבלו מצות מחרבין.

יהודי שהשתייך ל"בונד" הלך לעולמו וביקש שיערכו לו לוויה אזרחית, מלווה במוסיקה. הרב קיסילוב אישר שעד שער בית הקברות תהיה לו לוויה כפי שציווה, אולם משער בית הקברות ואילך תילקח גופתו על ידי חברה קדישא ויקברו אותו

[14] פרט ל"מודרן" שלא נסגר בשל היותו חלק בלתי נפרד מהמלון.

בהלוויה יהודית כדת וכדין. משפחת הנפטר נאלצה לקבל את פסק הרב.

יהודי אחר, המר שמו, הואשם בריגול. הוא היה יהודי יליד פולין שריגל לטובת ברית המועצות. היפנים תפסו אותו, מצאו מַשדר בביתו והוציאוהו להורג. את גופתו הם היו מוכנים למסור לקהילה בתנאי שלא יבואו בני משפחה לזהותה. הרב התעקש על זיהוי הגופה ונאלץ לעשות את המלאכה הזאת בעצמו. היפנים רצו לקבור אותו מחוץ לבית הקברות, אולם הרב, בעזרת שתדלנותו של אבי, הצליחו להעביר את רוע הגזרה. הרב אמר: "הוא יהודי, והוא ייקבר בבית הקברות היהודי". וכך נקבר המר לא מחוץ לגדר אלא בפנים בקצה בית העלמין.

בספטמבר 1949 נפטר הרב קיסילוב בחרבין. בן שמונים ושלוש היה במותו, ועד יום מותו השפיע על הקהילה ועל אורח חייה. מעל קברו הוקמה מצבה מרשימה. בעת ביקורנו בחרבין בשנות התשעים, מצאנו ללא קושי את קברו של הרב קיסילוב. המצבה נותרה ללא מתום בשלמותה כפי שהונחה על קברו. לאכזבתנו, מצאנו שמצבתו של הרב גשקל, לעומת זאת, חובלה וחסרו בה אותיות.

לרב קיסילוב היו ארבעה ילדים, שני בנים ושתי בנות. הרבנית פייגה זכתה לעלות ארצה וכאן נפטרה. כיום גרים בארץ שלושת נכדיו של הרב קיסילוב.

סגנו וממלא מקומו של הרב קיסילוב היה *הרב סעדיה (שעיה) ליטוין*. נחשב כאחת הדמויות המרכזיות בחיים הדתיים בחרבין. במשך שלושים וחמש שנים שירת את הקהילה היהודית בתפקיד שוחט קהילתי. וותיקי חרבין זוכרים את דמותו ההדורה ומעוררת כבוד של הרב סעדיה. כולם רחשו כבוד לאדם צנוע הליכות זה.

הרב סעדיה שימש לא רק כשוחט. במשך תקופה ארוכה, בתקופת חוליו של רב קיסילוב, נשא הרב סעדיה ליטוין ברוב תפקידיו של הרב הראשי: ביצע טקסי חתונות והשכבות, פסק בענייני גטין וגיור, ודרש דרשות בבתי הכנסת. דרשותיו של הרב סעדיה היו פניני החוכמה היהודית. במשך עשרות בשנים עמד הרב סעדיה בראש "חברת משניות", דהיינו קבוצת אנשים שקבעה עִתים ללימוד המִשנה. ולמרות היותו בעל סמיכות לרבנות, היה ממשיך ללמוד תלמוד וגמרא יומם ולילה. נוסף על כך לימד עברית והכין ילדים לקראת טקס הבר מצווה שלהם.

סבי, יוסף זלמנוביץ קאופמן, היה לומד תלמוד עם הרב סעדיה ואני זוכר באיזה כבוד, אהדה והערצה התייחס סבא לאדם מלומד זה.

בשנת 1946 חגגנו את שלושים שנות שירותו של הרב סעדיה בקהילה היהודית בחרבין. כאשר נפטר הרב קיסילוב, נבחר הרב סעדיה לכהן כראש הוועד לענייני דת והרב בפועל של הקהילה. בתפקיד זה שירת כשנה, עד עלייתו ארצה בינואר

1950. סעדיה (שעיה) ליטוין נפטר בשנת 1970 ונטמן בבית העלמין בחולון. היה בן שמונים ושש במותו.

כאשר אני מהרהר בעבר היהודי בחרבין, שורה של דמויות קמה בעֵינַי רוּחִי. וביניהם דמויותיהם של הרב קיסילוב והרב סעדיה ליטוין. הם ואחרים שימרו את חיינו הלאומיים, הרוחניים, והחברתיים, בעיר רחוקה הנמצאת בקצה מפת הגולה של עם ישראל.

## תנועות הנוער בחרבין

בחרבין הוקמו כמה סניפים של תנועות נוער יהודיות ציוניות. כבר בתחילת המאה העשרים הוקמו בה התנועות "צעירי ציון" ו"השומר הצעיר". תנועת מכבי נוסדה בשנת 1921 על ידי דוד לסקוב. לסקוב שהה בחרבין בדרך לארץ ישראל. (לימים, התפרסם דוד לסקוב כחייל הוותיק ביותר בצה"ל, הגיע לדרגת תת-אלוף ושירת עד גיל שמונים.)

בשנת 1925 הצטמצמה הקהילה, יהודים רבים עזבו, חלקם המשיכו לנדוד לדרום סין, לארצות הברית ולמקומות נוספים. תנועת מכבי חדלה לפעול. גם הגימנסיה העברית נסגרה בעת ההיא. בשנת 1939, כשהגיעו פליטים יהודיים מגרמניה ובתוכם כחמישים ילדים, חידשה מכבי את פעילותה.

יהודי גרמניה, רובם בעלי מקצועות חופשיים, הגיעו לחרבין הודות למקומות עבודה שהוצעו להם על ידי הקהילה היהודית בעיר ובהסכמת היפנים. באותה עת הוחרף המאבק בין הרביזיוניסטים לממסד הציוני (בייחוד נגד בן גוריון וויצמן). הדבר התבטא גם בביטאון "הדגל" של אנשי בית"ר בחרבין, והתנועה נעשתה יותר מיליטנטית. זו הייתה סיבה נוספת

להקמת תנועת מכבי[15] מחדש. מכבי המשיכה לפעול עד שנת 1945 כאשר הגיעו הסובייטים לחרבין ונאסרה כל התארגנות פוליטית. במשך שש שנות פעילותה התבלטה מכבי לא רק בשטח הספורט כי אם גם בפעילות חברתית ותרבותית מגוונת. מִתֵי מעט צעירים יהודיים לא הצטרפו כלל לתנועות הנוער הציוניות.

אולם התנועה שהשפיעה על רוב הנוער היהודי בחרבין הייתה ללא ספק תנועת בית"ר. במשך עשר שנים קריטיות, בשנות השלושים, הייתה בית"ר התנועה היחידה שפעלה בחרבין. היא הוקמה בשנת 1929 ופעלה ברציפות עד 1945. היו בה כמאה וחמישים חניכים, כחמישים אחוז מכלל בני הנוער.

אני עצמי לא השתייכתי לתנועה זו, כי אבי התנגד לרביזיוניסטים ושלח אותי למכבי. מטרתה העיקרית של בית"ר הייתה להילחם על נפש הנוער היהודי ולמנוע התבוללות, הן התבוללות ממשית עקב נישואי תערובת, והן התבוללות רעיונית לנוכח פעילות הקומסומול, והתעמולה הסובייטית בכללותה.

---

[15] בראש תנועת מכבי עמד יצחק ינוביץ', אחריו נבחר סיומה ליימנשטיין, החליף אותו יפים רדושקביץ', ואחרון בוריס קוץ. קוץ שהוזכר קודם היה בין העסקנים הבולטים בקהילה, פעיל ב"תלמוד תורה", בניהול הספרייה היהודית ובתנועה הציונית. היה גם בין מייסדי איגוד יוצאי סין בארץ ועמד בראשו שנים רבות. בין חברי הנהלת מכבי היו גם: יעקב זיסקינד, משה לנקין, שלמה ספיבק, גרגורי גרוסמן וכמובן בוריס קוץ. הם היו מראשי התנועה הציונית בחרבין וחברי ועד ההסתדרות הציונית העולמית סניף חרבין בראשותו של ד"ר א. קאופמן.

תנועת הנוער בית"ר נוסדה כידוע על ידי זאב ז'בוטינסקי בדצמבר 1923. היא קרויה על שמו של טרומפלדור "**בר**ית **יוס**ף **תר**ומפלדור". התנועה הטיפה לציונות ולהקמת כוח יהודי לוחם. אפילו אנשי "השומר הצעיר" בחרבין, התלהבו ממשנתו של ז'בוטינסקי והצטרפו לבית"ר. ראשוני העולים מחרבין בשנות העשרים היו אנשי "השומר הצעיר" ומכבי. אולם החל משנות השלושים, רוב העולים ארצה היו חלוצים אנשי בית"ר. העלייה הופסקה כשהוגבל מספר הסרטיפיקטים, והמעטים שהיו נמסרו להצלת יהודי גרמניה.

יצחק נדל

## מ ד ו ע ב י ת " ר

מדוע דוקא בית"ר היתה התנועה, שכבשה את רוב רובו של הנוער בקרב יהודי סין? למעשה היה זה ארגון הנוער הגדול ביותר, הפעיל ביותר, היחיד שלא ויתר על ההגשמה הציונית, כל עוד היתה הגשמה זו בגדר אפשרות. ובשנות השלושים היתה בית"ר תנועת הנוער היהודית היחידה בכל רחבי סין.

לפני שאני מנסה לתת תשובה על שאלה זו, צפה ועולה במוחי שאלה אחרת, כוללת יותר ורחבה יותר: מהי בעצם בית"ר, או ביתר דיוק, מה היתה אותה תנועה שהקיפה המוני נוער עברי בעולם מאמצע שנות העשרים ואילך, ושנתכנתה בשם "ברית טרומפלדור"? על שאלה זו ניסה להשיב זאב ז'בוטינסקי עצמו, מנהיגה הדגול והנערץ של התנועה עוד בראשית דרכה של בית"ר. במכתבו אל מפקד בית"ר בארץ ישראל משנת 1928 הוא כותב:

"מה היא ברית טרומפלדור? מה מהותה, מה הרעיון העיקרי שלה, איני יודע. בכלל לא ניתן לאדם לנסח את מהותו של חזיון רוחני גדול. אותה תשוקה ההולכת ומתגבשת מסביב לשם בית"ר. עמוקה ורחבה היא כפל כפליים מתפישת שכלי. יחד עמכם מסתכל אני בדרכי צמיחתה כהסתכל אחד הגננים בצמיחת שתיל חדש. אמנם, עזרתי לנטוע אותה, אבל צורתו וחוקתו קבועות הן מראש, מאת כוחותיו הסודיים של הטבע. ורק העתיד יפתור לנו את חידתו. מה שאני כן יודע — מה תקוותי אני, דרישתי אני מהנוער הדוגל בדגל זה".

מתוך חוברת "בית"ר סין 1929 – 1949" עמוד I. החוברת יצאה לאור בעברית וברוסית ביזמת איגוד יוצאי סין.

ארבעה מפקדים היו לתנועת בית״ר בחרבִּין. נציב בית״ר בסין היה אלכסנדר גורביץ׳. המפקד הראשון שייסד את הסניף בחרבִּין היה ליובה פיסטנוביץ[16]. אחריו מונה שלמה (מומו) לֶסק שעלה לארץ. אברשה מיליחיקר היה המפקד השלישי, אולם הוא נפטר בגיל צעיר משחפת.

המפקד הרביעי והאחרון של בית״ר חרבִּין היה שמואל (סיומה) קליין. קליין היה גם עורך עיתון ״הדגל״ ועמד בראש בית״ר שש שנים, מ-1939 עד שבאו הסובייטים ב-1945. קליין היה חבר במועצת הקהילה בחרבִּין ובהנהלתה, ויושב ראש ועידות יוצאי סין בישראל. הוא גם יזם הקמת ועדה אשר הוציאה לאור את ספרו של אבי, ד״ר א. קאופמן, ״רופא המחנה״ בעברית וברוסית.

[16] ליובה פיסטנוביץ היה גם יו״ר קהילת יהודי טיַאנדזין (טיַנגִ׳ין), והמייסד והיו״ר הראשון של איגוד יוצאי סין בארץ בשנים 1951 – 1952.



ספורטאֵי בית״ר במסיבת פורים, חרבין 1942.



בנות מכבי במפגן התעמלות, חרבין 1942.

היפנים לא התערבו בפעילותן של תנועות הנוער, אולם דרשו מהן לויאליות. למשל, באחד במרץ, יום ייסוד מנג׳וגו, המדינה העצמאית שהקימו היפנים במנצ׳וריה, התבקשו כל בתי הספר וכל תנועות הנוער בחרבין להתייצב למסדר כבוד. המסדר נערך קילומטרים אחדים מחוץ לחרבין, ליד האנדרטה צ׳וֶרֶייטוֹ, שהוקמה לזכר החיילים היפניים שנפלו במלחמה לשחרור מנצ׳וריה. על המשאית שהובילה את בני הנוער לטקס התנוססו: דגל בית״ר, דגל מכבי, דגל יפן, ודגל מנצ׳וריה. בעיני היפנים, בניגוד לקומוניסטים, לא הייתה סתירה בין נאמנות לציון לנאמנות לקיסר היפני. צעדנו לתוך הרחבה בצורה מסודרת, לבושים במַדי התנועה, נושאים את הדגלים והקשבנו לנאומים הרבים שנישאו שם, רובם בסינית וביפנית ואחדים ברוסית. הבית״רים לבשו מדים חומים, אנשי מכבי לבשו חולצות לבנות ומכנסיים כחולים. סמל בית״ר וסמל מכבי התנוססו על הכותפות.

בחרבין לא שררה יריבות בין בית״ר למכבי. פעולות רבות נעשו במשותף, לא הייתה עוינות, נהפוך הוא; הייתה אחווה ותחושה של שותפות גורל בין כל התנועות הציוניות. ולא היה זה נדיר שבנות בית״ר התאהבו במכבים, ובית״רים חיזרו אחר בנות מכבי.

מדי שנה בשנה ערכו שתי התנועות נשפים, בית״ר בפורים ומכבי בחנוכה. כל הקהילה הייתה מוזמנת לחגוג עם בני

הנוער בלי קשר להשתייכות מפלגתית. באירועים אלה נאספו כספים למימון פעילות תנועות הנוער, באמצעות הגרלות ומכירת דברי מאפה שהכינו נשות הקהילה. הסכומים שנאספו באירועים היוו כמחצית מתקציב תנועת הנוער את השאר תרמו התורמים הגדולים (ציקמן לבית"ר וסקידלסקי למכבי).

מר ליאו ציקמן, בעל בית החרושת לסוכר, מימן את פעילות בית"ר. הוא היה יושב ראש הוועד למען בית"ר, קנה את המדים ובזכותו נוסדה בבית"ר תזמורת כלי נשיפה. אני נאלץ להודות שמוסיקה לא הייתה הצד החזק של בית"ר חרבין, הם הצטיינו בספורט, אבל כשניגנו "התקווה" נדמה היה שהם מנגנים את "המארסלייז".

משפחת סקידלסקי, בעלת מכרות הפחם, מימנה, כאמור, את פעילות מכבי.

לבית"ר היה מועדון בקומה ראשונה מעל מאפיית מצות. למכבי היה מועדון בתוך בית הספר היהודי "תלמוד תורה" ושם היו גם מתקני ספורט. מגרש משותף שימש את שתי התנועות. בשתי התנועות הייתה חלוקה לפי גילים, התקיימו בהן פעילויות שבועיות, בלילות שבת ובחגי ישראל היו המועדונים סגורים. ממוצאי שבת ועד יום חמישי, מארבע אחר הצהריים ועד אחת-עשרה בלילה, רחשו המועדונים פעילות. בשתי התנועות עסקו בספורט, השתתפו בחוגים שונים, למדו היסטוריה של עם

ישראל, חגגו חגים, שרו שירי ארץ ישראל ודיברו על ציונות ועל שיבת ציון.

בשתי תנועות הנוער עסקו גם בשחמט ובספורט, ובשתיהן נרשמו הישגים מרשימים לבני הנוער הציוניים. חניכת בית״ר, הייתה אלופת חרבין בפינג-פונג. לבית״ר הייתה קבוצת כדור-עף טובה, היו להם הישגים נאים גם באתלטיקה קלה ואף זכו באליפויות.

במכבי היה חניך בשם לֶזֶ׳ה טלר, אלוף מנצ׳וריה בשלושה תחומים: בזריקת דיסק, בהטלת כידון ובהדיפת כדור ברזל. בשנת 1942 נערכו משחקים אולימפיים של המזרח הרחוק ביפן, במלאת אלפיים וארבע מאות שנה לאימפריה היפנית. המשלחת ממנצ׳וריה הייתה מורכבת מסינים, ממעט רוסים ומהנער לֶזֶ׳ה טלר, שנהג להופיע במַדי מכבי. אולם הגרמנים דרשו מהיפנים לא לשתף יהודים וטלר לא נסע.

## מחלוקות אידיאולוגיות בקהילה

בחרבין התקיימה פעילות פוליטית תוססת לא רק באמצעות תנועות הנוער. רוב היהודים השתייכו לשלוש התנועות הציוניות: רביזיוניסטים, ציונים כלליים ו׳המזרחי׳. אולם בתחילת המאה פעלו בקרב יהודי סין גם תנועות אנטי ציוניות

כמו ה"בּוּנד", ה"פולקס פרטאי" מיסודו של פרופ' דובנוב[17], וכמובן התנועה הקומוניסטית. ה"בּוּנד", שחבריה היו סוציאל-דמוקרטים והתנגדו לציונות, דגלו במלחמת מעמדות. אנשי ה"פולקס פרטאי" לעומתם, לא התנגדו לציונות, אולם תמכו בהקמת אוטונומיה יהודית תרבותית בכל מקום שבו ישנה קהילה יהודית. לימים, שינה פרופ' דובנוב את דעותיו ונהיה ציוני.

מאבקים קשים התנהלו בין הציונים למתנגדיהם, עד שנעשו הציונים רוב בקהילת חרבין. הרב קיסילוב חיזק את ידי הציונים, והמחלוקות הפנימיות הלכו ופחתו.

## "בּוּנדיסטים" לעומת הציונים

בשנות העשרים מצאו השלטונות הסובייטיים "פתרון" לבעיה היהודית. סביב העיר בירוביג'ן שבמזרח ברית המועצות הוכרז מחוז אוטונומי יהודי, ויהודים שביקשו אוטונומיה אתנית נקראו להתיישב בו. התרחשויות אלה השפיעו גם על הקהילה בחרבין, ובייחוד על מועדון התרבות ביידיש ועל הספרייה

[17] שמעון דובנוב (1860 - 1941), היסטוריון והוגה דעות יהודי, יליד רוסיה הלבנה. טען כי יש לראות בעם היהודי אוכלוסייה הזכאית למרכז תרבותי אוטונומי. בדת היהודית ראה אמצעי הגנה נגד עוינות הסביבה, ומשום כך סבר כי אין בה צורך לאחר השגת שוויון זכויות. הידוע שבספריו הוא "דברי ימי עם עולם". את רעיונותיו סיכם במושג ה"אוטונומיזם" - מזרח אירופה תהיה מרכז העם היהודי, והיצירתיות היהודית תפרח בה בלי להיזקק לדת. לדובנוב נודעה השפעה רבה על יהודי אירופה בני דורו, אף על פי שגם הציונים וגם המתבוללים התנגדו בתוקף לדעותיו. בשנת 1941 נרצח על ידי הנאצים בעיר ריגה.

העשירה שבו. אנשי ה"בּוּנד" רצו להעביר את תכולת הספרייה לבירוביג'ן. הספרים כבר הועמסו על רכבת, אולם בלילה הגיעו בני נוער ציוניים מ"צעירי ציון" ואנשי מכבי, טיפסו על הקרונות, הוציאו את הספרים והעבירו אותם לספרייה הציונית. הקהילה כולה רגשה וגעשה.

יהודים ציוניים רבים עברו דרך חרבין בדרכם ארצה, ובעת שהותם חיזקו את התנועות הציוניות בעיר. אחד מהם היה משה נובומייסקי (1873 – 1961), מחלוצי התעשייה בארץ ישראל, יליד סיביר, מייסד "חברת האשלג" בארץ. לפני עלייתו ארצה היה נובומייסקי יושב ראש הוועד הלאומי של יהודי סיביר-אורל והמזרח-הרחוק. עם עלייתו ארצה, לאחר משא ומתן ארוך ומתיש עם שלטונות המנדט, זכה בזיכיון כרייה בים המלח וייסד את "חברת האשלג", מפעל להפקת מלחים בצפון ים המלח (1930). מאוחר יותר הקים מפעל דומה בדרום ים המלח.

שלושים וחמש שנה לאחר עלייתו ארצה, בשנת 1955, נערכה לכבוד נובומייסקי מסיבה בחיפה בבית אלמנתו של ד"ר ירמנוביץ', אחד ממנהיגי הציונות בסיביר, וגם אני הוזמנתי אליה. נישאו נאומים וברכות, וכשהגיע תורו של נובומייסקי להודות למברכיו אמר: "שני סוגי קהילות יהודיות ייחודיות קיימות בעולם: יהודי סין ויהודי דרום אפריקה. יהודי דרום אפריקה לא נולדו בה, רובם ליטאים, הם מיעוט בתוך אירופים

אפריקנרים, שבעצמם מהווים מיעוט בתוך אוכלוסיית השחורים ילידי אפריקה. כך גם יהודי סין. יהודי סין היו מיעוט בתוך המיעוט הרוסי, שהיה בעצמו מיעוט בתוך הים הצהוב הסיני. הם היו צריכים להילחם על קיומם כיהודים פעמיים: פעם אחת כמיעוט בתוך המיעוט הרוסי, ופעם שנייה בתוך הרוב הסיני".

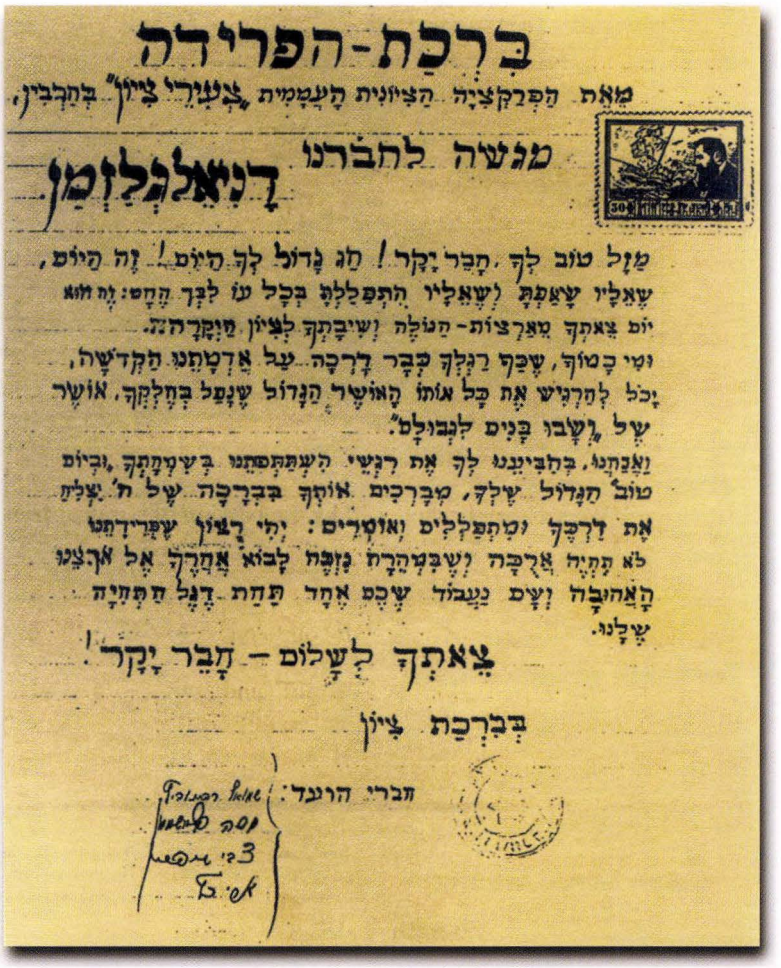
## על ציונות וציונים

כל ילד בקהילת חרבין ידע על ארץ ישראל, הכיר את תולדות עם ישראל ואת המורשת היהודית. זו הייתה קהילה יהודית, לאומית וציונית. אפילו שמי המלא, תיאודור, הוא על שם תיאודור הרצל, ואני לא היחיד; היו לא מעט "תדיים" בחרבין: תדי פיאסטנוביץ, תדי אוקון, תדי מגיד, תדי אברמוב, ועוד.

מעולם לא הרגשנו שאנחנו במדינה מרוחקת ולא חשבנו על מנצ'וריה כמקום נידח. בשבילנו חרבין הייתה מרכז העולם אך שאיפותינו וחלומותינו היו קשורים בארץ. קיבלנו סחורה מארץ ישראל: מוצרים של "עסיס", יינות "כרמל מזרחי", עיתונות ומכתבים הגיעו מהארץ, ואני בילדותי קראתי את "דבר לילדים". בעיתונות המקומית היו מודעות פרסומת למוצרי צריכה שונים שיוצרו בארץ, לבנק אנגלו-פלשתינה, ועוד.



ועידת נציגי התנועות הציוניות במזרח הרחוק, שהתכנסה בגימנסיה היהודית בחרבין בשנת 1919.



# ברכת-הפרידה

מאת הפרקציה הציונית העממית „בעזרי ציון" בחרבין,

## מגשה לחברנו דניאל גלזמן

מזל טוב לך, חבר יקר! הג גדול לך היום! זה היום,
שאליו שאפת ושאלת התפללת בכל עז לבך החם: זה הוא
יום צאתך מארצות-הגלה ושיבתך לציון מיקרת.
וטי כטוח, שבך רגלך כבר דרכה על אדמתנו הקדושה,
ככל לחרגיש את כל אומו האושר הגדול שנפל בחלקך, אושר
של „ושבו בנים לגבולם".
ואנחנו, בחביבנו לך את רגשי השתתפותנו בשמחתך וביום
טוב הגדול שלך, מברכים אותך בברכה של ח' שלש
את דרכך ומתפללים ואומרים: יהי רצון שפרידתנו
לא תהיה ארכה ושמהרה נזכה לבוא אחריך אל ארצנו
האהובה ושם נעבוד שכם אחד תחת דגל חתיה
שלנו.

באתך לשלום – חבר יקר!

בברכת ציון

חברי הועד:

ברכת-הפרידה שקיבל דניאל גלזמן עם עלותו ארצה בשנת 1919. גלזמן היה בעל מפעל צעצועים לייצור חיילי עופרת בחרבין ובאודסה. היה בין הראשונים שהגשים הלכה למעשה את הרעיון הציוני. ועד הקהילה משתתף בשמחתו ומקווה: "יהי רצון שפרידתנו לא תהיה ארוכה ושבמהרה נזכה לבוא אחריך..." עדות נוספת להיות קהילת חרבין ציונית ולאומית. מתוך הארכיון של פרופ' עמי גלזמן מחיפה.

בין המסמכים שהשתמרו אצלי ישנה הזמנה זו משנת 1918 לאירוע במלון "מודרן", במלאת שנה להצהרת בלפור. ההזמנה מעידה עד כמה חשו חברי הקהילה את עצמם שייכים ומעורבים באירועים ההיסטוריים שהתרחשו בארץ. הצהרתו של הלורד בלפור בדבר הקמת בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל, היוותה בעבור כל יהודי ציוני פעמי המשיח, תחילת כינונה של הארץ כבית לאומי לעם ישראל.



г. ХАРБИНЪ

26 Ноября 1918 г.

ЕВРЕЙСКІЙ

НАЦІОНАЛЬНЫЙ ПРАЗДНИКЪ

по поводу первой годовщины

ОБНАРОДОВАНІЯ

АНГЛІЙСКОЙ ДЕКЛАРАЦІИ О СОЗДАНІИ

Націохальнаго цехтра

для евреевъ

въ Палестинѣ.

הדקלרציה של הממשלה האנגלית

ממשלת הוד מלכותו מביעה את יחס הידידות שלה ליצירת מקלט לאומי Nati n l H me בארץ ישראל לעם ישראל, והממשלה תאהו בכל האמצעים להקל את הגשמתה של מטרה זו.

מובן מאליו, שעל ידי כך לא יפגעו זכויותיהם האזרחיות והדתיות של האוכלוסין שאינם יהודים, היושבים בארץ ישראל וכמו כך הזכויות והמצב המדיני של היהודים בכל הארצות.

**The declaration of the British Government**

„His Majesty's Government views with favour the establishment in Palestine of a national home for the jewish people and will use its best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non jewish communities in Palestine or the rights and political status enjoyed by jews in any other contry".

**Декларація Англійскаго Правительства**

„Правительство Его Величества выражаетъ благожелательное отношеніе къ созданію въ Палестинѣ національнаго центра (national home) для еврейскаго народа и приложитъ всѣ старанія къ осуществленію этой цѣли. При этомъ опредѣленно предусматривается полная неприкосновенность гражданскихъ и религіозныхъ правъ нынѣ проживающаго въ Палестинѣ нееврейскаго населенія, а также правъ и политическаго положенія евреевъ во всѣхъ другихъ странахъ".

א. נ.

מתכבדים אנו בזה לבקשכם את כבודו שיואל להשתתף בתע העברי הלאומי הגדול הנערך על ידינו ביום נ כב לירח כסלו שנת התרעט באלם התיאטרון „מודרן" בשעה ה ע"ח בערב ליום מלאת שנה לפרסומה של הדקלרציה האנגלית על יצירת מרכז לאומי עבורי בארץ ישראל

יוהר של ועד הקהלה העברית בהרבין

יוהר של הסתדרות הציונית

*To The British Consul.*

*Harbin, Mandchuria*

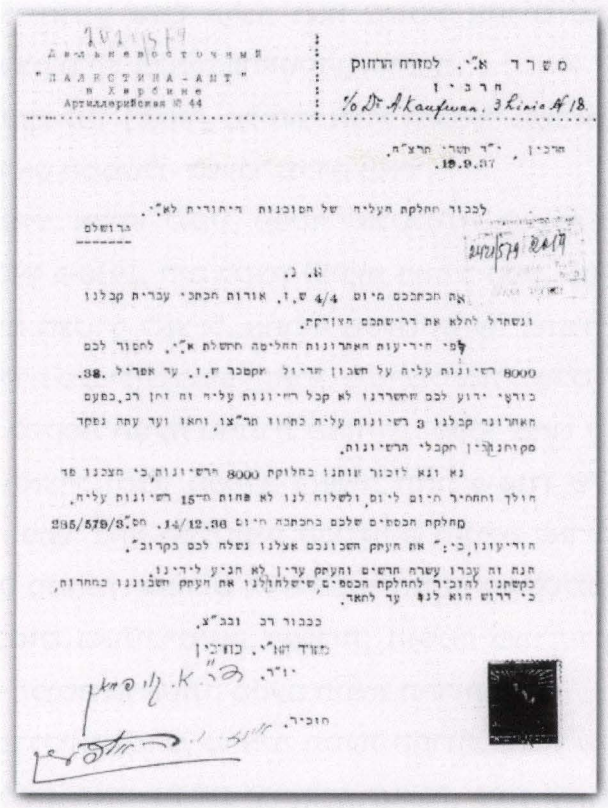
Dear sir.:

We have the honour of asking your favour to attend the Jewish National Meeting—Concert which will be held at „The Modern Theatre" nov. 26, 8,30 p. m., celebrating the first anniversary of his Majesty's British Government's declaration promulgating a Jewish National Center in Palestine.

*The Chairman of the Jewish Community of Harbin*

*The Chairman of the Zionist Organisation*

*Secretary*



מכתב שנשלח בשנת 1937 מקהילת חרבין אל מחלקת העלייה בירושלים ובו בקשה לקבל סרטיפיקטים. "משרדנו לא קִבל רשיונות עליה זה זמן רב, בפעם האחרונה קִבלנו 3 רשיונות עליה בתמוז תרצ"ו (1936)... נא ונא לזכור אותנו בחלוקת 8000 הרשיונות, כי מצבנו פה הולך ומחמיר מיום ליום, ולשלוח לנו לא פחות מ-15 רשיונות עליה..."

המזכיר, יעקב הלפרין, שחתום על המכתב, היה ממשפחה ציונית ידועה בחרבין ובמנצ'וריה כולה.

בין יוצאי חרבין שעלו ארצה ראוי להזכיר אחדים שהתבלטו בפעילות ציבורית, צבאית פוליטית ואקדמית.

- יעקב לניר (לנקין), מלוחמי אצ״ל ומבכירי השב״כ, יועצה של ראש הממשלה לשעבר גולדה מאיר.
- אחיו, אליהו לנקין, מפקד ״אלטלנה״. הצטרף לבית״ר בחרבין ב-1930, היה לקצין נציבות בית״ר בסין. עם עלייתו ארצה הצטרף לאצ״ל. אחראי מטעם תנועת בית״ר ואצ״ל להורדת מעפילים בחופי הארץ. בימי מלחמת העולם השנייה פעל להקמת תנועת מחתרת מאוחדת. מפקד מחוז ירושלים של האצ״ל וקצין מפקדה ראשית תחת פיקודו של מנחם בגין. נעצר בידי השלטונות הבריטיים והוגלה לאריתריאה, נמלט ממחנה העצורים והיה מפקד האנייה ״אלטלנה״. למד משפטים באוניברסיטה העברית, הוסמך כעורך-דין והיה חבר הכנסת הראשונה מטעם תנועת החרות.
- מרדכי אולמרט, מראשי תנועת החרות, (אביו של אהוד אולמרט, ראש עיריית ירושלים לשעבר, כיום שר התמ״ת וממלא מקום ראש הממשלה). מרדכי יליד רוסיה 1908, משפחתו עקרה לחרבין ב-1919, עלה ארצה בשנות השלושים. היה חבר הכנסת השלישית והרביעית מטעם תנועת החרות.

- פרופסור חיים תדמור, פרופסור באוניברסיטה העברית בירושלים, סגן נשיא האקדמיה הלאומית למדעים של מדינת ישראל.
- יוסף תקוע, שהיה שגריר ישראל באו״ם, בברזיל ובברית המועצות, ונשיא אוניברסיטת בן גוריון בבאר שבע.

רבים וטובים נוספים תרמו בתחומים שונים לחברה הישראלית, ותקצר היריעה מלהזכיר את כולם.

## ״המוציא לחם מן הארץ״ - על פרנסות ועיסוקים שונים

מטֶבע הדברים נדדו יהודים בעקבות פרנסתם. חלקם התיישבו בערים שונות בסין, חלקם נדדו דרומה והגיעו עד הונג קונג, עשרות עלו ארצה, ואלפים היגרו לארצות הברית. תהליך ההגירה הגלובלי, שהשפיע על העם היהודי באשר הוא, השפיע גם על יהודי סין.

בין יהודי חרבין בלטו אחדים שהקימו מפעלים, פיתחו תעשייה וקידמו את הסחר בין מנצ׳וריה למדינות במערב. בשלושת הארגונים הכלכליים החזקים בחרבין היו יהודים בעמדות מפתח: בבורסה, בארגון בעלי הבתים, ובמועדון המסחרי. את המועדון המסחרי והבורסה ייסדו יהודים ועמדו בראשם. אבי היה יושב ראש המועדון המסחרי במשך כעשרים שנה.

*בבורסה* בחרבין סחרו גם במטבעות וגם בסחורות. הסחורות העיקריות שנסחרו בה היו: פולי סויה ופַרוות. גם פחם, סוכר וקמח נסחרו בבורסה אך בכמות מועטה. מחירי פרוות השועל, וטיב שמן סויה היו נושאי השיחה העיקריים. הבורסה הייתה פתוחה מיום שני עד יום שישי. ביום שבת הייתה הבורסה סגורה, לרגל יום המנוחה של היהודים, וביום ראשון הייתה סגורה לכבוד הגויים.

תעשיית הפרוות העסיקה אלפי אנשים. הציידים היו בדרך כלל סינים ורוסים. הם צדו בעיקר שועלים, מינק (חורפן) וגם דובים ונמרים. אך המסחר ושינוע הסחורות נעשה ברובו על ידי יהודים. את הפרוות היו מביאים לחרבין, שם היו ממיינים, מעבדים, מייבשים וצובעים, מעמיסים אותן על קרונות ושולחים ליצוא. חלק נכבד מנשות אירופה התעטפו בפרוות שהגיעו מסין.

הסחורה שנשלחה למרכז אירופה יצאה מחרבין דרך סיביר, והגיעה ברכבת הטרנס-סיבירָאן-אקספרס לעיר לייפציג שבגרמניה. שם היה מרכז הפרוות העולמי ושם ישבו הפרוונים הטובים בעולם. הפרוות שיוצאו לאמריקה יצאו מחרבין דרומה, חלקן הגיעו ברכבות דרך מוקדן (שֶנְיַנג) לטיאנדזין ומשם באניות משא לשנחאי או להונג קונג ומהן למערב. וחלקן יצאו דרומה מחרבין ברכבת רוסית עד צ'נגצ'ון. שם הועברה הסחורה לרכבת יפנית שהובילה אותה עד דיירן (דלין) שעל שפת הים הצהוב,

ומשם באניות משא לאמריקה. בכל מקרה מדובר במערך לוגיסטי מורכב.

בחרבין היה בית חרושת לעיבוד פרוות בבעלות יהודי ושמו זלוביץ'. בית החרושת שלו היה הגדול ביותר במנצ'וריה ואחד הגדולים בסין.

גם פולי סויה יוצאו לחו"ל בכמויות גדולות מאוד. כשהייתה יוצאת רכבת עמוסת שמן סויה בפחיות מדובר היה בעשרות רבות של קרונות.

מכיוון שמנצ'וריה נחשבת "סוף העולם", לא רבים יודעים שהתנהלה שם פעילות מסחרית בהיקפים עצומים. סוחריה של מנצ'וריה נחשבו לעשירי תבל.

"*ארגון בעלי הבתים*" היה משותף לרוסים, לסינים וליהודים. הוא לא הוקם על ידי יהודים וגם היושב ראש שלו לא היה יהודי, אולם יהודים רבים היו חברים בו. בחרבין לא נהוג היה לקנות דירות; אנשים התגוררו בשכירות בבית דירות שהיה שייך לבעל בית. מכאן ניתן להבין את מעמדם החזק של בעלי הבתים בחרבין. לא היה זה נדיר למצוא בניין שבו התגוררו יהודים, לידם רוסים, משפחות אחדות של סינים ומשפחה יפנית ולכולם חצר משותפת. כששאלו: "איפה גר פלוני?" היו עונים לו: "בבית אורלובסקי", או "בבית בורסוק". לא ציינו את שֵׁם הרחוב ומספר הבית כנהוג בימינו, אלא את שֵׁם בעלי הבית.

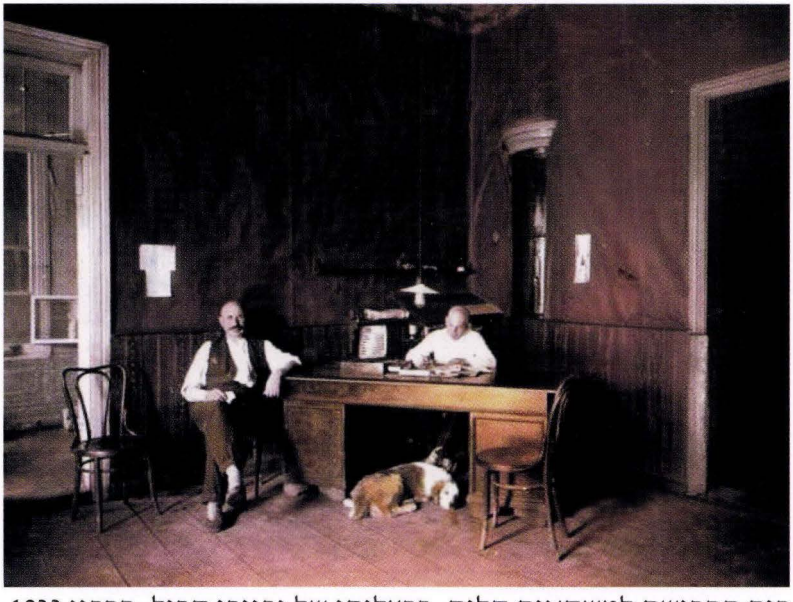
## תרומות ותורמים

קהילת יהודי חרבין קלטה המוני יהודים שהגיעו כפליטים חסרי כול, מבלי שנתמכה על ידי ארגונים בינלאומיים כלל. הקהילה הקימה גמ״חים לתפארת בזכות היכולת הארגונית של העומדים בראשה, בזכות נדיבות לבם של בעלי העסקים העשירים, וגם בזכות בעלי ההכנסות הצנועות יותר שתרמו לקהילה. נוסף על מס הקהילה שהוטל על כל משפחה, תרמו יהודי חרבין, בני המעמד הבינוני, באמצעות תרומה שנקראה ״בְּמקום פרחים״. דהיינו ברכות מעוטרות שחברי הקהילה שלחו איש אל רעהו לקראת החגים ובהן התרומה למוסדות הצדקה. גם היום בארץ אנו באיגוד יוצאי סין משמרים מנהג זה.

בספר ״מי ומי״ שיצא בחרבין בשנת 1932 מוזכרים שמות הסוחרים ובעלי העסקים החשובים בעיר. לא ניתן למנות את כולם אבל מצאתי לנכון לציין אחדים. האחים המיליונרים היהודים סלומון, סמיון ומשה סקידלסקי (שאחד מהם היה גם קונסול הכבוד של פורטוגל), רכשו זיכיון על מכרות הפחם בעיר מולין. הם פיתחו את מכרות הפחם, הקימו לידם עיר שבה עבדו וגרו אלפי אנשים. הסקידלסקים בנו בעיר בית ספר, בית חולים, כנסייה פרבוסלבית, ועוד מוסדות ציבור. זה היה המכרה הגדול ביותר במנצ׳וריה וספק הפחם החשוב ביותר. האחים סקידלסקי היו בין התורמים הנדיבים ביותר לקהילה היהודית בחרבין. הם ייסדו, כאמור, את בית הספר ״תלמוד תורה״

שנקרא על שם אביהם, מימנו את פעילות תנועת הנוער מכבי, והעסיקו בחופשות הקיץ את רוב הסטודנטים היהודיים. אחד האחים סקידלסקי, שאהב מוסיקה קלאסית, היה הפטרון של רביעיית המוסיקאים (קוואַרטט) הטובה ביותר בחרבין. גם "הקונסרבטוריון על שם גלזונוב" – בית הספר הגבוה למוסיקה, סובסד על ידי יהודים אף על פי שלא היה זה בית ספר יהודי.

גרגורי קרול, יהודי יליד אוקראינה, שהיה בעל טחנות קמח ובעל בית החרושת הראשון בחרבין למשקאות קלים, תרם לבתי כנסת ולארגוני צדקה שונים.



בית החרושת למשקאות קלים, בבעלותו של גרגורי קרול, חרבין 1922.



משפחת קרול וחברים בגן ביתם, חרבין 1928.



ראשי הקהילה בבית האחים סוסקין, חרבין 1931. יושבים מימין: איזק סוסקין, גירה קריצ'בסקי- אורח קרן היסוד שביקר בעיר, וד"ר סולומון רביקוביץ'. עומדים: ד"ר אברהם קאופמן ונחום סוסקין.



משפחת סוסקין. עומדים משמאל: איזק ואשתו מריה, רוזנטל בעלה של לאה סוסקין, ובתיה פינגרש לבית סוסקין. יושבים משמאל: לאה סוסקין, רחל סוסקין - אם המשפחה, משה ברמן בעלה של ריבה סוסקין שעבד עם אהרון אהרונסון בחוות הניסיונות החקלאית בארץ ישראל ו"נתקע" בחרבין בעת מלחמת העולם הראשונה. חרבין 1918.

המיליונרים, שלושת האחים לבית סוסקין: איזק, סמיון ונחום, שעסקו בספנות, בסחר עצים והיו בעלי טחנות קמח, תרמו גם הם לקהילה. האחים סוסקין גרו בשתי וילות מפוארות, בחצר גרו משרתיהם. הם נסעו מדי שנה לאירופה, והסתובבו כל ימי חייהם מלווים בשומר ראש. איזק סוסקין היה עסקן ציבורי ואף שימש תקופה קצרה יושב ראש הקהילה. לאחר פטירתה של אמי נבחרה אשתו ליושבת ראש "ארגון נשים לצדקה". פעם

בשנה הייתה הגברת סוסקין עורכת במלון "מודרן" אירוע חגיגי, "נשף סוסקין", שכל הכנסותיו נתרמו למוסדות הצדקה בקהילה.

נוסף על עושרם נודעו האחים סוסקין גם בטוב לִבם. כל יהודי שהיה זקוק לערבות היה בא לבקש מהם וכאשר מאן דהו לא שילם את חובו היה החוב משולם על ידי הסוסקינים. הגיעו הדברים לידי כך שחרף היותם עשירי העיר, הודיעו הבנקים בחרבּין שלא יקבלו שטרות ערבות שסוסקין חתומים עליהם. מנהלי הבנקים לא רצו לתבוע את הלקוח האמיד ביותר בעיר.

במנצ'וריה לא הוטל מס הכנסה, אלא רק מכס ומס בולים. כן לא היו חוקים והגבלות על מטבע חוץ ומותר היה להחזיק כסף זר. אולם "גן העדן הכלכלי" הסתיים עם בואם של היפנים. הם הביאו עִמם את מס ההכנסה ואסרו על החזקת כסף זר. יהודים רבים סבלו מההגבלות החדשות. כבר בתחילת הכיבוש היפני, הודיעו השליטים החדשים לבעלי העסקים שמעתה הם שותפים ברווחים.

לב ציקמן, שמימן את פעילות בית"ר בחרבּין, נאלץ גם הוא לשתף את השלטון היפני ברווחיו. הוא היה בעל בית החרושת לסוכר הגדול ביותר במנצ'וריה, שהוקם בעיר אַזָּחֶה, כשלוש שעות נסיעה ברכבת מחרבּין. ציקמן דאג למגורי העובדים, והקים באַזָּחֶה בית ספר, מועדון, כנסייה ומרפאה. בבעלותו היה בית חרושת נוסף ליין. גם קַבַּלקין, בעל מפעלים

לעיבוד פולי סויה, ותורם חשוב לקהילת חרבין, נאלץ לשלם מסים גבוהים עם כינון השלטון היפני.

הקבלן יוסף רבינוביץ' תרם לקהילה את המבנה שבו היה מושב הזקנים, בית האינווליִדים (המוסד לחולים כרוניים ולנכים), ובית התמחוי. האלמנה, הגברת נפתלי-יפה, תרמה את המגרש שעליו נבנה בית החולים היהודי, וכן סכום כסף נכבד. המיליונר מנדלביץ' תרם לגימנסיה העברית.

העשירון העליון של הקהילה היהודית בחרבין חי, עד אמצע שנות השלושים, כפי שחיו האצילים הרוסיים בתקופת הצאר. עושר ונכסים שקשה לתאר. הם היו מיליונרים בקנה מידה עולמי, לא רק בהשוואה למנצ'וריה הנידחת. גם המשפחות היהודיות האחרות, מהמעמד הבינוני, חיו ברמת חיים גבוהה למדיי. השירותים היו זולים, המחיה לא הייתה יקרה, לכל משפחה יהודית היו משרתים רוסיים, ולרבים היו גם כמה טבחים ועובדים סיניים.

כעשרה אחוזים מהקהילה האירופית של חרבין היו יהודים, אבל היכולת הכספית שלהם הייתה גדולה בהרבה ולא פרופורציונית למספרם באוכלוסייה. לא ייפלא אפוא שהקהל באירועים התרבותיים היה ברובו יהודי.

## מֵאִיגָרָא רָמָא לבֵירָא עֲמִיקְתָּא

למרבה הצער, רבים מאילי ההון ירדו מנכסיהם. אחדים השקיעו בנדל"ן בגרמניה וכל רכושם נלקח מהם עם עלייתו של היטלר לשלטון. אחרים הפסידו בעת מפולת המניות בבורסה בניו יורק בשנת 1929. (גרגורי קרול המיליונר ירד מנכסיו לאחר המפולת בבורסה, היצוא למערב פסק והחל תהליך שרשרת שהביא להתדרדרות כלכלית בעסקיו.) ומי שנותר בעל נכסים, גם לאחר עליית הנאציזם והמפולת בבורסה, הפסיד אותם כאשר הצבא האדום פלש למנצ'וריה.

למעשה, כשהגיע הצבא האדום לחרבין ב-1945 נותרו בה עסקים של שלושה אילי הון יהודיים בלבד, ורק אחד מהם התגורר בחרבין: ציקמן עבר להתגורר ביפן, קַבַּלקין העביר את משרדיו ואת משפחתו ללונדון, והשאיר במנצ'וריה את המפעלים, ורק משפחת סקידלסקי נותרה בחרבין וסופה היה טרגי מאוד, כמתואר בהמשך.

## לאן הערב? חיי תרבות וחברה בחרבין

בדומה לחיי התרבות במוסקבה, בווינה ובערים אחרות באירופה, כך היו חיי התרבות בחרבין. נגני תזמורות הגיעו לעיר, נערכו בה קונצרטים, ואופרות, אופרטות ותיאטראות הציגו בה. יהודים רבים מאוד נהרו אל המופעים הן בשל

העובדה שהמופעים נערכו באזור שבו גרו רוב יהודי חרבין, במלון "מוֹדֶרן" ובמועדון המסחרי, והן מפני שרוב היהודים יכלו להרשות לעצמם את הבילוי.

בספרו "חרבין הלבנה" מעיד המחבר גיאורגי מליחוב שלקהילה היהודית בחרבין הייתה השפעה משמעותית ביותר על חיי התרבות העיר. "משנת 1918 והלאה הוצגו מחזות יהודיים אשר הופקו הן על ידי להקות של שחקנים רוסיים והן על ידי המועדון הספרותי-תיאטרלי יהודי 'אימלדג'. ק.א. זובוב המהולל הפיק בשנת 1922 הצגת ענק 'בר-כוכבא' (נקראה גם 'ימיה האחרונים של ירושלים') מאת א. גולדפדן, שתורגמה מגרמנית לרוסית. בהצגה השתתפו מקהלת בית הכנסת ולהקת בלט רוסי. האמן פ.פ. פרוז'ינין היה אהוד מאוד על הקהל היהודי והרוסי כאחד. אהובת הקהל, הזמרת זגורסקאיה, צירפה כמה שירים ביידיש לרפרטואר הרוסי. באחד הקונצרטים הגדולים שלה היא שרה: 'דער פארוֹל', 'אלי, אלי', 'לומיר זיך יברבטן', 'פיקדילי', ועוד".

האופרות היו ממיטב הרפרטואר הרוסי: "החיים בעד המולדת", אופרות שהולחנו ליצירות של פושקין: "רוסלן וליודמילה" (מוסיקה של גלינקה), "יבגני אונייגין" ו"מלכת פיק" (צ'ייקובסקי), "בוריס גודונוב" (מוסורגסקי), ועוד.

מוסיקאים ושחקנים מפורסמים הגיעו מחו"ל למסע הופעות בחרבין: יאשה חפץ, מגדולי הכנרים בזמננו; מישה

אלמן, אף הוא כנר יהודי בעל שם עולמי; פיודור שלייפין, שנחשב גְדול זמרי הבאס בדורו; איבן מזוחין, כוכב קולנוע ותיאטרון; הזמר אלכסנדר ורטינסקי; נגן הוויולה אפרים צימבליסט ואחרים. גם מופעים ביידיש הגיעו לעיר, מהם נהנו ההורים שלנו. אנחנו הצעירים כלל לא ידענו יידיש.

בחרבין הוקמה תזמורת ג'אז פופולרית שפּוּלה על טהרת הנשים. היא הופיעה בעיקר במסעדה הידועה "גְידוּליאָן" שברחוב בִּירזֶ'באיָה.

שלושה מועדונים חברתיים היו בחרבין: "מועדון הרכבת", "המועדון המכני" באזור בתי המלאכה של הרכבת, ו"המועדון המסחרי". שני הראשונים היו בבעלות הנהלת הרכבת (К.В.Ж.Д.), ומרבית החברים בהם היו רוסים. יש לציין שמנהלי הרכבת הרוסיים היו דומיננטיים מאוד בעיר, נהנו מהכנסה מכובדת וממעמד חברתי גבוה. "המועדון המסחרי" לעומת זאת היה פרטי, נועד לכל בעלי העסקים, ורוב החברים בו היו יהודים.

במבנה של "המועדון המסחרי" שכנו כמה מרכזים ששימשו את הקהילה. בקומה הראשונה הייתה כניסה רחבת ידיים (פוֹאַיֶה), היו שם מסעדה, חדרים למשחקי קלפים, אולם מופעים, ובמרתף – שולחנות סנוקר. את הגינה של המועדון המסחרי נהגו לצרף בקיץ למסעדה, ובחודשים יולי ואוגוסט

התקיימה בגינה קייטנה לילדים. מרבית משתתפיה היו ילדים יהודיים בני חמש עד ארבע-עשרה.

גם ספרייה ענקית מהטובות בחרבין שכנה ב"מועדון המסחרי". עבדו בה ספרנים משכילים ומקצועיים. בקומה השנייה נמצאה הגימנסיה למסחר שבה למדו רבים מיהודי חרבין.

הנהלת "המועדון המסחרי" התכנסה פעם בשבוע. לאחר שתמו הדיונים היו הנוכחים מתפנים לשחק פרוֹפֶרַנס, מעין ברידג' רוסי. "המועדון המסחרי" היה על טהרת הגברים ולנשים לא הותר להיות חברות במועדון, לכן גם במשחקי הקלפים נטלו חלק אך ורק גברים. אולם ליד "המועדון המסחרי" פעלו כמה ארגונים וביניהם ארגוני נשים, למשל "חוג נשים". בהנהלת "חוג נשים" היו גם נשים יהודיות, והיושבת ראש של החוג הייתה במשך שנים רבות הגברת פרנצ'יסקה ארקין. "חוג נשים" מנה מאתיים עד שלוש מאות נשים, רבות מהן יהודיות. בכל יום רביעי אחר הצהריים הן התכנסו לשמוע הרצאות, לצפות בהצגות ולהשתתף בפעילויות נוספות.

ב"מועדון המסחרי" נפגשו גם שחקנים שהופיעו בעבר בתיאטרון הטוב ביותר במוסקבה שנוסד על ידי סטניסלבסקי (MXAT). הם הקימו במועדון "סטודיו לתיאטרון". כן נפגשה שם "קבוצת תיאטרון צעירים" שבה כמעט כולם היו יהודים.

באולם שב"מועדון המסחרי" נערכו הנשפים של בית"ר ומכבי. כן נערך בו הבזאר השנתי של נשות ויצ"ו, ואירוע התרמה של "ארגון נשים לצדקה". גם הרצאות ונאומים נישאו ב"מועדון המסחרי". אני זוכר כמה הרצאות שנשא אבי: על ציונות, על שפינוזה, על מסעי הצלב, על הרמב"ם, על האינקוויזיציה, ועוד. היו גם הרצאות של האינטליגנציה הרוסית, וכן נערכו שם אירועים רוסיים: נשף חג המולד, נשף ראש השנה, נשף פסחא, ועוד.

ל"מועדון המסחרי" היה גם מגרש ספורט גדול. בחורף הוא שימש כמרכז החלקה על קרח, ובקיץ השתמשו בו במשותף חניכי בית"ר ומכבי.

מדי שנה בשנה, ב-1 בינואר, נערכה ב"מועדון המסחרי" קבלת פנים שעסקה בברכות הדדיות. רוב האינטליגנציה הרוסית הליברלית ורבים מהקהילה היהודית באו לאירוע. נישאו נאומים, איחולים וברכות והייתה אווירה נעימה וידידותית.

כל הפעילות התרבותית הענפה שהתקיימה ב"מועדון המסחרי" הופסקה בשנת 1943, כאשר הרוסים "הלבנים", מרביתם פשיסטים ואנטישמים מדורי דורות, השפיעו על היפנים להעביר את המועדון לידיהם.

"המועדון המסחרי", ששימש את הקהילה היהודית, הפך ל"מועדון הפליט הרוסי". לא נשארו יהודים בהנהלה, לא

נערכו בו עוד אירועים יהודיים, המשכנו להשתמש בספרייה בלבד. ב-1945, עם כניסת הצבא האדום, הפך המקום ל"מועדון מספר אחת של האזרחים הסובייטיים".

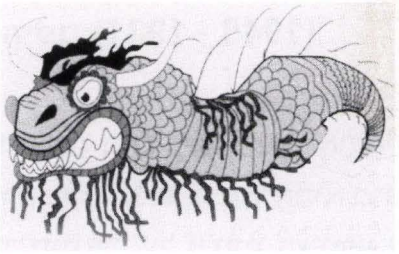
לאחר הפקעת "המועדון המסחרי" עברה כל פעילות הקהילה היהודית למלון "מוֹדֶרן". המלון נבנה על ידי יהודי אמיד בשם יוסף קַספֶּה בשנת 1903, ונחשב בשעתו לשיא החדשנות והקִדמה. בתוך המלון, הנמצא עד היום במרכז העיר, היו בית קפה, מסעדה, אולם תיאטרון גדול, שולחנות סנוקר ואולם ביליארד. אל המלון הועברו הנשפים של בית"ר ומכבי, אירועי ויצ"ו, ונשפים שנתיים של כל מוסדות הצדקה היהודיים.



ארוחת ערב חגיגית באולם הלבן במלון "מוֹדֶרן" בהשתתפות מנהיגי הקהילה, לרגל עזיבתו של יצחק סוסקין את חרבין בשנות השלושים.



מלון "מוֹדֶרן" נחשב עד היום מקום מומלץ להתאכסן בו.



פעמים ספורות בלבד היינו בתיאטרון סיני. זה היה כאשר נסענו במסגרת בית הספר לפודְזִידיאן שבלב חרבִּין, אזור שבו גרו אך ורק סינים. הצגה סינית נמשכת מבוקר עד ערב. הצופים יושבים על הרצפה, משפחות שלמות מצוידות במחצלות ובמזון. הסינים אינם מוחאים כפיים, אלא משמיעים קריאות הזדהות או שריקות מחאה. וכמיטב המסורת הסינית, התפאורה סימבולית ומינימליסטית, עץ אחד מסמל יער, שחקן אחד בתלבושת חייל מסמל ארמייה שלמה. המוסיקה, הכוללת תזמורת וקטעים מוּשָׁרים, מאפיינת את כל המחזאות הסינית. קטעי הדיבור והזמרה משמשים לסירוגין, ומרבית יצירות הדרמה הסיניות, עד ימינו, הן אופרות. העלילות עסקו בדרך כלל בנושאים רומנטיים או היסטוריים. אל התיאטרון הסיני באנו תמיד עם מתורגמן, אשר בלעדיו היינו הולכים לאיבוד בסבך העלילה המפותלת.

## תחת השלטון היפני (1931 - 1945)

היפנים כבשו את חרבין בספטמבר 1931, אולם את נחת זרועם התחלנו להרגיש רק בקיץ 1932. ובקיץ ההוא פרצה מגפת כולרה ובנוסף עלה הנהר סוּנגָארִי על גדותיו ושיטפון עצום הציף את רחובותיה של חרבין. המים בעיר התחתית הגיעו לגובה של כחמישה מטרים. כל הקומות הראשונות של הבניינים הוצפו.

משפחתי התגוררה בקומה שנייה, ובקומה שמִתחתֵנו התגוררה משפחה יהודית בשם נחמסון, שבנם לוּניָה היה חבר שלי. יום אחד, שנינו ילדים בני שמונה, משחקים יחד בחצר הבית. לפתע ראינו, לוניה ואני, מים זורמים. חשבנו שהתפוצץ צינור ולא העלינו בדעתנו שאלה מים מהנהר, שהרי היינו רחוקים כקילומטר משפת הנהר. בשתיים לפנות בוקר הגיעו לוניה והוריו אלינו וסיפרו שהדירה שלהם הוצפה, והרהיטים שָטִים בסלון. הם נשארו לגור בדירה שלנו ואנחנו עברנו להתגורר בבית החולים של אבא. על מנת לבקר בבית היינו שטים בסירה היישר אל המרפסת שבקומה השנייה.

אחי הגדול, יסאי (ישעיהו), חגג את בר המצווה שלו בדיוק בעת השיטפון. בלית ברירה נערך האירוע בבית הכנסת שבמושב זקנים אצל סבא וסבתא, ולא יכולנו להזמין אורחים.

סינים רבים נִספו בשיטפון, אבל יהודים לא נפגעו. מיד התארגנו פרנסי הקהילה, סיפקו לחם ומים לכל המשפחות הנזקקות, רופאים יצאו בסירות לבקר חולים, נערי בית״ר ביקרו יהודים שגרו באזורים מוצפים ופינו אותם אל הקומה השנייה של בית הכנסת. (הקומה הראשונה הוצפה כולה.) מתנדבים דאגו לקשישים ולחולים, הביאו להם אוכל מבית התמחוי, עד שקַלוּ המים מקץ כחמישה שבועות.

בקיץ ההוא הזדהמו מי השתייה ופרצה מגפת כולרה. למרבה המזל בזכות ״גנרל חורף״, והקור העז בחרבין, הודברה המחלה.



השיטפון בחרבין, אוגוסט 1932.




בית המרקחת של משה רבינוביץ' ברחוב קיטאיסקה בעת השיטפון.

השיטפון היה אירוע היסטורי שנחקק בזיכרונם של כל תושבי חרבין. כל אירוע ומקרה שהוזכר נהגו הבריות לציין אם חל לפני השיטפון הגדול או אחריו.

## היסטוריה יפנית על קצה המזלג

בשנת 1931 פלשו היפנים למנצ'וריה והקימו בה מדינה עצמאית, מנג'וגו (מנג'וקואו), שנשלטה בידי יפן. הם שלטו במנצ'וריה במשך שלוש-עשרה שנה בערך, עד אוגוסט 1945. מדינות המערב מתחו ביקורת על יפן, שבתגובה פרשה מחבר הלאומים. באותה עת נרצח ראש ממשלת יפן, אינוקאי, ואת מקומו תפסה כת

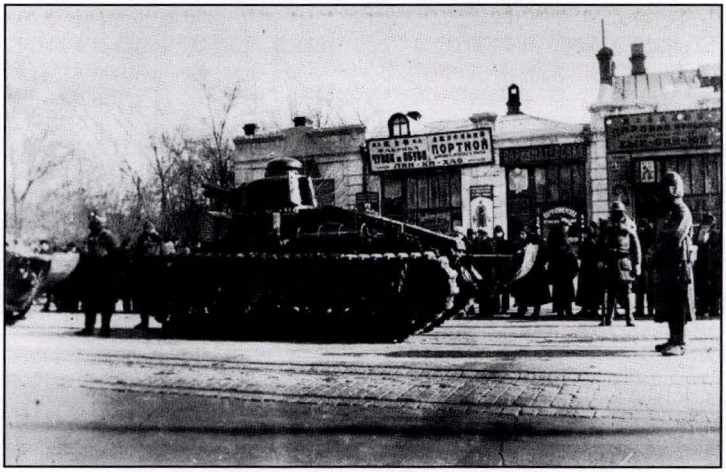
צבאית, ששילמה מס שפתיים לקיסר. בשנת 1937 פלש צבא יפן לסין (מלחמת סין-יפן השנייה), ובתוך חודשים אחדים השתלט הצבא על רוב מחוזותיה החשובים. יחסי יפן עם ברית המועצות היו מתוחים מלכתחילה, ובשנת 1936 חתמו יפן וגרמניה על הסכם האנטי-קומינטרן כנגד הקומוניזם הבינלאומי. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה באירופה הכריזה יפן על כוונתה לכונן באסיה המזרחית "אזור שגשוג משותף", שם נאה שפירושו הגמוניה יפנית בכל רחבי האזור. במיוחד חמדו היפנים את שדות הנפט של הודו המזרחית ההולנדית (כיום אינדונזיה), שעליה השתלטו כאשר נפלה הולנד לידי הגרמנים. יפן חתמה על ברית צבאית עם גרמניה ואיטליה (מדינות "הציר"), וב-1941 חתמה על הסכם אי-התקפה עם ברית המועצות (הרחבת הסכם מולוטוב-ריבנטרופ). באוקטובר 1941 נשלמה השתלטות הכת הצבאית על ממשלת יפן, כאשר גנרל טוגו נעשה ראש הממשלה.

מנצ'וריה הוכרזה אזור צבאי. הארמייה קוואנטון, בת מיליון חיילים, הוצבה לאורך הגבול עם ברית המועצות, לכן המשטר בצפון היה תמיד קשוח ואכזרי יותר מאשר ביתר חלקי סין. חרבין הייתה נתונה תחת השפעה רוסית והיה לה קשר רופף מאוד עם העולם החיצון. האוכלוסייה בחרבין מנתה כשמונה מאות אלף תושבים, מתוכם בין חמישים למאה אלף רוסים, שנחשבו בעיני היפנים לגַיִס חמישי. בשנחאי, לעומת זאת, היו היפנים קשוחים פחות וליברלים יותר. בשנחאי היו

כשישה מיליון תושבים, ובתוכם כחמישים אלף אירופים. הייתה שם עיתונות בשפה האנגלית, והתקיים קשר קבוע עם רוב מדינות העולם.



הצבא היפני בפאתי חרבין, 1931.



טנק יפני בתוך העיר, 1931.

## יהודי חרבין תחת עול היפנים

בתקופה הראשונה לשלטונם השקיעו היפנים בפיתוח ובתשתיות, בנו בתי קולנוע, בתי מלון, פיתחו את שפת הנהר, סללו כבישים, הכניסו טכנולוגיה ותעשייה. אבל בד בבד הביאו עִמם ממשל צבאי וחוקים נוקשים. השלטון היפני היה טוטליטרי וריכוזי כפי שלא הכרנו. אל האוכלוסייה הסינית התייחסו היפנים באכזריות רבה, אולם יחסם אל האירופים היה שונה בידעם שעל כתפיהם נשענת כלכלת מנצ׳וריה.

בתחילת שנות השלושים היו כעשרת אלפים יהודים בחרבין, אולם במהלך שנות השלטון היפני הלכה הקהילה וקָטנה. בשנות הארבעים נותרו בחרבין רק כשלושת אלפים וחמש מאות יהודים. רבים העדיפו לברוח מהשלטון היפני לדרום, לשנחאי, ומשם לארצות הברית, לאוסטרליה, לקנדה ולמקומות נוספים.

במשך שלוש-עשרה שנות שלטונם של היפנים על מנצ׳וריה, היו עליות ומורדות ביחסי הקהילה היהודית בחרבין עם השליטים היפניים. היפנים לא התערבו באורחות החיים של הקהילה, ולא התנגדו לקשריה עם ארץ ישראל. הטרור שלהם היה אינדיווידואלי, והופנה אל אנשים מסוימים בקהילה.

מי ששלט הלכה למעשה בחרבין היה הגנרל שעמד בראש המשלחת הצבאית היפנית. הוא ישב בחרבין ועל פיו יישק דבר.

הוא היה מנהיג כול יכול ומעמדו חזק אף יותר מזה של ממשלת מנג'וגו (המדינה העצמאית שהקימו היפנים במנצ'וריה).

במהלך השנים התחלפו כמה גנרלים. הגנרל הראשון שהגיע לחרבין היה הגנרל חָאטָא. בימיו היה מצבה של הקהילה היהודית בכי רע. (מקץ שנים אחדות, ב-1945, מונה הגנרל חָאטָא לרמטכ"ל הצבא היפני.) הגנרל חָאטָא הקים משטרה חזקה, ז'נדרמריה, ולכל תחנת משטרה מינה מפקד יפני. משתפי הפעולה שעבדו עם הז'נדרמריה היו מטֶבע הדברים, בשל סיבות אידיאולוגיות, רוסים "לבנים" וקוריאנים מתנגדי הקומוניסטים. הוקמה מפלגה פשיסטית רוסית, אנשיה התגייסו למשטרה, שירתו בה כסוכנים חשאיים וכחוקרים והחלו הלשנות ומעצרים של "מתנגדי המשטר" וביניהם נעצרו גם לא מעט יהודים.

בראש המפלגה הפשיסטית הרוסית עמד אנטישמי ושמו קונסטנטין רודזייבסקיי, שבסופו של דבר הועמד למשפט ונתלה בברית המועצות. האידיאולוגיה של מפלגתו התבססה על אנטישמיות גלויה, וחבריה חרטו על דגלם את המילים "הַכֵּה ביהודים". מדי יום ביומו הופיעה בעיתון המפלגה הפשיסטית "הדרך שלנו", כותרת: "הרוג יהודונים והצל את רוסיה". העמודים הראשיים של העיתון ובהן הכותרות האנטישמיות היו מוצגים לראווה ברחובות העיר על לוחות המודעות. חניכי

בית״ר שנתקלו בהם היו מנסים (ועל פי רוב מצליחים) להסיר את העיתונים מהלוחות.




הפגנה אנטישמית ברחובות חרבין בשנות השלושים.

באותה עת, בשנת 1934 או 1935, בתקופה האפלה של ראשית השלטון היפני, ואני ילד כבן עשר, היה בוקר יום כיפור, אני חולה ושוכב במיטה. פתאום הגיעו אנשי הז׳נדרמריה היפנית לבית שלנו, לביתו של רב הקהילה, הרב קיסילוב ולבית הכנסת הגדול. הם העמידו שומרים מסביב לביתנו וערכו חיפוש כללי בדירה בטענה פרובוקטיבית שאנחנו מסתירים כלי נשק. הם הקימו אותי ממיטתי וחיפשו גם מתחת למזרן. פחדתי מאוד. הם עלולים היו להטמין נשק ולטעון שמצאו אותו אצלנו. אבא, שמעולם לא החזיק כלי נשק בידיו, עמד שם ודיבר אִתם בצורה

גאה ואמיצה: "זה ילד חולה, יש לו חום. אל תיגעו בו! אתם יכולים לבדוק את כל הבית, בבקשה".

ראיתי את התנהגותו מעוררת הכבוד של אבא והייתי גאה בו.

בימי שלטונם של היפנים היו מקרים שיהודים מחרבין נאסרו ועברו עינויים קשים. בכל פעם שנאסר יהודי כזה היה אבא, ד"ר אברהם קאופמן, שעמד אז בראש הקהילה היהודית, מתערב ומנסה לשחררו בשתדלנות, במתן שוחד ובכל דרך אפשרית. להישאר מאחורי סורגי הז'נדרמריה היפנית, בתקופת כיבוש מנצ'וריה, היה תענוג מפוקפק מאוד. הם האשימו את היהודים בקשר עם ברית המועצות. אחר כך, ב-1941, כשארצות הברית הצטרפה למלחמה, הואשמו היהודים שהם סוכנים אמריקנים. אך רוב ההאשמות נגד היהודים היו בנושאים כלכליים. היפנים הטילו מגבלות ואיסורים בנושאי מטבע חוץ ומסחר שהקשו מאוד את החיים.

עד לכיבוש היפני היה אבא מסייע ליהודים בעזרת שתדלנות מקומית, בדרך כלל הודות לקשריו הטובים עם המשטרה, העירייה ומוסדות סיניים בחרבין. אולם עם תחילת השלטון היפני, על אופיו הריכוזי והנחיות שהיו מונחתות באורח מסודר מטוקיו, היה על אבא להתמודד עם שתדלנות מסוג אחר. כאן באה מיומנותו כרופא לעזרתו. אבא היה רופא טוב מאוד, הוא היה רופא ילדים ורופא פנימי, והתמחה במחלות

אסיאתיות שונות כגון טיפוס. לכן כשפרצה מגפת הכולרה עמד אבא בראש המאבק להדברתה. אנשים רבים נדבקו וחלו והיפנים נעזרו בו כדי להילחם במחלה. זה העניק לאבא מעמד בעיני השלטון החדש.

כך נעשה אבא מקובל על היפנים. הם ידעו שהוא בקשרים עם הקונגרס היהודי העולמי, עם יהדות העולם ומתכתב עם מנהיגים שונים. הייתה לו גם הופעה מרשימה, הוא ידע לשכנע, לדבר בתקיפות ובאומץ, כאילו עומדים מאחוריו מעצמה או איזה כוח צבאי. ליפנים הייתה תפיסה כאילו ליהודי חרבין ישנה מעין טריטוריה נפרדת. הם התייחסו לאבי כאילו הוא קונסול (ללא מדינה שמינתה אותו) המופקד על אלפי יהודים.

זכורים מקרים אחדים של יהודים מחרבין, שנלקחו לתחנת המשטרה, עונו, נדרשו לשלם כופר ושוחררו. אבל היו גם חטיפות שהסתיימו במוות. השיא היה ב"פרשת קַסְפֶּה", כאשר נחטף בנו של הבעלים והמייסד של מלון "מוֹדֶרן".

## פרשת קַסְפֶּה[18]

*סימון קַסְפֶּה היה צעיר יהודי, אזרח צרפת, כבן שלושים, פסנתרן מחונן, בעל שם בינלאומי, שנחטף באוגוסט 1933 על ידי כנופיית שודדים שהיו למעשה חברי המפלגה הפשיסטית הרוסית. ב-30 בספטמבר 1933*

[18] פרשת קַסְפֶּה – מבוסס על מחקרה של סבין ברויאר, כפי שפורסם ב"בולטין - ביטאון איגוד יוצאי סין", מס' 378, נובמבר-פברואר 2003, עמודים 20 – 27. וכן בביטאון מס' 379.

*דיווחו ארבעת העיתונים היומיים של צרפת באותה התקופה ידיעה שמקורה בסוכנות הידיעות רויטרס (לונדון): "שודדים מנצ'ואים דורשים כופר של 25,000 לירות שטרלינג עבור חייו של צרפתי צעיר. הם שלחו לאביו חצי מאוזנו של הנחטף".*

*בסוף נובמבר 1933, שלושה חודשים בדיוק לאחר החטיפה, ולאחר אינספור עינויים וקטיעות איברים נוספים, הוצא סימון קַסְפֶּה להורג על ידי חוטפיו. לא רק יהודים הגיעו להלווייתו אלא גם רוסים וסינים רבים.*

בהלווייתו של סימון קַסְפֶּה נאם אבי נאום חריף וטען שקַסְפֶּה נרצח על רקע אנטישמי ורוצחיו זוכים להגנה ולתמיכת השלטונות. "מדינה שמאפשרת לשודדים ולרוצחים לפגוע בחפים מפשע – אין לה זכות קיום".

למחרת, ב-3 בדצמבר 1933, הופיע מאמר ראשי בעיתון "הדרך שלנו", ביטאונה של המפלגה הפשיסטית הרוסית, ובו מסר ברור: יהודים אינם רצויים פה. במאמר נכתב שראש קהילה הנואם נגד השלטון, נגד הקיסר ונגד כל אושיות המדינה כדאי שיסיק את המסקנות, ייקח את בני עדתו ויעזוב את מנצ'וריה. העיתון שמור עמי עד היום ובכותרת הראשית שלו נכתב באותיות גדולות: "האוכלוסייה הרוסית בחרבין מתנגדת לטענה שמדובר ברצח על רקע אנטישמי". במרכז העמוד כותרת גדולה נוספת: "דלתות מנג'וגו פתוחות לרווחה ליציאת היהודים". ובאותיות קטנות יותר: "נאומו של ד"ר קאופמן מעיד שהיהודי הזה חושב שהוא מעל לחוק ומרשה לעצמו לבקר

את השלטון. כפי שמשה הוציא את היהודים ממצרים, כך צריך ד"ר קאופמן להוציא את היהודים מחרבין".

בעיתונות הרוסית הגלויה הופיעו כתבות נאצה נוספות נגד היהודים וגם נגד אבא באופן אישי. החוטפים הוצגו כאידיאליסטיים שכל רצונם לקבל חזרה אוצרות שנלקחו מהצאר ומוצגים במלון "מוֹדֶרן" וזאת במטרה להילחם בקומוניזם. מובן שההאשמות כאילו יהודים מחזיקים באוצרות היו חסרות שחר, ובחרבין השתררה אווירת פוגרום.

*ב-29 בנובמבר 1934 מסרה המשטרה לתובע הכללי את סיכום חקירתה (בתיק המכיל כשמונה מאות עמודים ברוסית) וקבעה כי חוטפיו של סימון קַסְפֶּה אינם אלא "פטריוטים רוסיים".*
*ביוני 1936 גזר בית המשפט המיוחד של חרבין את דינם של החוטפים והרוצחים של סימון קַסְפֶּה. ארבעה נידונו למוות, ושניים לעבודת פרך לצמיתות וכן נשללו מהם כל זכויות האזרח.*
*פסק הדין הוצא ללא אפשרות ערעור, ועל בית המשפט העליון הוטל רק לאשרו. ההוצאה להורג הייתה צריכה להתבצע תוך עשרים וארבע שעות. אולם ביולי 1936, סירב בית המשפט העליון של צנצן לאשר את פסק הדין של בית המשפט המיוחד בחרבין, וקרא למשפט חוזר. בית המשפט שטיפל במשפט החוזר, ניצל חוק חנינה חדש ושחרר, בינואר 1937, את הנאשמים.*

הרוצחים נשלחו לשנחאי. פרשת קַסְפֶּה השפיעה לא רק על היהודים אלא גם על הרוסים, הסינים והיפנים. רבים התקשו לעכל את האכזריות. אמנם היו מקרי רצח קודמים, אברמוביץ' וקופמן, שניהם יהודים, נרצחו על ידי שודדים (חונחוזים) למטרות כופר. אבל בפרשת קַסְפֶּה היה ברור שהחטיפה והרצח

בוצעו על רקע אנטישמי והעידו על שיתוף הפעולה הדוק בין האנטישמיים הרוסיים לשלטון היפני.

הטראומה הלאומית שפקדה את הקהילה היהודית, והעובדה שהנרצח היה בעל נתינות צרפתית, הוליכו את הפרשה לפתחו של חבר הלאומים[19]. יפן, שהייתה באותן שנים, בראשית שנות השלושים, עדיין חברה בארגון ועדיין התחשבה בדעת הקהל, לא יכלה להתעלם מהסערה שהתעוררה.

בעקבות הפרשה הגיעו לאזור שלנו אנשי שלטון מתונים מטוקיו אשר שינו את היחס אל הקהילה היהודית. בראש הז׳נדרמריה בחרבין נשלח לעמוד הקולונל קָנָואמוּרָה שהיה פרו-יהודי מסיבות פוליטיות. הוא ושולחיו האמינו שליהודים יש השפעה על השלטון בארצות הברית, ובכלל שאמריקה והיהודים הם היינו הך.

קולונול קָנָואמוּרָה טיהר את הז׳נדרמריה מהשחיתות שפשטה בה, שלח אנשי משטרה אנטישמיים חזרה ליפן, והעמיד בראש הז׳נדרמריה אנשים הגונים יותר. (נזכרתי; לבתו של קָנָואמוּרָה יש מסעדה בטוקיו.)

גם מושל צבאי חדש נשלח לחרבין, גנרל חִיגוּצִ׳י. הוא היה הגנרל הראשון שהפסיק הלכה למעשה את אווירת הפוגרום. לדעתי, הוא אחד מחסידי אומות עולם. יפני שהיה ידידם של היהודים. גנרל חִיגוּצִ׳י היה בעבר הנספח הצבאי של

[19] חבר הלאומים - הארגון שקדם לאו״ם.

יפן בוורשה, הכיר היטב את היהודים, שמע על הציונות, הבין את מצוקת היהודים והושיט יד לעזרה. הוא סייע ביצירת קשרים עם טוקיו, כי בהיות השלטון היפני ריכוזי, כל ההחלטות החשובות נתקבלו בעיר הבירה. ייתכן שבזכותו ובזכות אנשים כמוהו אישרה ממשלת טוקיו לפליטים יהודים רבים מאירופה להיכנס לסין. וזאת לאחר שנת 1937, באותה תקופה ממש שבה כבר הייתה ליפן ברית עם היטלר.

היו יהודים שהצליחו להימלט מאירופה גם בשנות המלחמה והגיעו ברכבת טרנס-סיבירית עד לגבול מנצ'וריה. אולם שם לא ניתנה להם אשרת כניסה והסובייטים מצדם איימו לשולחם חזרה לארצות מוצאם. בעזרת גנרל חִיגוּצִ'י, שנענה לבקשת הקהילה היהודית בחרבין, הורשו היהודים להיכנס אל מנצ'וריה. נערי בית"ר או מכבי היו פוגשים אותם בתחנת הרכבת, מביאים אותם למלון "אסטוריה". למחרת היו היהודים ממשיכים לדיירן ומשם בספינה לשנחאי.

גנרל חִיגוּצִ'י נפל במלחמה נגד האמריקנים. את מקומו תפס גנרל יָאנַגִיטָה, אשר כמו קודמו גילה יחס אוהד ליהודים. אולם הגנרלים שבאו אחריו, דואי ואָקיקוֹסָה, היו ללא ספק אנטישמיים.

בשנים האחרונות לשלטון היפני מונה יועץ יפני לכל מוסד ציבורי. הוא קיבל את משכורתו מהקהילה. היפני "שלנו", אדם בשם טַאנַבֶּה, דובר רוסית טובה, היה אדם נחמד, נהג

להגיע פעם בשבוע אל משרדי הקהילה, עבר על הבקשות השונות שהוכנו להגשה לשלטונות, ואישר את רובן. רוב הבקשות עסקו בחיי התרבות והדת של הקהילה: בקשה לקבל אישור לערוך מסיבות ונשפים, קניית קמח למצות, וכיוצא באלה. בדרך כלל, לאחר שחתימתו התנוססה על הבקשה, גם המשטרה והמוסדות האחרים לא התנגדו ולא ערמו קשיים.

בעת ההיא שרר מחסור בדלק ואנשי הקהילה דאגו שמא יהיו נפטרים ולא יהיה די דלק למכונית של חברה קדישא. הגישו בקשה לטַאנַּבֶּה לקבלת דלק והוא אישר.

באו אנשי הקהילה עם האישור למַנהל הדלק לקבל את הכמות שאושרה אך נתקלו בהשתוממות:

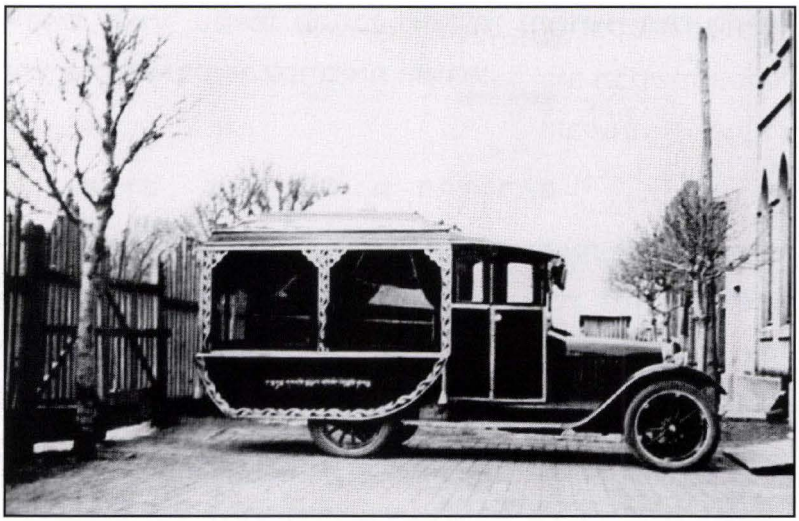
"תגידו בבקשה, כמה חברים יש בקהילה שלכם?"

"כשלושת אלפים וחמש מאות", ענו היהודים.

"וכמה לוויות יש לכם בשנה?"

"בין עשר לעשרים בערך", ענו.

"גם אם תקברו את כל הקהילה, עוד יישאר לכם דלק", אמרו להם היפנים וצחקו.



מכונית הלוויות של חברה קדישא. צולמה בשנות השלושים בחרבין.

בשנת 1943, במלאת שלוש שנים למותו של זאב ז׳בוטינסקי, החליטו אנשי בית״ר לקיים אירוע לזכרו. הם הכינו מסכת ובה הנאומים והשירים והגישו את החומר לצנזורה לטַאנַבֶּה. לאכזבתם הגיעה תשובה שלילית. והנימוק: ז׳בוטינסקי נפטר באמריקה ואנחנו (היפנים) במלחמה עם אמריקה.

אבא שלי, שייצג את הקהילה, כתב הסבר מנומק ובו פירט את סיפור חייו של ז׳בוטינסקי, תוך הדגשת העובדה שהוא לחם כל חייו נגד האנגלים ואף ישב בכלא אנגלי. לכן, תחת הכותרת: אחוות שונאי הבריטים (ומכאן גם בעלי בריתם האמריקנים), ז׳בוטינסקי הוא למעשה שותף ובעל ברית של

היפנים. לאחר שמיעת ההסבר היצירתי והחדשני הזה התירו היפנים לאנשי בית״ר לקיים את האירוע.

## על יפנים, אנטישמיות וידידים

בשנת 1938 הופעל לחץ כבד על היפנים לקבל את חוקי נירנברג. ואכן בעיר הנמל והקיט צֶ׳נדַאוּ (צ׳נגזו), שבין דיירן לשנחאי, התקבלה הוראה שכל יהודי שעובר בנמל יש להחתים את תעודותיו באות J. אולם הוראה זו בוטלה הודות להתערבות יפנים ידידי יהודים בצמרת השלטון היפני.

זמן קצר לאחר מכן הגיעה לקוֹבֶּה, עיר נמל גדולה ביפן, תערוכה אנטישמית שנשאה את הכותרת ״היהודים שולטים בעולם״. התערוכה הוכנה בגרמניה, כללה צילומים ומסמכים אנטישמיים, ותורגמה לשפות רבות, בין היתר ליפנית. הגרמנים הפיצו את התערוכה בעולם כולו. אבי, ומנהיגים יהודיים נוספים, הצליחו להשפיע על היפנים והתערוכה נסגרה לקהל.

אך לעומת הישגים אלה נחלה הקהילה היהודית גם כישלונות במלחמתה באנטישמיות. אבי כתב שני ספרים ברוסית: ״התנ״ך ספר הנצח״, שבו הוכיח את חשיבות התנ״ך להתפתחות האנושות כולה, והטיף לשלום ולאחווה; ו״העם היהודי עם הנצח״, המתאר את הטרגדיה של העם היהודי. בשנת 1941 או 1942 תורגמו הספרים ליפנית על ידי אוֹנָמָה, יפני נוצרי-פרבוסלבי, בוגר לימודי דת במוסקבה, שידע רוסית היטב.

הספר הראשון יצא לאור בחמשת אלפים עותקים ואנחנו עצמנו שלחנו אותו לאישים שונים, מעצבי דעת הקהל ביפן ובסין. הספקנו לשלוח כחמש מאות עותקים עד שהתקבלה הוראה מהשלטון היפני, שהושפע מהאידיאולוגיה הנאצית, שהספר מוחרם. הצלחתי להציל עותק אחד ומסרתיו לארכיון הציוני בירושלים, אולם כל יתר העותקים הושמדו. גם הספר השני שיצא לאור הוחרם בהתערבותו של שגריר גרמניה בטוקיו, אנטישמי גדול.

אחד מידידיו של אבא היה הקולונל היפני יאסוי. הוא ידע רוסית והתעניין בתנועה הציונית. הוטל עליו לתרגם את "הפרוטוקולים של זקני ציון" מרוסית ליפנית. בשנת 1929 נסע יאסוי לארץ ישראל ונפגש עם חיים ויצמן, אוסישקין, דיזנגוף ועם אישים נוספים מראשי היישוב בארץ. הם יעצו לו שעם שובו למזרח ייפגש עם ד"ר קאופמן. ואכן, עם הכיבוש היפני מונה הקולונל יאסוי לעמוד בראש המשלחת הצבאית היפנית בדיירן. במסגרת עבודתו הוא הגיע לחרבין ובינו לבין אבי נקשרה ידידות אמיצה. יאסוי השפיע על הממשל היפני שלא לפרסם את "הפרוטוקולים של זקני ציון" והספר נאסר לפרסום. אגב, האיסור היה בתוקף שנים אחדות בלבד; בסוף שנות השלושים, בימי "תור הזהב" שבין יפן לגרמניה, פורסם הספר.

אוהד יהודים כמו הקולונל יאסוי היה במיעוט בצמרת השלטון היפני. גנרל טוגו ראש הממשלה, ואחרים, הושפעו

מהגרמנים. הרעיונות הנאציים החלו לחלחל אל הצמרת היפנית משנת 1933 ואילך, כאשר היטלר עלה לשלטון.

ביפן היו בעלי עמדה שהתנגדו לאידיאולוגיה הנאצית והשפיעו על מתן יחס הוגן לקהילות היהודיות שהיו תחת שלטונם. אחד מהם היה הבישוף נַקַאדָה, מנהיג כנסיית הוֹלִינֶס (Holiness). צאן מרעיתו היו יפנים נוצרים פרו-יהודיים, בדומה לכת המָאקוֹזָה בימינו. (במאמר מוסגר נציין כי נינו של הבישוף נַקַאדָה, הגיע ארצה ויצר קשר עם איגוד יוצאי סין בארץ.) בזכות השפעה מַמתנת זו חיי הקהילה היהודית בחרבין, תחת הכובש היפני, היו סבירים.

גם פרופ׳ קוצודז׳י השפיע על מנהיגים יפניים להתייחס באהדה אל הקהילות היהודיות. פרופ׳ קוצודז׳י עבד בצעירותו במַנצ׳טצ׳וּ (South Manchurian Railway), מסילת הרכבת מצ׳אנגצ׳ון ועד דיירן. (חבל ארץ זה שבירתו דיירן היה שייך ליפנים עוד לפני 1931, אחר כך מנצ׳וריה כולה נכבשה על ידי היפנים.) מנכ״ל הרכבת היה מצ׳וּאוֹקָה, לימים שר החוץ היפני, ומזכירו היה פרופ׳ קוצודז׳י. בתוקף תפקידו התגורר פרופ׳ קוצודז׳י בדיירן, ביקר בחרבין והתיידד עם אנשי הקהילה היהודית.

בפעם הראשונה ראה פרופ׳ קוצודז׳י יהודים בילדותו, ב-1904, בעת מלחמת רוסיה-יפן. היו אלה שבויים יהודיים וקוצודז׳י הופתע כשנודע לו שהם אינם מתפללים בכנסייה. סקרן מעולמם ומאורח חייהם, התעמק בסיפורו של העם

היהודי, למד את ההיסטוריה שלו ואף התמחה ב"ישיבה יוניברסיטי" בניו יורק. פרופ' קוצודז'י נעשה ידיד אמיתי וחשוב לעם היהודי והשפיע על חברו מצ'וּאוֹקָה. כאשר נתמנה מצ'וּאוֹקָה לשר החוץ היפני, בעת מלחמת העולם השנייה, הוא הכריז שהיפנים הנם אמנם בעלי ברית של הגרמנים, אבל לא ייתנו יד ליישום חוקי נירנברג.

בשל אהדתו הגלויה ליהודים דרשו הגרמנים לגרש את פרופ' קוצודז'י מביתו וממולדתו, והוא אכן גורש מיפן והגיע לחרבין. בהגיעו לעיר, עם אשתו ושתי בנותיו, בחוסר כול, התגייסה הקהילה לעזרתו. שלוש או ארבע שנים מימנה הקהילה את שכר הדירה שלו, הקציבה לו סכום כסף למחיה ודאגה לצורכי המשפחה. כשהגיע הצבא האדום גורשו כל היפנים ליפן וגם פרופ' קוצודז'י, ידיד היהודים, אחד מחסידי אומות העולם, חזר למולדתו.

פרופ' קוצודז'י כתב ספר ביפנית על הדקדוק העברי, וספר נוסף, מרתק, כתב באנגלית ושמו "מטוקיו לירושלים". בשנת 1950 הוא ביקר בארץ, ביקר גם אצלי ואצל ידידים נוספים שזכר משהותו בחרבין. המשכנו להתכתב אתו בעברית לאחר חזרתו ליפן. כעבור שנים הוא התגייר, שינה את שמו לאברהם קוצודז'י, ונעשה גר צדק.

בשנת 1973, במהלך מלחמת יום הכיפורים, נפטר פרופ' קוצודז'י בטוקיו ועל פי צוואתו הובאה גופתו לקבורה

בירושלים. שתי בנותיו של פרופ׳ קוצודז׳י ביקרו בארץ ואיגוד יוצאי סין ערך להן קבלת פנים מכובדת.

בשנת 1945, זמן קצר לפני הכיבוש הסובייטי, שוב הורע מצבם של יהודי חרבין. אחד הפקידים הבכירים בז׳נדרמריה היה יפני מטורף שנהג להסתובב עם חרב של סמוראי. הוא נהג לעצור יהודים לשתים-עשרה או לעשרים וארבע שעות. אנשים לא ישנו בלילות מרוב פחד. לעתים המעצרים היו למטרת סחיטה, אבל לא ניתן היה לדעת זאת מראש וזה היה מפחיד מאוד. המטורף הזה היה מגיע לאזור הקַיט מעֵבר לנהר, שבו יהודים רבים שכרו דאצ׳ות (בתי נופש) לחודשי הקיץ. הוא היה מצַווה עליהם להיכנס לנהר, מאיים עליהם בחרבו השלופה, ודורש מהם להצהיר שהם סוכנים אמריקניים ומטרתם להפיל את האימפריה היפנית.

יום אחד הוא הגיע גם לדאצ׳ה שלנו. אבא לא פחד ממנו ואמר לו: ״אתה לא עושה את הדברים על דעת מפקדיך, אני אתלונן עליך״. וכשאמי החורגת נכנסה לחדר וביקשה מאבא שלא יתעצבן ולא יתרגש, הרים עליה היפני את קולו ואבא אמר לו בתקיפות: ״אתה לא תרים את קולך על אשתי!״ בגבורה ובאומץ לב פנה אבא אל מפקדיו היפניים ופעולותיו של המטורף הזה הופסקו.

בתחילת שנות הארבעים פרצו קטטות במועדוני לילה. באחד ממועדוני הלילה הידועים בחרבין, ״פנטזיה״ שמו, פרצה

קטטה בין רוסים לגרמנים. הקטטה החלה כשהתזמורת ניגנה את "וולגה וולגה". הרוסים הצטרפו בהתלהבות לשורה "וולגה וולגה הנהר הרוסי" ואילו הגרמנים, ובראשם פאסטר רוזין, כומר לותרני צעיר, אנטישמי, ראש המפלגה הנאצית בחרבין ומייסד תנועת הנוער הנאצית בחרבין, קמו ושינו את השיר ל"וולגה וולגה הנהר הגרמני". די היה בזה כדי שכל הנוכחים יהלמו אלה באלה ללא רחם.

גם יהודים הסתבכו בקטטות. זכורה במיוחד הקטטה שפרצה במועדון הלילה "אמריקן בר", שהוקם על ידי יהודי מגרמניה. לילה אחד השתכרו הרוסים והחלו לקלל את היהודים ולכנותם "זידים" (יהודונים). אנשי בית"ר שהיו במועדון לא עברו על כך בשתיקה והחלה קטטה. בעל המועדון הזעיק את המשטרה. נעצרו כמה חברי בית"ר והם ביקשו שיזעיקו את קאופמן אל בית המעצר.

אלא שבחרבין היו בעת ההיא שלושה קאופמנים. אחד פוזל, שני מגמגם, והשלישי רופא. הראשון הפוזל היה יהודי שהתנצר, העורך והבעלים של העיתון הרוסי הגדול ביותר בחרבין. השני, המגמגם, יהודי בשם ולדימיר קאופמן, עבד כמזכירו של בעל המכרות סקידלסקי. והשלישי היה אבא שלי. הביאו את הפוזל. אמרו העצורים: "לא, לא את הקאופמן הזה". הביאו את המגמגם, ושוב התברר שזה לא הקאופמן הנכון. בשלוש או בארבע לפנות בוקר הגיעו כמה אימהות לביתנו

וביקשו שאעיר את אבא, שכן מי שנעצר על ידי המשטרה היה בצרה צרורה. אבא חיכה עד שמונה בבוקר, עד שיהיה עם מי לדבר, אז ניגש לתחנת המשטרה ושִחרר את כולם בערבות.

אני עצמי הותקפתי על רקע אנטישמי בשנת 1943. יצאנו ארבעה חברים למסיבה, ביום שבו חגגו הרוסים חג כלשהו. כשיצאנו מהמסיבה גילינו שעוקבים אחרינו. נכנסנו למונית אבל היא עצרה פתאום, אינני יודע מדוע. שני חבריי ברחו מהמונית ורצו לבתיהם, גם הבחורה שהייתה עמנו יצאה מהמונית ודאגתי לשלומה. יצאתי בעקבותיה ומצאתי את עצמי בגוב אריות. ארבעה או חמישה בחורים רוסיים התנפלו עליי והחלו להכותני. למזלי היה חורף והייתי עטוף במעיל. קהל שעבר שם העיר להם אך הם המשיכו בשלהם. לבסוף צעק מישהו "משטרה!" והם ברחו. חזרתי הביתה, ההורים כבר ישנו. הייתי כולי פצע וחבורה ומכה טרייה. בבוקר מישהי מהחבורה שלנו התקשרה לברר מה שלומי. ההורים נבהלו. אבא הגיש תלונה במשטרה והתוקפים נעצרו. בעיתון המקומי נכתב: "בנו של ד"ר קאופמן הותקף על ידי חוליגנים". כל העיר דיברה על האירוע.

אין ספק שהשלטון היפני היה שלטון צבאי, טוטליטרי, קשוח והיו בו גילויי אכזריות איומים. מי שנעצר ועונה על ידי היפנים פגש אלימות חסרת רחמים שקשה לתארה במילים. אבל לזכות היפנים, בעלי בריתם של הגרמנים, יש לציין שהם לא קיבלו את חוקי נירנברג, לא יצאו נגד הקהילה היהודית ככלל,

ולא השמידו את היהודים כפי שעשו הנאצים ובעלי בריתם במרבית מדינות אירופה. יהודי חרבין המשיכו לא רק באורח חיים יהודי מלא, אלא גם בפעילות ציונית עשירה ותוססת.

## קֵצו של השלטון היפני

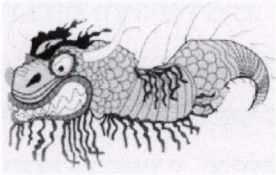
בתקופה שבין מאי לאוגוסט בשנת 1945 חשנו שמחה עם הורדת הדגל הגרמני מהקונסוליה הגרמנית. היא נסגרה. גם בבית הספר הגרמני ("הינדנבּוּרג שוּלֶה") ברחוב צ'יטביורטיה לינייה, הורד הדגל הגרמני עם צלב הקרס. אך הגרמנים עצמם נשארו בעיר והחיים נמשכו כרגיל.

בחרבין הייתה אוכלוסייה גדולה למדיי של גרמנים, רבים הגיעו למטרות עסקים ונשארו בעיר. בית הספר הגרמני שכן בבניין יפה ובו פעלו גם גן הילדים הגרמני ("קינדֶרגרטֶן"), ומועדון חברים שמחציתם יהודים. בית הספר וגן הילדים נחשבו יוקרתיים ולמדו בהם יהודים רבים.

במועדון החברתי שבבניין "הינדנבּוּרג שוּלֶה" נפגשו למשחקי קלפים, לאירועים שונים ולפעילות ספורטיבית. גם אמי החורגת הייתה חברה במועדון והייתה מבקרת בו שלוש פעמים בשבוע בחוג התעמלות. היא הייתה דוברת גרמנית ואף למדה שנים אחדות באוניברסיטה בגרמניה.

בחרבין היו יהודים נוספים שרכשו השכלה גבוהה בארצות דוברות גרמנית, וכן יהודים שהיו בקשרי מסחר עם חברות גרמניות. לכן אין זה מפתיע שנוצרו קשרים טובים בין יהודים לגרמנים. זכור במיוחד משה פליישמן שהיה נציג חברת התרופות הגרמנית הגדולה "בַּאייֶר". (התברר שהסינים חובבי אספירין ותרופות אלה היו מגיעות מגרמניה בכמויות גדולות, כך שידיו של פליישמן היו תמיד מלאות עבודה.)

אולם עם עליית היטלר לשלטון, בשנת 1933, סולקו כל החברים היהודיים מהמועדון והתלמידים היהודיים סולקו מבית הספר. במשך תקופה מסוימת שכן ב"הינדנבורג שולֶה" מרכז המפלגה הפשיסטית הגרמנית שייצג בנאמנות את האידיאולוגיה של גרמניה הנאצית. מרכז הפעילות הנאצית היה בעיר דיירן, שם פעל הנאצי קירשנבאום, מנהיג הנאצים בסין. עם תבוסת הגרמנים באירופה חדלה התעמולה הנאצית וככל הידוע לי הפסיקו גם חברות גרמניות לפעול במנצ'וריה.



בימים 6 ו-8 באוגוסט 1945 (או ב-9 לפי הלוח של המזרח הרחוק), הוטלו שתי פצצות אטום על הירושימה ועל נגסקי. למחרת הכריזה ברית המועצות מלחמה על יפן.

רוב הרוסים ורוב היהודים בחרבין היו stateless, כלומר, אנשים ללא אזרחות. הם נקראו "רסיסקי אימיגרנט בז פודנייי" (מהגר רוסי ללא אזרחות). אולם היו כמה אלפי רוסים, ובתוכם כמה מאות יהודים, שהיו אזרחי ברית המועצות. כשהכריזה ברית המועצות מלחמה על יפן עצרו היפנים את הגברים בעלי האזרחות הסובייטית; את הנשים הם לא עצרו.

העצורים הובאו לבניין שהיה במקור בית ספר סובייטי, (בית הספר הוורוד, רוזוויה שקולה), ששכן בקזצ'יה אוליצה, ובו הוקם מעין מחנה ריכוז זמני. בוצעו מאסרים רבים וגם אבא שלי נעצר. לאחר לילה שלם של התרוצצויות והשתדלויות שוחרר אבי. פרופ' קוצודז'י, שהוזכר לעיל כידיד גדול של העם היהודי, סייע בשחרורו. מאוחר יותר שוחררו כל שאר העצורים. היפנים הבינו, ככל הנראה, שהמלחמה מתקרבת לסיומה והם אינם בצד המנצח.

## הצבא האדום בחרבין

שמונה חודשים וחצי בסך הכול שלט הצבא האדום בחרבין, מ-17 באוגוסט 1945 ועד 30 באפריל 1946. אולם חודשים אלה הותירו חותם טרגי על האוכלוסייה האירופית בכלל ועל הקהילה היהודית בפרט.

סטאלין אישית קבע שמרשל וסילייבסקי, שהיה אחד מגיבורי מלחמת העולם השנייה, יעמוד בראש חזית המזרח. המִתקפה החלה ביבשה דרך הרי חִינגַן, ומחברובסק יצאו סִפינות קרב והגיעו דרך נהר אמור וסונגארי אל חרבין. הצבא האדום הגיע בספינות, ברכבות, וגם במטוסים. למעשה הקרבות במנצ'וריה נמשכו שבעה ימים בלבד. ב-16 באוגוסט הכריזו היפנים על כניעה. המפקד העליון של הארמייה היפנית, גנרל ימאדה, וראש המטה שלו, הגנרל חָאטָא (שהיה בזמנו ראש המשלחת הצבאית בחרבין), הודיעו על כניעת הצבא. אולם על אף הכניעה נמשכה המלחמה עוד כמה ימים.

כעבור חודש בערך נערך בחרבין מצעד ניצחון של הצבא האדום. 16 בספטמבר נקבע ליום הניצחון Victory in Asia Day. כידוע, הרוסים לא הסכימו עם התאריכים שקבעו האמריקנים. האמריקנים קבעו את 2 בספטמבר 1945 ליום הניצחון, ואת 8

במאי Victory in Europe Day, אך לרוסים יש תאריכים משלהם.

אני וחבריי עמדנו יחד וצפינו במצעד. הייתה זו הוראתו האישית של סטאלין, לערוך מצעד גדול וחגיגי בחרבין שנחשבה בעיני הסובייטים למעוזם של הרוסים הלבנים בסין. המצעד החל בכיכר הכנסייה, עבר דרך רובע נובייגורוד (הנקרא כיום נַנְגָן), משם לפריסטאן (הנקרא היום דאולי Dauli), ממנו לרחוב הראשי קיטייסקיה (Central street היום), והסתיים בשפת הנהר.

מרשל וסילייבסקי, מפקד חזית המזרח, לא יכול היה להגיע למצעד, ובמקומו הופיע גנרל בלובורודוב המפקד הבכיר, ומושלה הצבאי של חרבין. הוא רכב על סוס לבן בראש המצעד, מאחוריו הקטיושות, כלי נשק ולוגיסטיקה נוספים, והמשאיות מדגם GMC (שהרוסים קיבלו מהאמריקנים בזמן המלחמה). המצעד נמשך שלוש או ארבע שעות ועשה רושם כביר.

אין ספק שבשביל הרוסים היה כאן ביטוי של נקמה. אחרי המפלה הצורבת שספגו ב-1904 מידי היפנים, כאשר נאלצו למסור למנצחים את פורט ארתור, את חצי-האי קוואנטון (לִיאַוֹדוֹנג) ושטחים נוספים, כבשו כעת הרוסים את הכול בחזרה ובגדול. בשבילם היה זה ניצחון אדיר. הנה, לאחר ארבעים ואחת שנים הם החזירו ליפנים מנה אחת אפיים.

איני יודע לגבי מקומות אחרים, אך עליי לציין שבחרבין שמרו היפנים על סדר מופתי. הם נשארו על משמרתם עד בוא הצבא האדום והעבירו את השמירה באופן מסודר. הגיעה משאית רוסית, ירד ממנה חייל רוסי, חייל יפני היה מוסר את נשקו לרוסי, עולה על המשאית והחייל הרוסי היה ממשיך בשמירה. כך זה היה כמעט בכל מקום בחרבין. את כל אנשי הצבא היפני העבירו לרוסיה וכלאו אותם במחנות שבויים בסיביר.

גם יציאת האזרחים היפנים מהעיר הייתה מאורגנת למופת. הם יצאו ברכבות לקוריאה הדרומית ומשם באניות ליפן. הם הורשו לקחת עמם חבילה אחת בלבד. בכל מקום אפשר היה לראות יפנים עם דגלים. לא עם דגל יפן אלא עם דגל הקבוצה שלהם, הם צעדו ברגל כל הדרך עד לתחנת הרכבת.

כשלושת אלפים יפנים נשארו בחרבין ובתוכם רופא, מומחה למחלות עיניים, שעבד בבית החולים היהודי. מומחים אלה שנותרו בחרבין קיבלו רישיון לכך מהסינים ומהסובייטים.

## תחת השלטון הסובייטי

עם כניסת הסובייטים לחרבין החל משטר צבאי. המושל הצבאי, הגנרל בלובורודוב, גיבור ברית המועצות שלוש פעמים, הודיע על שורת פקודות ואיסורים: הכריז על שעות עוצר, הודיע שיש למסור לשלטונות את כל מכשירי הרדיו, וכדומה. אווירת פחד

וטרור השתלטה על האוכלוסייה. אלפים הוזמנו לחקירה בתחנות המשטרה, ביניהם גם יהודים רבים. הסובייטים הטילו גזרות שהגבילו את כל האזרחים, הקשיחו עמדות וכל פעילות פוליטית נאסרה.

בתחילה חשבו כולם שברית המועצות השתנתה, שזו לא ברית המועצות של מחנות הכפייה. שהרי היא הייתה בעלת בריתם של מעצמות המערב, ולחמה יחד עם אמריקה ואנגליה נגד הנאצים. אולם הייתה זו טעות גדולה והחגיגה הסתיימה לאחר שתיים או שלוש יממות.

הסינים קיבלו בתחילה את הצבא האדום בהתלהבות. הם ראו בהם בעלי ברית אשר באו לשחררם מעול היפנים. הם השליכו לעבר החיילים פרחים, סיגריות, תפוחים וסוכריות, התנהגות שאינה אופיינית כלל לאופיים המאופק של הסינים. גם האוכלוסייה הרוסית, שמנתה קרוב למאה אלף איש, ובהם כשלושת אלפים יהודים, קיבלה את הארמייה האדומה בשמחה. אולם כעבור ימים אחדים הכול התהפך. הצבא האדום שבא כביכול לשחרר את חרבין מהיפנים, הביא עמו דיכוי סבל וייסורים לאוכלוסייה כולה. נוצרה שנאה תהומית לכל מה שקשור לרוסיה.

תחנות חשמל הועברו לברית המועצות ויותר משנה לא היה חשמל בחרבין. רק תחנה אחת סיפקה חשמל לצבא האדום,

לבתי חולים, לבית הקולנוע, ולעוד כמה מקומות ציבוריים. בבתים לא היה חשמל וימים שלמים נותרנו גם בלי מים.

הצבא האדום לא דָמה כלל לצבא היפני המסודר והממושמע. מעולם לא ראיתָ חייל יפני שיכור, או בוזז ושודד. המשטר היפני השליט את מָרותו על ידי הז׳נדרמריה, ואילו אנשי צבא לא נראו כמעט בעיר. חיילים רוסיים לעומת זאת נראו בכל מקום. חיילים אלה של הצבא האדום לא היו אותם חיילים למודי קרבות שנלחמו נגד הגרמנים, אלא חיילים שהוצבו במזרח הרחוק, נלחמו זמן קצר, ונכנסו בדרך המלך לחרבין. שום ירייה לא נורתה לעברם בחרבין. הסובייטים עברו ברחובות בבטחה והיפנים לא נגעו בהם. אמנם היו אחר כך מקרים של מתאבדים יפניים (קאמיקאזים) שניסו לפגוע בחיילים רוסיים, אולם היו אלה מקרים בודדים. ולמרות זאת התנהג הצבא האדום כאספסוף שִׁלוּח רסן. החיילים הסובייטיים שדדו ואנסו, וזאת בנוסף על עשרות אלפי אזרחים שנאספו ונשלחו לרוסיה.

השוד והביזה נמשכו והשלטונות התעלמו מהנעשה. החיילים הרוסיים לא הסתפקו בשוד היפנים שהיו אויביהם; הם שדדו גם את הרוסים ואת הסינים. ניתן היה לראות כיצד מגיעה משאית צבאית, חיילים נכנסים לדירה ומרוקנים את תכולתה. כאשר היו השכנים מזעיקים את המשטרה הצבאית, היו הללו באים, עומדים מן הצד ומחכים עד תום השוד, ואז

"חוקרים" תוך העמדת פנים: "מי זה היה? מה מספר האוטו?" כל תושבי חרבין סבלו. הסינים שנאו אותם וכינו אותם ואותנו בתיעוב: "לַמוֹזֶה" (חיווּרי פנים), מילה שמעולם לא הוטחה בנו קודם, בכל תולדות הקהילה בחרבין.

בתקופת המעבר שבין השלטון היפני לסובייטי, נוסדה בקונסוליה הסובייטית "אגודת אזרחים סובייטיים", שאחד מתפקידיה היה לשמור על רכוש. אנשיה גויסו מתוך האוכלוסייה הרוסית בעלת האזרחות הסובייטית. הם לבשו ז'קטים ומגפיים שחורים מעור, אולם גם הם לא הצליחו למנוע מקרי ביזה ושוד.

## כלכלה פרטית בעולם קומוניסטי

משבר כלכלי פקד את תושבי חרבין בתקופת שלטון הסובייטים. עד אז היו בחרבין שלושה סוגי מטבעות: מטבע גובי של מנג'וגו (שהיה שווה קצת פחות מיֶן יפני), יֶן יפני ויֶן קוריאני. שני יֶן יפני היו שווים לדולר אמריקני אחד. כשהשתלטו הסובייטים הוכרזו כל המטבעות כחסרי ערך והמסחר עבר להתנהל במטבע הכיבוש (רובל).

כולם הפסידו את כספם בֵּן לילה ובתוכם גם משפחתי. בגלל מגבלות חוקי המטבע לא הפקדנו את כספנו בבנק אלא הסתרנו אותו בבית. לאחר מאסרו של אבא נותרנו שני בחורים צעירים ואמא, ובמחבוא היה לנו 50,000 יֶן (כ-25,000 דולר). לא

הספקנו להחליף את הין היפני לדולרים ופתאום איבד הכסף את ערכו והחלה אינפלציה גדולה. הלכנו אחי ואני לכל-בו צ'וּרין[20] וקנינו בכסף (שערכו היה פעם 25,000 דולר) שני זוגות נעליים. אלו הנעליים היקרות ביותר שקניתי מאז ומעולם.

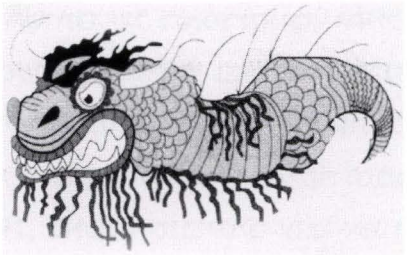
אנשים חיו מרכוש שהצליחו למכור והמצב הכלכלי של האוכלוסייה כולה הלך והתדרדר. מקצוע חדש החל לפרוח בחרבין ושמו "טרופייני טובר" (מסחר בשלל). היפנים אגרו סחורות רבות במחסנים ב"סטארי חרבין" (מתחם תחנת הרכבת). הסחורות אמורות היו לשמש אותם במלחמה, אף אם זו תארך מאה שנים. היו שם קילומטרים רבים של מחסנים עצומים, שהכילו: פחם, נורות תאורה פיליפס, מזון, ועוד עשרות מחסנים עם סחורות כאוות נפשכם. בפחם שנערם במחסנים ניתן היה לחמם את חרבין כמה חורָפים. בתקופת היפנים איש לא הורשה להתקרב למחסנים, אולם עם בוא הסובייטים וסילוק היפנים השתנתה התמונה.

בפתח המחסן ניצב חייל רוסי, אנשים היו מגיעים עם משאית ושואלים אותו: "מה תִרצה?"

"בקבוק וודקה" היה עונה להם. בתמורה לבקבוק אחד או שניים היה ה"שומר" מאפשר למלא משאית שלמה בפחם או

[20] כל-בו צ'וּרין – יהודי בשם סמסנוביץ הקים את הכל-בו הראשון בחרבין בתחילת המאה העשרים. לימים מכר אותו לחברה הרוסית "צ'ורין" שהקימה רשת חנויות גדולה, סניפיה פזורים בכל רחבי מנצ'וריה.

בסחורה אחרת. כך החל "המסחר בשלל" ורבים מאנשי חרבין עסקו בכך.



יש לזכור, שבאותו פרק זמן הייתה חרבין סגורה ומסוגרת. בעת ההיא התנהלה מלחמת אחים בין סינים קומוניסטיים בראשות מאו-צה-טונג[21] למתנגדיהם ובראשם צ'יאנג קאי-שק[22]. המצב הכלכלי הלך והורע. הסינים מנעו סחר חופשי ומנצ'וריה הייתה סגורה לָעולם.

[21] מאו-צה-טונג (1893 – 1976), מקים הרפובליקה הסינית העממית הקומוניסטית. מאז פלישת הצבא היפני לסין ועד סוף מלחמת העולם השנייה שיתף פעולה עם צ'יאנג קאי-שק במאבק נגד הכובש הזר. אולם עם התמוטטותו של צבא יפן ב-1945 התחדש המאבק הפנימי, ובסין התלקחה מלחמת אזרחים. היא נסתיימה ב-1949 בניצחון הקומוניסטים ובהקמת רפובליקה עממית (קומוניסטית) בכל חלקי היבשה של סין.
מאו היה ליו"ר המפלגה ואח"כ גם לנשיא המדינה. מאו היה גם סופר פוליטי ומשורר; לקט מימרותיו, "הספר האדום", היה הספר הנפוץ ביותר בסין וזכה לפופולריות רבה בעולם כולו.

[22] צ'יאנג קאי-שק (1887 – 1975), נחשב בעולם לסמלה של סין במאבקה מול היפנים. לאחר מלחמת העולם השנייה נתחדשה מלחמתו של צ'יאנג קאי-שק בקומוניסטים והוא נבחר לנשיא בבחירות שנערכו ב-1948. לאחר שהובס בשנת 1949 על ידי הקומוניסטים, נסוג עם שרידי צבאו לטייוואן (פורמוזה) והקים שם את הרפובליקה הסינית הלאומית. היה נשיא טייוואן עד מותו.

שני הצבאות ניצבו זה מול זה משני צדדיו של נהר הסונגָארִי השני (אחד מיובליו של הנהר הגדול). צבאו של צ'יאנג קאי-שק נהנה מחסותם של האמריקנים, וחייליו המושחתים החלו לסחור באספקת שימורים, בסיגריות, בבגדים ובכל ציוד אחר שהועבר אליהם מאמריקה. כך הגיעה לחרבין סחורה אמריקנית וכל מי שיכול היה הצטרף למיקח וממכר.

בשנת 1946, כאשר הסובייטים עזבו את חרבין, קיבלתי משכורת בסך של חמישה מיליון יואן[23], שהיו שווים כחמישה דולרים אמריקניים. המצב הכלכלי הקשה נמשך עד לשנות החמישים כאשר עזבנו את מנצ'וריה. זו הסיבה שיהודי חרבין הגיעו לארץ מרוששים. בעלי עסקים שהחזיקו כספים מחוץ לחרבין: בשנחאי, בשוויץ, או באמריקה, היו במצב כלכלי טוב יותר. אבל רוב היהודים היו דלפונים בהגיעם ארצה. כשאנחנו עלינו ארצה היו באמתחתנו שלוש מאות דולרים אמריקניים, ואני חשתי עצמי כאיש אמיד ובר מזל, בהתחשב בכך שבחרבין הסתדרנו מצוין עם עשרה דולר בחודש.

## ציונים תחת משטר הטרור

עם כניסת הצבא האדום לחרבין החלה תקופה חדשה וקשה לקהילה היהודית. מיד פסקה פעילותן של תנועות הנוער

[23] יואן- מטבע סיני (כיום 8.5 יואן =$1).

הציוניות. מכבי וביתי"ר הפכו לטאבו מוחלט, החברים ירדו למחתרת ונאסרה כל פעילות פוליטית. הסובייטים ראו בכל התארגנות כזו חתירה נגד המשטר, בגידה, ושיתוף פעולה עם האויב.

שרפנו את הארכיונים של התנועות הציוניות. היה ברור שאם ייתפסו המסמכים שלנו יוכלו השלטונות לטעון שאנו בוגדים ושיש לנו קשר עם המרכזים הציוניים האימפריאליסטים. וכך, באישון לילה, שרפו מוסיה הלפרין ובוריה מירקין את ארכיון ביתי"ר. אני וידידי שלמה ספיבק, מזכיר התנועה הציונית, שרפנו, בלב כבד, את ארכיון מכבי ואת הארכיון הציוני, ובו כל התכתובת שהייתה לנו עם הארץ ועם ההסתדרות הציונית בלונדון ובירושלים.

עכשיו כבר אפשר לספר על יהודים בודדים שהאמינו בקומוניזם ברוסיה, והפכו לאויבי הציונות. אחד מהם היה רופא, ד"ר מונוזון, שמירר את חיינו מיום שהגיע הצבא האדום ועד לשִלהֵי ימיה של הקהילה היהודית בחרבין.

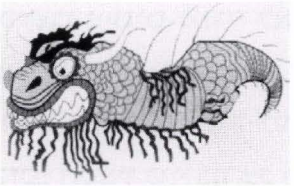
בשנת 1948, עוד לפני הכרזת המדינה, דרשה הקונסוליה הסובייטית לכנס את הנוער היהודי, רובם ככולם חניכי ביתי"ר ומכבי. כשלוש מאות בני נוער באו, האולם היה מלא מפה לפה. החבר אוסיפוב, המזכיר הפוליטי הראשון בקונסוליה הסובייטית, פתח בנאום ארוך. הוא האשים את הנוער היהודי שהוא אנטי-סובייטי, אינו נאמן "למולדתו", ומגלה אהדה

לרעיון הציוני. גם ד״ר מונוזון הצטרף לדבריו ותקף את כל מי שבוגד במולדת הסובייטית. אחדים מהנאספים ביקשו להשיב וביניהם: ישראל ברונר, מירה לוינסקי ואני. ניסינו להפריך את ההאשמות ולהדגיש את העובדה שברית המועצות עצמה תמכה בהקמת מדינה יהודית על כן גם לנו יש זכות לתמוך בה. אולם החבר אוסיפוב ביטל את דברינו והגדיר את מעשינו כ״בריונות פוליטית״. הוא קרא לנוער היהודי להצטרף לארגון הנוער הסובייטי ולבטל את התארגנות הנוער היהודי.

החבר אוסיפוב דרש להקים בְּמקום מכבי ובית״ר, ארגון בשם ״ברית הנוער היהודי״ (סויוז יברייסקוי מולודז׳י). מטרתו הייתה לאחֵד את תנועות הנוער שלנו עם ברית הנוער הסובייטי שהיה סוג של קומסומול. הצענו לו למַנות את סיומה ליימנשטין ליו״ר, את מוסיה הלפרין ואותי לסגנים, ואת בוריס מירקין למזכיר. אך הוא סירב ואישר במקום זה הקמת חוג לספרות יהודית עממית בלבד.

קיבלנו את הדין וערכנו מספר מפגשים במועדון הסובייטי שהיו מוקדשים לסופרים שלום עליכם, י.ל. פרץ, ולנושאים ניטרליים נוספים שנחשבו לבלתי מזיקים. אחר כך עשינו טעות טקטית, הצענו לנוער הסובייטי לשחק נגדנו כדור עף. ארגַנו קבוצה טובה מאוד, מקרב ספורטאֵי בית״ר ומכבי לשעבר, וזכינו במקום הראשון. מיד כשנודע דבר הניצחון, סגרו השלטונות את המועדון ופיזרו את החוג שלנו.

הקומוניסטים המשיכו להפעיל עלינו לחץ שנצטרף לברית הנוער הסובייטי. הלחץ לא נשא פרי. רק בודדים הסכימו לעבור למחנה שלהם, כל היתר סירבו. בסופו של דבר הניחו לנו, אך לא לפני שהחרימו את כל ציוד הספורט ממכבי ומבית"ר והעבירו אותו לברית הנוער הסובייטי. ברגע האחרון הצלחנו להציל את שתי היאכטות, אחת שמה "קדימה" של מכבי (שקנה לנו סקידלסקי), והשנייה "פרוסייה" של בית"ר, ורשמנו אותן על שמם של אנשים פרטיים, וכך לפחות את הציוד הזה לא החרימו הסובייטים.



במתחם של מרכז הקהילה היהודית ליד בית הכנסת הגדול, משרדי הקהילה ובית הספר "תלמוד תורה", הייתה גם ספרייה יהודית עשירה. היו בה אלפי ספרים, מרביתם ברוסית, חלקם בעברית וביידיש, ומעט ספרים בשפות זרות נוספות. עם הפלישה של הצבא האדום הוצאנו מהספרייה את הספרים האנטי-סובייטיים, את יתר הספרים השארנו. היו לנו ספרים שעסקו בנושאים יהודיים שונים והמון ספרות יפה לרבות ספרות רוסית שיצאה לאור מחוץ לגבולות ברית המועצות, בבלגרד, בפאריס, בריגה, בפראג, בברלין ובמקומות אחרים.

באותה עת עבדתי במשרדי הקהילה והייתי אחראי גם לספרייה, כשיום אחד הודיעו לי שהגיע קצין לבוש מדים ועליהם הכותפות הירוקות, תג הזיהוי של ה-נ.ק.וו.ד[24]. הוא הגיע לספרייה ועמו משאית. "באנו להחרים ספרים!" הודיע לי. "בבקשה", אמרתי לו "אתה יכול לעיין, אצלנו הכול פתוח, אין לנו חומר נגד המשטר".

ישב הקצין שלושה ימים תמימים, מבוקר עד ערב, הרחיב את השכלתו, ולבסוף הודיע שהוחרמו שלושת אלפים ספרים. החזקנו בספרייה גם רומנים מתורגמים מצרפתית ומאיטלקית, חלקם נחשבו נועזים למדיי לאותה עת. כמו ספריו של הסופר והעיתונאי האיטלקי פִּיטִיגרִילִי שזכו להצלחה רבה בעת ההיא ונחשבו לשיא הפורנוגרפיה, הרומנים של הצרפתי מוריס דֶקוֹבּרָה ואחרים. הקצין נזף בנו על החזקת תועבה שכזו ובמטרה להגן על הנשמות הרכות בספרייתנו החרים את התועבה לעצמו.

"עליך לחתום לנו שאתה מחרים רכוש ציבורי", אמרתי לו. והקצין, שהיה מורגל לביורוקרטיה הסובייטית, חתם כְּמובן מאליו על הטופס. הופתענו לגלות שכל הספרים היהודיים ואלה שעסקו בציונות לא הוחרמו. הוא כנראה ידע רק רוסית ולכן לא נגע בכתבי הרמב"ם, בכתבי קודש, וגם בארכיון של העיתונים

[24] נ.ק.וו.ד-Н.К.В.Д (N.K.V.D) המשטרה החשאית הסובייטית שהפכה אחר כך ל-K.G.B - ק.ג.ב.

היהודיים המקומיים. לימים, הצלחתי להביא ארצה את כל הגיליונות של העיתון היהודי שהוצא לאור בחרבין. הקצין גם לא החרים ספרות זרה: ז'ול ורן, אמיל זולא ואחרים לא נפגעו מהצבא האדום, אבל ספר שנכתב ברוסית על ידי סופר רוסי אך הוצא לאור מחוץ לברית המועצות היה טְרֵפָה, אסור בתכלית, גם אם היה זה ספר שעסק בקולינריה. ההיגיון לא היה הצד החזק שלהם.

## המאסרים, ההגליות והרציחות

עם כניסת הצבא האדום, כמקובל במקרים אלה, הוטל עוצר על העיר. אמנם ההודעות היו מרגיעות שהאוכלוסייה האזרחית לא תיפגע וכו', אבל רבים היו ספקנים.

ב-21 באוגוסט 1945, בשעה שלוש אחר הצהריים, נדרשו כל נציגי העדות והקהילות להתייצב ביאמטו הוטל, מלון יפני, שבו התמקם המטה של הצבא האדום. התייצבו כמה מאות אנשים, ראשי הקהילה הטטרית, הקהילה הארמנית, הגרוזינית, הקונסול של ליטא, ועוד רבים, ובתוכם גם ארבעה נציגי הקהילה היהודית: מזכיר הכבוד של הקהילה - משה זימין,

גזבר הכבוד - אנטולי אורלובסקי[25], הרב אהרון משה קיסילוב, ואבי ד"ר אברהם קאופמן - ראש הקהילה.

הרב קיסילוב היה באותם ימים איש זקן, כבן שמונים וחולה מאוד. הוא שוחרר. כל היתר, מאות אנשים, מבכירי תושביה של חרבין, הוחזקו עד תשע בערב. אז הוזמנו לחדר חשוך ונחקרו בו על ידי קצין בכיר. לאחר מכן נצטוו למסור את כל רכושם: העניבה, החגורה והארנק ומשם הועברו כולם אל מרתפי הקונסוליה היפנית, מול ימאטו הוטל.

כעבור שבועיים בערך, שבהם היו כלואים בתנאים איומים, הועברו העצורים אל בית הסוהר בחרבין, "קומרצ'סקיה אוליצה", ומשם הועברו בקרונות בקר לברית המועצות. תחילה למחנה אסירים גְּרוֹדֶקָנָוה, עיר גבול בין מנצ'וריה לרוסיה, ומשם נשלחו למחנות הכפייה בסיביר ובשאר אזוריה הנידחים של ברית המועצות.

---

[25] משה זימין - מזכיר הכבוד של הקהילה, היה גם המנהל הכללי של מפעלי "מודרן". הוא מונה לתפקיד לאחר מאבק עם השלטונות היפניים שמינו אדם אחר. זימין נפטר במחנה כפייה בברית המועצות. אשתו, בתו ונכדתו עלו ארצה.
אנטולי אורלובסקי - גזבר הכבוד של הקהילה, היה תלמיד חכם, בעל תואר רב, ואחד האנשים שעמם התייעץ הרב קיסילוב. הוא הסכים לקבל את תפקיד הגזבר בתקופה קשה שבה אחרים פחדו להיות בהנהלת הקהילה. אורלובסקי שוחרר ממחנה הכפייה לאחר מותו של סטאלין, ובסוף שנות החמישים עלה ארצה להתאחד עם אשתו, בנו ובתו. נפטר בארץ.

מתוך כמאתיים וחמישים אלף רוסים שהתגוררו באותה עת במנצ'וריה, נעצרו והוגלו למחנות הכפייה ברוסיה אלפים רבים, וביניהם גם עשרות מיהודי חרבין. בספרו כתב אבי שהקומוניסטים תמיד ידעו למצוא לכל אדם מקום בבית הסוהר או במחנה גירוש. "בברית המועצות נוהגים לאמור: העיקר שיימצא האדם, 'הסעיף' יימצא מאליו"[26].

בין היהודים שנעצרו היו גם כאלה שכלל לא הייתה כוונה לעצרם, כמעט במקרה צדו אותם ברחוב. לדוגמה, עצרו אדם ברחוב ושאלוהו: "באיזו שנה הגעת למנצ'וריה?" אם ענה בתמימותו: "1929", נעצר בו במקום. שהרי עד שנת 1924, בזמנו של לנין, ניתן היה לעזוב את ברית המועצות בצורה חוקית, מאוחר יותר נאסר הדבר. דהיינו, אם הגעת לאחר שנת 1924, עשית זאת תוך הברחת הגבול, מכאן שאתה עבריין. זו הייתה כביכול מלחמתם במרגלים ועל כך נאמר ברוסית: "סמרש שפיונם!" מוות למרגלים! (משחק מילים ברוסית – סמרש הייתה מחלקה ב-נ.ק.וו.ד, שעסקה בין היתר בגילוי וחשיפה של מרגלים).

במעצרים המזדמנים האלה עסקו כל חיילי הצבא האדום, גם חיילים ששירתו בחיל הים ובחיל האוויר. כל אחד וה"סמרש" (המוות) שלו. ולא רק אידיאולוגיה וטובת המדינה

[26] מתוך: ד"ר אברהם קאופמן, *דופא המחנה*, הוצאת עם עובד, ת"א 1971, עמ' 10.

עמדו בראש מעייניהם; בעיקר הייתה זו דרך קלה להרוויח כסף. אנשים רבים שנעצרו הצליחו להשתחרר על ידי מתן שוחד.

העצורים הוחזקו בווילה של המהנדס יצחקין, ברחוב טרטייה לינייה, שבה הוקמה הבולשת של חיל הים, ובסמוך, ב"הינדנבורג שוּלֶה" (בית הספר הגרמני), שבו הוקמה הבולשת של חיל האוויר.

לצערי, היו גם שניים או שלושה יהודים מושחתים שסייעו לאנשי הבולשת והלשינו על יהודים. קראנו להם "סטוקצ'י". הם העבירו מידע ויעצו לבולשת את מי כדאי לעצור ואיזה יהודי יכול לשלם. עשרות מאנשי הקהילה נעצרו, משפחותיהם היו מעבירות כסף ל"סטוקצ'י", ואלה שלשלו לכיסם את דמי התיווך. העצורים שהתמזל מזלם שוחררו מקץ ימים אחדים.

פעם באו לעצור גם אותי. אולם אמי החורגת, שראתה ששמי מופיע על פקודת המעצר, התעשתה במהירות ואמרה להם: "את קאופמן כבר אסרו מזמן, עוד ב-21 באוגוסט". החיילים הלכו וכך ניצלתי. מרוב פחד החלטתי שלא לחזור הביתה ימים אחדים, עד שחשתי שהסכנה חלפה.

יהודי ושמו פיימן ברח מברית המועצות בסוף שנות העשרים. כאשר נכנס הצבא האדום לחרבין עזב פיימן את אשתו ואת בנו והתחבא בפרבר של חרבין. הוא ישב בתוך ארון, במרתף, במשך שמונה חודשים תמימים, עד שהסובייטים עזבו

את חרבין. רק אז העז וחזר למשפחתו. (בנו מתגורר כיום בלונדון.)

אולם לא רק היהודים והיפנים סבלו; גם הרוסים, עצמם ובשרם של חיילי הצבא האדום, נעצרו מסיבות שונות ומשונות. כל רוסי שעבד בעבר אצל היפנים הפך בֵּן לילה לאויב העם והיה צורך לעצרו. כך נעצר עיתונאי רוסי שעבד ב"חרבינסקיה ורימיה", עיתון רשמי יפני בשפה הרוסית. וכך נעצרו כל אנשי המכירות שעבדו בחנות כל-בו יפנית, ועוד רבים אחרים.

זה היה גם גורלו של בוריס ברינר אביו של שחקן הקולנוע יול ברינר, בן למשפחה רוסית מחרבין. (יול ברינר גדל בחרבין, למד בבית הספר שלנו, בגימנסיה למסחר, ואחר כך נסע לאמריקה. רבים זוכרים אותו כמלך סיאם בסרט "המלך ואני". לא הכרתיו אישית, אבל הכרתי את משפחת ברינר ואת אמו, שהייתה גם היא שחקנית ידועה בחרבין.) לאחים ברינר הייתה חברת ביטוח גדולה. עסקים רבים בחרבין היו מבוטחים אצלם. בוריס ברינר היה קונסול כבוד של שוויץ. שוויץ הייתה מדינה ניטרלית והוא הניף דגלים שוויצריים על כל המחסנים שהיו מבוטחים אצלו. בתמימותו חשב שהדגלים השוויצריים יצילו אותו ואת המבוטחים שלו. חיילי הצבא האדום הורידו את הדגלים ולקחו את ברינר למוסקבה. זמן רב חלף בטרם הצליחה ממשלת שוויץ לשחרר אותו.

## הסיפור האישי שלי – מאסרו של אבי

לעולם לא אשכח את יום הכיפורים תש״ו, ספטמבר 1945. כזכור, נעצר אבי כבר ב-21 באוגוסט. זמן מה היה בבית הסוהר המרכזי בחרבין בקומרצ׳סקיה אוליצה. ביום כיפור, בהיותי בבית הכנסת, הגיעו אנשים ואמרו שמעבירים את העצורים במשאיות אל מחוץ לחרבין. רצתי לרחוב הראשי וראיתי את אבא מועבר עם אסירים נוספים למשאית פתוחה של הצבא האדום. שמרו עליהם אנשי ה-נ.ק.וו.ד.

נפנפנו לשלום זה לזה, ולא ידענו שיחלפו עוד שנים רבות עד שנתראה שוב.

אבא היה איש חזק ולא נשבר, על כך יש עדויות רבות מאנשים שהיו אִתו במחנות הכפייה ברוסיה. הוא היה אז גבר כבן שישים שנעצר ללא סיבה, כמו רבים אחרים, אך רוחו הייתה איתנה.

בסוף ספטמבר הגיע בחור רוסי שהיה מביא לנו חלב ומוצריו וסיפר שמעבירים את העצורים ל״סטארי חרבין״. ״יש שם קרונות רכבת מלאים אסירים״, אמר. נסעתי מיד ל״סטארי חרבין״. היו שם המון קרונות, שלושים או ארבעים. החום היה כבד. כל הקרונות פתוחים והאנשים עומדים בפתח. התחלתי לחפש את אבא אך לא מצאתי אותו. ראיתי את האחים סקידלסקי, כמתואר בהמשך, אך את אבא לא ראיתי.

בבית נותרנו אמי החורגת, אחי הצעיר, דוד, ואני. לילה אחד, כארבעה חודשים לאחר מעצרו של אבא, היה חשוך, לא היה חשמל, והשתמשנו בנרות ובפתילות וגם הם היו במשׂורה. לפתע שמענו צלצול בדלת. גרנו בקומה ראשונה במרכז העיר, וצלצול כזה אפילו באור יום היה מפחיד.

מבחוץ אמר מישהו: "תפתחו את הדלת!"

"מי אתה?" שאלנו.

"אל תפחדו, יש לי משהו בשבילכם". פחדנו מאוד אך פתחנו את הדלת.

חייל צעיר מהצבא האדום נכנס פנימה.

"מי נמצא בבית?" הוא שאל.

"רק אנחנו", ענינו לו. הוא בדק את כל הדירה, הסיט את הווילונות, התיישב ואמר: "הבאתי לכם דרישת שלום מאבא". לא היה לנו מושג לאן הועבר והאם הוא חי בכלל. לא האמַנו לו, אך הזמַנו אותו לאכול ולשתות, והרוסים יודעים לשתות. שמו היה פֶּטיָה. הוא השתייך לארמייה של המזרח הרחוק ולא השתתף בקרבות. הוא נולד בקולחוז קטן בסיביר, שרק לאחרונה חובר לרשת החשמל. סיפר על משפחתו ועל אחותו שרוצה להתחתן אך אין נדוניה. רצה להשיג שעון יד כדי לתת לאחותו ואולי לסייע לה בכך למצוא שידוך. הבטחתי למצוא לו שעון. משנתאחרה השעה, ואחרי כמה בקבוקי וודקה, הוא כבר קרא לי פֶּדיָה, "אנחנו כמו אחים", אמר, וחלץ את מגפיו. בתוך

המגפיים היה פתק קטנטן בגודל של קופסת סיגריות כתוב בעיפרון בכתב ידו של אבא ללא כותרת וללא מען: "אני בריא ושלם, מוסר לכם דרישת שלום, כך נוכל לתת זה לזה סימן חיים". היה ברור שהוא יכיר את כתב ידנו וכתבנו לו בתשובה רק מילים אחדות. את הפתק שקיבלנו שרפנו, ואת הפתק החדש לאבא החזיר החייל אל תוך מגפיו. כשיצא ענד את הדרגות שהסיר קודם ואז ראינו שהוא קצין.

הקצין הצעיר סיפר לנו שאבא היה בגְרוֹדֶקַנָוה, אותו מחנה אסירים בעיר הגבול שבין מנצ'וריה לרוסיה, המחנה הראשון הנמצא על אדמת ברית המועצות. בגְרוֹדֶקַנָוה ישנו בית סוהר גדול המשמש כמחנה מעבר, וממנו נשלחים האסירים למחנות כפייה. התנאים בכלא היו תת-אנושיים. אבא היה גבר נמוך קומה, החורף כבר ממשמש ובא, והוא היה ללא ביגוד מתאים. פרצה מגפה קשה של טיפוס, בגלל המים המזוהמים, התנאים הסניטריים הירודים, חמישים או שישים אסירים שהצטופפו בתא קטן, ובגלל כל הסיבות האלה גם יחד. הצוות הרפואי מנה פלֶדשֶרים ולא היה ביניהם רופא מקצועי אחד. רבים חלו ומתו. נודע במחנה שאבא מומחה למחלות נגיפיות, ובמיוחד לטיפוס האסייתי, והוא הוצא מהתא והחל לטפל בחולים.

"אבא שלך דרש לקבל תרופות וכך הציל הרבה אנשים. ואני ביניהם. יהיה לו טוב", אמר לנו פֶּטיָה. "מה זאת אומרת טוב?"

שאלנו, "הרי הוא יישלח למחנה". "כן, אבל הוא יישאר בחיים", ענה החייל. ואכן במחנות אלה, פרוסת לחם נוספת, כוס מים חמים, עבודה בתוך המרפאה ולא במכרה בחוץ – כל אלה קבעו את סיכוי הישרדותו של האסיר. לאחר שאבא הציל אותו, אמר לו פֶּטיָה: "אני חייב לך טובה, רק תבקש". ואבא ביקש ממנו למסור למשפחה בחרבין שהוא חי וקיים.

פֶּטיָה בא אלינו שלוש פעמים נוספות הודות לכך ששירת ביחידה של ה-נ.ק.וו.ד שליוותה אסירים שהועברו מחרבין לגְרוֹדֶקַנָוה. בכל פעם שהגיע הביא פתק מאבא. הוא לא ביקש דבר חוץ משעון יד בשביל אחותו שקניתי לו כמובטח. כאשר תם הכיבוש הסובייטי בסין, נותק כמובן הקשר שלנו עם אבא. כל הבקשות והפטיציות שהגשנו לא נענו ולא ידענו מה עלה בגורלו. שנים רבות אחר כך, בשנת 1961, נפגשנו שוב בארץ. (סיפור הישרדותו של אבא מובא בקיצור בפרק שלפני האחרון "נר זיכרון להוריי").

## סיפורה של אולגה ארקוס

אולגה ארקוס הייתה אישה יהודייה אמידה, שימשה כיושבת ראש של ויצ"ו בחרבין. הייתה לה מעבדה לייצור בשמים וכן בית מרקחת. היא הייתה אישה בודדה, בתה היחידה התגוררה בצֶ'נדַאוּ. הגברת ארקוס התגוררה בבית אנטיפס, אחד הבתים המפוארים בחרבין, הקיים עד היום. באותו בית התגורר עם

משפחתו גם אדון קוֹל, מנהל בית הספר הגרמני "הינדנבורג שוּלֶה". הוא כמובן נעצר מיד על ידי השלטונות הסובייטיים ומשפחתו סולקה מהדירה. במקומם נכנס להתגורר בה קולונל מהצבא האדום. דירתו הייתה סמוכה לזו של גברת אולגה ארקוס. הם התיידדו, גברת ארקוס נהגה לארח ולכבד את הקצין, את סגנו ואף את משָרתו, חייל בשם סשקה, שהתגורר שם. הם התנהגו כלפיה באדיבות ובנימוס.

בוקר אחד נכנס הקצין לדירתה של הגברת ארקוס ושאל: "מה את עושה היום? אל תלכי, כדאי לך להישאר בבית". יעץ לה. כעבור זמן נכנסו חיילים לדירתה, רוקנו את כל תכולת הדירה למשאית ולקחו גם אותה עִמם. היא נלקחה למעצר ומשם ברכבת לבית הסוהר בגְרוֹדֶקַנָוה. שם הוכנסה הגברת ארקוס למחסן ובו כארבעים גברים סיניים והיא אישה יהודייה בודדה. את הסיפור הזה היא סיפרה לי בעצמה.

יום בהיר אחד התחילו לנקות את המחסן והיא הבינה שמגיעה משלחת רמת דרג לביקור. נפתחה הדלת ונכנסו פנימה קצינים בכירים של הצבא האדום. גברת ארקוס החלה לצעוק: "אני פה אישה רוסייה יחידה בין ארבעים גברים סיניים, איך אתם עושים דבר כזה?!" מיד הוציאו אותה, חקרו אותה ולאחר מכן היא שוחררה וקיבלה תעודת מעבר. הגברת ארקוס חזרה לחרבין בקרון של רכבת משא. עם הַגיעהּ עשתה דרכה בלילה לבית משפחת צוקרמן (בעלי בית החרושת לשוקולד). אחר כך

חזרה להתגורר אצל משפחת קרליק באותו בית אנטיפס שהתגוררה בו קודם לכן. רבים הזהירו אותה שלא לגור שם והציעו לה לעבור למקום אחר, אולם היא לא שעתה לדבריהם ולא שמה לב לאזהרות.

אולגה ארקוס סיפרה לי, שבזמן ששהתה בבית הסוהר בגְרוֹדֶקַוָה, עוד לפני שהכניסו אותה למחסן, היא חלתה. חיפשו בסביבה רופאים וכך היא פגשה את אבי שהיה עצור שם עם רופאים אחדים. הוא ניגש אליה, בדק אותה, אפשר שהצליח להעביר אליה אספירין וקצת מים חמים ואמר לה: "אל תגידי מילה, את לא מכירה אותי ..." לאחר שחרורה היא סיפרה לנו על המפגש עם אבא, זה היה בבחינת עדות נוספת על מצבו ועל מקום הימצאו.

בעת מעצרה השתלטו הסובייטים על ביתה של הגברת ארקוס וכן על בית המרקחת שלה. יהודי בשם שוסטר, סובייטי ותיק ומוכר, מונה לאפוטרופוס על נכסיה. עם חזרתה פנתה הגברת ארקוס לקונסוליה הסובייטית בטענה שאירע כאן שוד והיא למעשה לא הואשמה בדבר, ומעולם לא נחקרה. היא ביקרה בביתנו ואמרה לנו בלהט: "אני לא עוזבת את העניין, אכתוב מכתבים, אגיע עד סטאלין". ואכן היא שלחה מכתבים לקונסוליה הסובייטית, לתביעה הצבאית ולשלטונות במוסקבה.

יום אחד, היא הוזמנה לחקירה אצל התובע הצבאי הכללי, יהודי בשם גינצבורג בדרגת קולונל, שהגיע במיוחד

לחרבין. הוא שאל: "מה את תובעת?" "אני תובעת את הדירה ופיצוי על הנזקים שנגרמו לי. זה היה סתם שוד ולא מעצר חוקי של הצבא האדום!" אמרה לו. (יש לציין שבית המרקחת הוחזר לה על ידי הקונסוליה הסובייטית.)

"אל תדאגי, אנחנו נטפל בזה", הבטיח התובע ונסע חזרה למוסקבה.

בינתיים, נצטווה הצבא האדום לצאת ממנצ'וריה. הפינוי בוצע ביום האחרון של אפריל 1946, או יום לפני האחרון. לפתע הגיע סשקה, משרתו של הקולונל, לביתה של הגברת ארקוס. הוא מצא אותה ללא כל קושי מפני שחזרה כאמור להתגורר באותו בית אנטיפס שהתגוררה בו קודם, כדיירת משנה אצל משפחת קרליק. סשקה עצר את הגברת ארקוס והוליך אותה אל תחנת הרכבת דרך הרחובות המרכזיים בחרבין, אנשים רבים היו עדים לכך. הוא הכניס אותה לרכבת צבאית שהועמסה בציוד רב שנלקח מחרבין. הצבא האדום עזב את חרבין והגברת אולגה ארקוס נעלמה עמו.

זמן קצר אחר כך, הגיע דיווח על גופת אישה שנמצאה סמוך למסילת הברזל. שורה דובסון, שהתגורר בחרבין ועבד בהנהלת מסילת הברזל, נסע לזהות את הגופה. הייתה זו גופתה של הגברת ארקוס. הם שיספו את גרונה והשליכו את גופתה מהרכבת.

הקהילה היהודית הייתה בהלם. אמנם היה זה אחד המקרים הקיצוניים והאכזריים ביותר, אך היו עוד אירועים מזעזעים בתקופת שהותו של הצבא האדום במנצ'וריה.

## סיפורה של משפחת סקידלסקי

כל מי שהכיר את חרבין ידע שמשפחת סקידלסקי, בעלת מכרות הפחם, הייתה עשירה בסדר בדומה למשפחת רוקפלר. בבולשוי פרוספקט, ברחוב הראשי בחרבין, הייתה להם אחוזה ענקית. בקומה הראשונה התגורר סלומון, האח הבכור, ובשנייה סמיון, האח הצעיר, שניהם גרושים. גרושותיהם וילדיהם התגוררו בלונדון, ויפהפיות רוסיות היו המאהבות שלהם. בחצר התגוררו המשרתים. הבית היה מרוהט בריהוט איטלקי, על הקירות היו תלויות תמונות של ציירים מפורסמים, מכונית מפוארת חנתה בחניה, ובמרתף הבית היה אוסף יינות בני מאה שנה.

הבית בחרבין היה קצה קצהו של רכושם הרב. אחת בשנה, כשהיינו באים לבקש מהאחים סקידלסקי את התקציב השנתי לתנועת הנוער מכבי, התאפשרה לנו הצצה אל תוך עולם הפאר וההדר. פעם אחת אף ביקשנו רשות לראות את כל חלקי הבית, ומנהל האחוזה לקח אותנו לסיור מודרך.



ביתם של האחים סקידלסקי. נבנה בשנת 1914 ונראה גם היום מטופח, שמור ומרשים.

בספטמבר 1945, כשחיפשתי את אבי בין האסירים שנדחסו אל תוך הקרונות ולא מצאתיו, ראיתי את סלומון וסמיון סקידלסקי. שניהם עמדו בפתח הקרון.

אנשים התאספו מסביב לקרונות ונשים רוסיות ניסו לזרוק לעצורים לחם. בקהל היו מעט גברים, אולי עוד עשרה, כל השאר היו נשים. אני הייתי היהודי היחיד. פתאום הגיע סַמל גרוזיני ואמר: "אם לא תסתלקו אנחנו נסגור את הדלתות והם ייחנקו שם". אחר כך הוסיף: "בכלל, מה עושים פה גברים?! עוד מעט נכניס גם אותם פנימה".

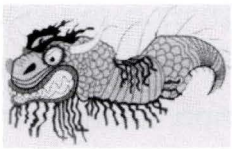
זזנו קצת אחורה, ואני ניסיתי בתנועות ידיים לדבר עם האחים סקידלסקי. לעולם לא אשכח את סלומון ואת סמיון סקידלסקי עומדים שם בפתח הקרון. תמונה זו נשארה חקוקה בזיכרוני כל חיי. שוב החלו הנשים לזרוק לחם והחיילים סגרו את הדלתות. הקהל נסוג לאחור. כשראו השומרים שהקהל נסוג הם שבו ופתחו את הדלתות. שוב חזר הקהל קדימה ואז התחילו השומרים לירות באוויר.

שני האחים למשפחת סקידלסקי נאסרו ואיש לא ידע מה עלה בגורלם. האחיינית שלהם, שאני מצוי בקשר אִתה, גרה בארה״ב והיא אזרחית אמריקנית. היא נסעה למוסקבה ודרשה מהשלטונות לבטל את פסק הדין. אז נודע שאחד האחים מת בדרך ברכבת, והשני נפטר במחנה כפייה.

לאחר שנעצרו האחים סקידלסקי, שדדו חיילי הצבא האדום במשך שבוע ימים את ביתם. נראה היה כאילו נפלה פצצה והחריבה את הבית. לא נשאר בו דבר. כל המזון והיינות שהיו במחסנים נשדדו, רצפת הפַּרקֶט נעקרה ממקומה, הדלתות והחלונות נתלשו מציריהם, התמונות, הרהיטים - הכול נבזז ונשלח לרוסיה. המוני אנשים באו לראות את חורבנו של הבית הזה.

משה, אחיהם הבכור של סלומון וסמיון סקידלסקי, היה שכן שלנו והיינו מיודדים. שלא כשני אֶחָיו, משה סקידלסקי נשאר

ומת בחרבין. (בתו עלתה לארץ בשנות השלושים, נישאה לעקיבא פרסיץ, לימים מנכ״ל משרד ראש הממשלה הראשון.)



ב-30 באפריל 1946 יצא הצבא האדום ממנצ׳וריה וכעבור שעות אחדות נכנסה הארמייה השמינית המהוללת של מאו-צה-טונג. צבא ללא נעליים, מצויד ברובים מיושנים משנת 1905, חיילים לבושים מדים מרופטים, אבל אידיאליסטים ובעלי משמעת פנימית אדירה. הם לא שדדו, לא הרגו ולא פגעו באוכלוסייה. הם אמנם העמידו לדין את מתנגדי המשטר, והוציאו אותם להורג, אך לא פגעו באזרחים תמימים. היה זה צבא שונה לחלוטין מהצבא האדום. חיילים רעבים ובלויים אשר שמרו על הסדר ושמרו על צלם אנוש.

## "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית"

משנת 1945 ועד 1948 היינו מנותקים מהעולם. בעת השלטון הסובייטי, ואחר כך בעת מלחמת האחים בין הסינים הקומוניסטים למתנגדיהם, הייתה מנצ'וריה סגורה לעולם. לא קיבלנו דואר ועיתונים מהארץ ומאירופה, רק קשר אקראי נותר עם הקהילות היהודיות בסין, בעיקר עם יהודי שנחאי. הסינים השתלטו על גלי הרדיו הקצרים, כך שיכולנו לקלוט רק את שידורי "קול אמריקה" בגלים בינוניים ששודרו מיפן או מדרום קוריאה.

על החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 נודע לנו באיחור רב. כלל לא ידענו על ההצבעה שבעקבותיה חולקה הארץ בינינו לבין שכנינו. העולם היהודי עצר את נשימתו והיה רתוק למקלטי הרדיו, בעודו סופר כול קול. ואילו אנחנו בחרבין היינו מנותקים לחלוטין.

על הקמת מדינת ישראל שמעתי למחרת ב"קול אמריקה". בה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, ביום שישי אחר הצהריים, כאשר דוד בן גוריון הכריז על הקמת המדינה בתל אביב, אצלנו בחרבין, בהפרש של שש שעות, היה כבר לילה שבין שישי לשבת. שמענו על כך רק בשבת בבוקר. ברדיו הסובייטי הודיעו שאנדרי גרומיקו, ששירת כנציג ארצו באו"ם, תמך

בהקמתה של מדינת ישראל. בעיתון הרוסי הנושא הוזכר בשורה אחת בעמודים הפנימיים: "קמה מדינה ליהודים ומתנהלים בה קרבות". רצתי לרב קיסילוב לבשר לו. הרב כמובן לא שמע רדיו בשבת. הוא היה חולה מאוד ואמר לי: "זכיתי..." ובכה מהתרגשות.

לכבוד הולדתה של המדינה ערכנו מסיבה מחתרתית. חגגנו את יום העצמאות למדינת ישראל ברחוב קוניה אוליצה, בביתו של הרופא ד"ר שטרן, פליט יהודי מגרמניה. הוא ומשפחתו לא היו אזרחים סובייטיים, לכן לא חששו מהקונסוליה הסובייטית. כינסנו יחד את הנוער היהודי, חברי בית"ר ומכבי, תוך שאנו בוחרים בקפדנות את המוזמנים. (יצוין כי ד"ר שטרן נפטר עוד בחרבין. שתי בנותיו, מרגריטה וסוזנה, גרות בארץ.)

החל מ-1946, עם תחילת שלטון הסינים הקומוניסטים, הופעל לחץ על צעירים יהודיים להצטרף לארגון הנוער הסובייטי. רוב הצעירים היהודיים לא הצטרפו וכמעט כולם רצו לעלות ארצה. יהודים פולניים, ויהודים שהיו חסרי נתינות (כאלה שהגיעו מאירופה בסוף שנות השלושים), הגישו בקשות עלייה לישראל. בשנחאי ניתנו תעודות מעבר ליהודים שנחשבו

עקורים, DP (Displaced Person). ארגון אונרר"א[27] סייע להם לצאת משנחאי כבר באביב 1948 ולעלות ארצה.

אולם אצלנו בחרבין היה השלטון קשוח יותר. נערכנו לפעול בצורה חשאית למען העלייה ארצה. חברי התנועות הציוניות התאחדו והקימו ועד עלייה מחתרתי. בוועד היו חברים: נציג ההסתדרות הציונית, שלושה בית"רים ושני אנשי מכבי. יו"ר הוועד היה מזכיר ההסתדרות הציונית, שלמה ספיבק, ציוני ותיק, עורך העיתון "ייבריייסקאיה ז'יזן" (חיים יהודיים), ומראשי הקהילה היהודית-ציונית בוולדיבוסטוק; אנשי בית"ר היו: יעקב טנדט, דב מירקן, וֶרה קליין, וחברי מכבי היו: פאבל שמושקוביץ' ואני, ששימשתי כמזכיר הוועד. לא חששנו מהסינים הקומוניסטים, אולם פחדנו מאנשי הקונסוליה הסובייטית. אמנם כוחם והשפעתם לא היו כמו בתקופת הצבא האדום, הסינים לא נתנו להם לפגוע באזרחים תמימים. אולם מאחר שנחשבנו לאזרחים סובייטיים, והיינו נתונים למָרותם של אנשי הקונסוליה הסובייטית, הם יכלו למרר את חיינו ולשלול את אזרחותנו. מתישהו בשנת 1946 קיבלנו אזרחות סובייטית, הזמינו אותנו לקונסוליה, הודיעו לנו ש"המולדת מחבקת אותנו" ובלי שביקשנו הפכנו לאזרחים

[27] אונרָר"א (UNRRA) - United Nations Relief & Rehabilitation Administration, המְנהל לסיוע ולשיקום פליטים של האו"ם.

סובייטים. שלילת אזרחות הייתה מונעת מאתנו לצאת מגבולות סין.

ביולי 1948 החליטו אנשי הקונסוליה הסובייטית לאמוד את מידת הנאמנות של הקהילה היהודית. הם הציעו לכנס את הקהל בבית הכנסת הגדול, לשאת משם ברכה אל סטאלין, ולשלוח אליו מברק שבו ייכתב כי הקהילה היהודית בחרבין מברכת אותו על תמיכתו בהקמת מדינת ישראל. הקהילה התכנסה. כולם הגיעו נסערים ונרגשים, לבושים בבגדים חגיגיים. בית הכנסת, ובו אלף ומאתיים מקומות, היה מלא עד אפס מקום. נערכה תפילה, הרב קיסילוב נאם ובירך את ברית המועצות, ואני הקראתי את המברק שנשלח אל סטאלין.

באותה עת, קיץ 1948, התמנתה גולדה מאיר לשגרירת ישראל במוסקבה. הגעתה למוסקבה ריגשה מאוד את הקהילה היהודית שמעֵבר ל"מסך הברזל". גולדה מאיר סימלה לרבים את תחייתו של העם היהודי, שִׂבע התלאות והמרורים, המתקבל כעת אל חיק משפחת העמים כשווה בין שווים.

הקונסוליה הסובייטית בחרבין הציעה להקרין סרט במיוחד בשביל הקהילה היהודית, במועדון המסחרי לשעבר שהפך ל"מועדון מספר אחת של האזרחים הסובייטיים". לפני הקרנתו יקרינו קטע חדשותי קצר שבו נראית גולדה מאיר מגישה את כתב האמנתה לשוורניק, נשיא ברית המועצות. אחר כך יוקרן סרט סובייטי "משפט העמים" על משפטי נירנברג.

הסכמנו בשמחה וביקשנו שאת הקטע על גולדה, שארך דקות אחדות בלבד, יקרינו כמה פעמים. סיכמנו שנקרין שלוש הצגות, וכך שלוש פעמים צפינו בגולדה במוסקבה. ובכל פעם שהקטע הוקרן היו מחיאות כפיים עד שחששנו שמישהו יתחיל לשיר "התקווה". באולם היו שמונה מאות מקומות ישיבה ואנחנו רצינו לאפשר לכל הקהילה לראות את האירוע. היו אנשים שקנו שלושה כרטיסים כדי לראות שוב ושוב את גולדה מגישה את כתב האמנתה.

ההיענות הנלהבת של הקהילה לבוא לשני האירועים האלה: תפילת ההודיה בבית הכנסת, וגולדה במוסקבה, הדליקה נורה אדומה אצל אנשי הקונסוליה הסובייטית. הם הבינו שישנה התעוררות לאומית ציונית, יהודי חרבין מזדהים רגשית עם ישראל, אינם מעוניינים להיות סובייטים ואינם נאמנים לשלטון במוסקבה.

ואכן רוב יהודי סין רצו לעלות ארצה. אולם היו יהודים תמימים שנסעו לברית המועצות. מרצונם החופשי הם עלו על סיפונה של אניית הפאר "שוסטקוביץ" בשנחאי והפליגו לרוסיה. מרגע שדרכה רגלם על אדמת ברית המועצות נגמר הפאר, כל רכושם נלקח מהם, והם נשלחו לאדמה בתולית בערבות סיביר (צֶלִינָה ברוסית), או במילים אחרות למקום שכוח-אל ושומם בקצה העולם. יהודים אלה טעמו את נחת

זרועו של משטר הטרור הסטאליניסטי שנודע במאסרים, בהגליות וברדיפות אזרחים חפים מפשע.

המעטים ששרדו הגיעו ארצה בראשית שנות התשעים, בימי הפרסטרויקה והגלסנוסט, כאשר גורבצ'וב התיר ליהודים לצאת, וגל עלייה גדול הגיע לישראל. כמאתיים יהודים מסין עלו ארצה לאחר שבמשך ארבעים שנה עשו את דרכם ב"מדבר הסובייטי".

## עיתונות מחתרתית

לנוכח העובדה שלא קיבלנו עיתונים ומכתבים והיינו מנותקים מהנעשה בארץ ובעולם היהודי, נוצר צורך לעדכן את הקהילה היהודית. הרעב לשמוע חדשות ואקטואליה התגבר בייחוד לאחר כינונה של מדינת ישראל. רוב האנשים חששו לשמוע רדיו, על כן החלטנו להפיק עיתון מחתרתי, שדָמה יותר לדף מידע. קיבלתי עליי לרכז את הנושא.

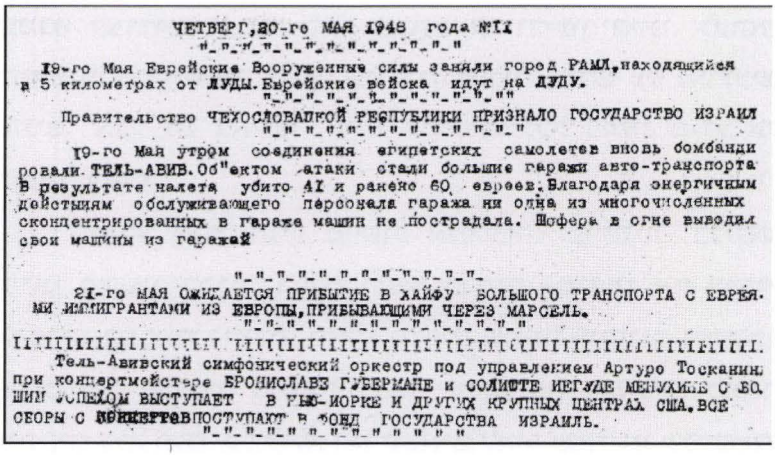
מידע הגיע אלינו בעקיפין הודות ליהודי שנחאי שבה המשיכה להתקיים התנועה הציונית. בשנחאי שלט צ'יאנג קאי-שק, ותחת ההשפעה האמריקנית נהנתה האוכלוסייה מפתיחות לעולם ומעיתונות חופשית. שני עיתונים יהודיים יצאו לאור בשנחאי: עיתון כללי ציוני "נשה ז'יזן" (חיים שלנו), ו"תגר" של בית"ר. לא ניתן היה להעביר דואר ישירות משנחאי לחרבין, לכן שלחו ידידינו משנחאי את החומר להונג קונג (שהייתה טריטוריה בריטית) ומשם נשלחו העיתונים והמכתבים

לחרבין. גם בעזרת מבריחי גבול סיניים קיבלנו דואר. באישון לילה הייתה דפיקה על הדלת, בפתח היה עומד סיני, מסתכל בחשש לצדדים ומוסר לידי מכתב או ידיעון ציוני. לעתים החדשות היו ישנות, ונודע לנו רק כעבור חודש על אירועים שונים. אבל גם באיחור היינו להוטים לכל פיסת מידע על הנעשה בארץ.

מידע מָדי הגיע מ"קול אמריקה" ברוסית. בלילות הייתי מקשיב לרדיו, רושם ראשי פרקים ומדפיס את עיקרי הדברים במכונת כתיבה. הייתי מדפיס שמונה עותקים ומשכפל אותם. כל העבודה נעשתה בביתי. הכַּנוּ בין חמישים למאה עותקים בכל פעם. כל לילה היו יוצאים לאור עמוד או שניים של מידע ואקטואליה. קיפלנו את העלונים לגודל של קופסת גפרורים והפצנו אותם לקהילה היהודית. נמנענו מלחלק בבית הקהילה, כדי שלא נואשם בהתארגנות קהילתית. ההפצה נעשתה אפוא מבית לבית. המפיצים שלנו היו בני הנוער חברי התנועות הציוניות, שהיו מחלקים את העלון לבתים או בהסתר בבית הכנסת. זכור לי אחד מהם, איזיה סלוצקר, נער חרוץ ומסור כבן שתים-עשרה, בנו של הרב זליג סלוצקר שהוזכר כאחד האנשים המרכזיים בחיי הקהילה הציונית.

במשך יותר משנה, מ-14 במאי 1948 ועד 22 בספטמבר 1949, הוצאנו לאור מאה חמישים ושלושה גיליונות. היו תקופות שהוצאנו את הדף מדי יום ביומו, ואפילו שני גיליונות

ביום. (לאחרונה פרסם עיתון רוסי כתבה גדולה על העיתון המחתרתי שלנו.)



ЧЕТВЕРГ,20-го МАЯ 1948 года №11

19-го Мая Еврейские Вооруженные силы заняли город РАМЛ, находящийся в 5 километрах от ЛУДЫ. Еврейские войска идут на ЛУДУ.

Правительство ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПРИЗНАЛО ГОСУДАРСТВО ИЗРАИЛ

19-го Мая утром соединения египетских самолетов вновь бомбандировали ТЕЛЬ-АВИВ. Об"ектом атаки стали большие гаражи авто-транспорта. В результате налета убито 41 и ранено 60 евреев. Благодаря энергичным действиям обслуживающего персонала гаража ни одна из многочисленных сконцентрированных в гараже машин не пострадала. Шофера в огне выводили свои машины из гаражей

21-го МАЯ ОЖИДАЕТСЯ ПРИБЫТИЕ В ХАЙФУ БОЛЬШОГО ТРАНСПОРТА С ЕВРЕЯМИ ИММИГРАНТАМИ ИЗ ЕВРОПЫ, ПРИБЫВАЮЩИМИ ЧЕРЕЗ МАРСЕЛЬ.

Тель-Авивский симфонический оркестр под управлением Артуро Тосканини при концертмейстере БРОНИСЛАВЕ ГУБЕРМАНЕ и СОЛИСТЕ ИЕГУДЕ МЕНУХИНЕ С БОЛЬШИМ УСПЕХОМ ВЫСТУПАЕТ В НЬЮ-ЙОРКЕ И ДРУГИХ КРУПНЫХ ЦЕНТРАХ США. ВСЕ СБОРЫ С КОНЦЕРТОВ ПОСТУПАЮТ В ФОНД ГОСУДАРСТВА ИЗРАИЛЬ.

קטע מתוך העיתון המחתרתי בתרגום חופשי:

יום חמישי, 20 במאי 1948 גיליון מס 11

ב-19 במאי 1948 נערך הכוח היהודי לכיבוש העיר רמלה הנמצאת כחמישה ק"מ מלוד[28]. IIIIIIIIIII

ציכוסלובקיה הכירה במדינת ישראל.

IIIIIIIIIII

ב-19 במאי 1948 הפציצו מטוסים מצריים את תל אביב, 41 הרוגים ו-60 פצועים IIIIIIIIII

21 במאי, תכונה והתרגשות בנמל חיפה לקראת בואה של ספינת מעפילים שיצאה ממרסיי ועליה עולים רבים.

IIIIIIIIII

התזמורת הפילהרמונית של תל אביב בניצוחו של טוסקניני ובכיכובו של הכנר מנוחין מופיעה בניו יורק והכנסותיה קודש למדינת ישראל ולמאבקה לעצמאות.

[28] רמלה נכבשה לבסוף במבצע "דני" ביולי 1948.

בגיליון מספר 4 שיצא לאור ב-18 במאי 1948 דיווחנו על הפצצת תל אביב. באותו יום הוצאנו לאור גם את גיליון מספר 5 העוסק במברקים שנשלחו ממשה שרת אל מולוטוב, שהיה אז סגן ראש הממשלה ושר החוץ הסובייטי. שרת, שר החוץ הראשון של מדינת ישראל, מבקש מברית המועצות להכיר במדינת ישראל. גיליון מספר 137 יצא לאור ב-14 במאי 1949, והוקדש ליום העצמאות הראשון. מדינת ישראל חגגה שנה להולדתה ואנו הבאנו את מגילת העצמאות ככתבה וכלשונה. בגיליון האחרון, מספר 153, שיצא לאור ב-22 בספטמבר 1949, כתבנו על קבלת ישראל לאונסק"ו, על העלייה מסין ועל נושאים נוספים.

תוך זמן קצר הגיעו כמה מהגיליונות המחתרתיים שלנו אל הקונסוליה הסובייטית. אחד מראשי הקהילה הוזמן לקונסוליה. הם הראו לו את החומר ושאלו: "ראית את זה?" הוא הודה שראה. "מניין אתה מקבל את זה?" "מתדי קאופמן", הוא נאלץ להשיב.

אוסיפוב, המזכיר הפוליטי הראשון בקונסוליה הסובייטית, אשר כמו כל אנשי הקונסוליה היה איש ה-ק.ג.ב, הזמין אותי אליו. "מניין קיבלת את העלון?" שאל אותי. "מצאתי אותו מתחת לדלתי", שיקרתי במצח נחושה. הם ידעו שאני משקר אך לא יכלו להוכיח דבר. "למי הפצת אותו?"

"לא הפצתי, קראתי ומסרתי לאחד מראשי הקהילה", המשכתי לשקר. זה היה משחק באש, על אף העובדה שעשינו

לעצמנו מעין ביטוח בכך ששילבנו בכל גיליון מידע מתוך ה"פרבדה". כן חזרנו והדגשנו שסטאלין תמך במדינת ישראל, שברית המועצות הצביעה בעד הקמתה באו"ם, ושצ'כוסלובקיה, גרורה של ברית המועצות, מעבירה נשק למדינה הצעירה. כך ערמנו קשיים על אנשי הקונסוליה והם התקשו להוכיח שמדובר בהתארגנות אנטי-סובייטית. אולם היה ברור שמדובר בעלון ציוני, וציונות נחשבה מאז ומתמיד בברית המועצות לחתירה תחת המשטר. למזלנו, השלטון הקומוניסטי הסיני היה ותרן וגמיש מהשלטון הקומוניסטי הרוסי. למותר להזכיר מה עלה בגורלם של יהודים בברית המועצות שרק נחשדו בציונות.

בשנת 1949 התפרסם ב"פרבדה" מאמר של אִילְיָה אֶרֶנְבּוּרְג, סופר יהודי סובייטי מפורסם, בעל שם עולמי. המאמר נקרא "על דבר מכתב אחד" "По поводу одного писЬма" ובו עונה אֶרֶנְבּוּרְג ליהודי ששאל: "מדוע כעת משהוקמה מדינת ישראל לא עדיף לעלות ארצה?" אֶרֶנְבּוּרְג משיב לו שמדינת ישראל היא מדינה קפיטליסטית, שאינה שונה במהותה מכל מדינה אחרת. "ציונות ואימפריאליזם – היינו הך הם. מדינת ישראל מיועדת ליהודים פליטים, כמו יהודי גרמניה. אך לנו יש מולדת, ברית המועצות היא מולדתנו היחידה!" בערך במילים אלה חותם אֶרֶנְבּוּרְג את מאמרו. מתוך המאמר הזה ניתן היה להבין שהקו הפרו-ישראלי שהיה נקוט בברית המועצות עד אז – השתנה. רוח חדשה החלה לנשב בקרמלין.

## הדרך ארצה

בסתיו 1948 התחילו ראשוני יהודי חרבין לקבל מהשגרירות הישראלית במוסקבה תעודות מעבר "לסה פסה". הראשונים היו יהודים שנחשבו עקורים, DP (Displaced Person). מספרם היה בסך הכול כמאה וחמישים איש. ביניהם היו רופאים אחדים שעבדו בעבר עם אבי בבית החולים היהודי: ד"ר רובינזון, ד"ר דונקלמן, ד"ר גולדהאמר, ד"ר וולפנשטיין, ועוד. הם כתבו מכתבים לשגרירות ישראל במוסקבה ויציאתם התאפשרה לאחר הכרזת סין ב-1 באוקטובר 1949 על הקמת הרפובליקה העממית הסינית. אולם גם אז ערמו הסובייטים קשיים בהכריזם שאנחנו מוזמנים לעזוב את חרבין ולחזור ל"מולדתנו" רוסיה.

כדי לנסוע מחרבין לכל עיר אחרת היה על כל אזרח סובייטי לקבל אישור מהקונסוליה הסובייטית. סינים היו מקבלים אישור מידי, ללא החותמת הזו. אולם אנחנו, "אזרחי ברית המועצות", נתקלנו בסחבת, בביורוקרטיה ובתירוצים שונים ומשונים.

באוקטובר 1949 פנו שבעה יהודים צעירים, שהיו בעלי אזרחות סובייטית, לקונסוליה וביקשו אישור לנסוע לישראל. להפתעתם ולשמחתם הם קיבלו כעבור ימים אחדים את

האישור המבוקש בתוך הדרכון הסובייטי. אולם לא חלפו יותר מעשרים וארבע שעות והם הוזמנו שוב לקונסוליה, המילה "ישראל" נמחקה ובמקומה נכתבה המילה "טיַאנדזין". דהיינו הסובייטים רצו לטשטש את העובדה שיהודים נוסעים לישראל, הם אישרו נסיעה אל עיר הנמל בלבד. בדרך זו יצאו באוקטובר 1949 אחי וצעירים נוספים: דוד מינדלין, יאנה רוטנברג, ורה פרידמן ואחרים. הם יצאו מחרבין לטיַאנדזין, משם לשנחאי, ומשנחאי בהפלגה שארכה שישים ימים (דרך דרום אפריקה), והגיעו ארצה בסוף חודש דצמבר 1949.

מיד אחר כך הוסיפו הסובייטים וערמו קשיים נוספים, בדרשם להביא מטיַאנדזין אישור על מקום עבודה שיקלוט את המבקש לצאת מחרבין. סוכם עם יהודי ושמו שיכמן, בעל חנות פרוות, שהוא מזמין אותי ואת אמי החורגת לעבוד אצלו. באתי לקונסוליה מצויד באישור משיכמן.

זוקין, אחד הפקידים הבכירים בקונסוליה ואיש ה-נ.ק.וו.ד (N.K.V.D), אמר לי: "אני יודע את האמת, אתה לא נוסע לטיַאנדזין, אתה נוסע לישראל!"

"נכון", הודיתי.

"אין לך מושג מה הולך שם: תגור באוהל, תמות ברעב, תחלה בקדחת, ערבים יהרגו אותך, אתה לא נורמלי".

"חבר זוקין", עניתי לו, "כל משפחתי שם". זה היה שקר חלקי, כי אחי אמנם יצא אך טרם הגיע ארצה, ואילו אבי היה אי-שם בברית המועצות ולא ידענו אם הוא עדיין בחיים.

"זו טעות איומה, אתה עוד תצטער, עוד תבכה על זה. אתה בחור צעיר, אתה יכול להצליח בברית המועצות ולעשות קריירה". דאגתו של זוקין לעתידי לא מנעה ממנו לשלוח אותי הלוך ושוב פעמים אחדות. מקץ כחודש קיבלתי את האישור המיוחל. תחילה נתבקשתי לשלם סכום כסף לארגון האזרחים הסובייטיים. באתי עם אישור התשלום למחלקה לביטחון ציבורי של הסינים ושם הכרתי את צֶ'ן, האחראי למחלקת הויזות והפספורטים, שהיה גם חבר טוב של שני חבריי, ישראל ברונר ופאבל שמושקוביץ'.

"מתי אתה רוצה לצאת?" שאל צ'ן.

"כמה שיותר מהר", עניתי.

כעבור שבוע קיבלתי שתי ויזות, לאמי החורגת ולי.

בדצמבר 1949 עזבנו את חרבין, עיר הולדתי, ובאנו לטַאנדזין (טַיַנגִ'ין). פנינו לד"ר וולפסון, נציג הסוכנות היהודית, ואל נציג אונרר"א. מסרנו את הוויזה מחרבין, ומקץ כחודש התבשרנו שנוכל לעזוב את סין ולהפליג להונג קונג.

חמישים ושבעה עולים הפליגו עִמנו על סיפונה של האנייה הדנית הקטנה "הנרי ינסן". עגַנו בנמל הונג קונג אך לא הורשינו לרדת אל החוף בטענה שמדובר בטריטוריה בריטית

ואנו הרי אזרחים סובייטיים. למרבה המזל, ידידו של מושל הונג קונג בעת ההיא היה מיליונר יהודי בשם כדורי. הרופאה שלו הייתה בת דודה שלי, ד"ר סופי בַּרְד, תושבת הונג קונג. בזכותה נהגו בנו לִפנים משורת הדין. אל האנייה הגיעה סירה קטנה וממנה טיפסו ועלו אדון כדורי ובת דודתי ועמם אישור המתיר לכל הנוסעים לרדת להונג קונג ולשהות בה יום אחד.

בלילה עלינו כל העולים, אנשי חרבין, למטוס צבאי אמריקני מסוג "קונסטליישן", שהוסב למטוס נוסעים. יצאנו לדרך. עצרנו לתדלוק בכלכותה ובבומביי שבהודו, בקראצ'י שבפקיסטן, ותדלוק אחרון תוכנן בבסיס אמריקני בערב הסעודית. הצוות מנה חמישה איש, אמריקנים מבוגרים, כנראה מילואימניקים.

כאשר נחתנו לתדלוק האחרון קרא לי הקברניט, בהיותי ראש הקבוצה, וראיתי שהוא חיוור. "מה קרה?" שאלתי, הוא גמגם והתפתל עד שהודה שהם השתכּרו, נרדמו ונחתנו בטעות בבסיס סעודי. "אנחנו יוצאים בג'יפ לבסיס חיל האוויר האמריקני להביא דלק למטוס, אם ישאלו אתכם לזהותכם תאמרו שאתם אמריקנים בדרך לבירות".

הטייסים האמריקנים לבשו מדים נקיים, ענדו אותות וסמלים ונסעו. אל המטוס נכנסו שני חיילים ערביים יחפים. הוריתי לכל הנוסעים לעשות עצמם ישנים ולא לדבר ביניהם. כולנו היינו במתח עצום. כעבור שעה ארוכה חזרו הטייסים

האמריקנים ועמם מכליות דלק. הם תדלקו את המטוס, וברחו כל עוד נפשם בם. ההמראה נעשתה בחיפזון כה גדול שאת הדלתות סגר הצוות בהיותנו כבר בהמראה. למחרת הופיעו ידיעות בעיתוני הארץ על שערוריית הטייסים השיכורים שעלולה הייתה להיגמר באסון.

ארבעים ושתיים שעות ארכה הדרך. ב-25 בינואר 1950, בארבע בבוקר, נחתנו בשדה התעופה לוד. רוב הקהילה היהודית מחרבין עלתה בדרך זו ארצה. רוב יהודי שנחאי הגיעו דרך הים באניות גדולות. האנייה "ווסטר ויקטור" הסיעה פעמיים עולים, במאי ובדצמבר 1949; והאנייה "אנה סלן" ב-1950.

גם אנחנו, כמו כל העולים שהגיעו ארצה בשנים ההן, רוססנו ב-D.D.T, והועברנו למחנה עולים "שער העלייה" בחיפה. בערב הגיע אחי שהיה אז צוער בקורס קצינים ולקח אותי ואת אמא למלון "פלגה" שעל שפת ימה של תל אביב.

עם הקמת מדינת ישראל הלך ופחת מספר יהודי חרבין. רובם עלו ארצה, חלקם היגרו למקומות אחרים. לאחר שנת 1952 נותר רק קומץ יהודים בחרבין. מוסדות הקהילה נסגרו ונותרו רק הזיכרונות.

לאחרונה פרסמנו ב"בולטין – ביטאון איגוד יוצאי סין", את זיכרונותיו של זיאמה אגרנובסקי, מזכיר הקהילה האחרון. הוא תיעד את השנים האחרונות של קהילת חרבין, משנת 1950 ועד 1963.



## נר זיכרון להוריי[29]

אבי, אברהם קאופמן, נולד במֶגלין שבפלך צ׳רניגוב באוקראינה. סבו היה סוחר בדים אמיד, וגם אביו עסק במסחר וראה ברכה בעמלו. אבא ספג ציונות בבית הוריו. סבי, יוסף זלמן קאופמן, השתייך ל״חובבי ציון״ והיה נציגו של ד״ר פינסקר באוקראינה. אחר כך, כאשר עברה המשפחה לעיר פֶּרֶם שבהרי אורל, המשיך סבי בפעילותו הציונית גם שם. אבי סיים את לימודיו בגימנסיה והתקבל ללימודי רפואה בברן שבשוויץ. באוניברסיטה הוא פגש את אמי.

אמי, ברטה קאופמן לבית שוורץ, נולדה בבסרביה. היא לא באה ממשפחה אמידה, ואת לימודיה בשוויץ מימנה אחותה המבוגרת ממנה שנישאה לאדם עשיר.

שניהם למדו רפואה כללית, אמא התמחתה ברפואת נשים, ואבא ברפואה פנימית וברפואת ילדים. אמא הייתה בין

[29] מצאתי לנכון להכליל פרק זה בספר משום שהוריי היו חלק בלתי נפרד מתולדות קהילת יהודי חרבין. סיפורם האישי והאידיאולוגיה שהנחתה אותם דומה לתפיסת עולמם של רבים מיוצאי חרבין.

הנשים הראשונות שהצטרפו לתנועה הציונית בשוויץ, השתתפה בקונגרסים הציוניים הראשונים, והייתה בין מייסדות ארגוני הנשים הציוניות בקהילה היהודית בחרבין. עם סיום הלימודים שהו הוריי זמן מה באורל בעיר פֶּרְם, ומשם יצאו מזרחה. הם הגיעו לחרבין בנובמבר שנת 1912.

בשנת 1925, שמונה חודשים לאחר הולדתי, נפטרה אמי. בת שלושים ושבע הייתה במותה. לא זכיתי להכירה. מתמונותיה ראיתי שהייתה אישה יפה, ושמעתי שאמרו שהייתה "רופאה הומניסטית". זהו ביטוי רוסי לרופא שראה ברפואה שליחות וייעוד. אסכולה שלמה שהמעיטה בערכו של הצד הכספי, והציבה מטרה אחת מרכזית – הצלת חיים. גם אבא היה כזה. הוריי יצאו לטפל בחולים גם בפרברים נידחים של חרבין, במקומות שבהם גרו רוסים וסינים עניים. לעתים קרובות חזרו מביקור אצל חולים מבלי לגבות תשלום. כאשר אבא עלה ארצה בשנת 1961 והחל לעבוד כרופא בקופת חולים, הוא נשאר נאמן לתפיסת עולמו ולא ייחס כל חשיבות לצד הכספי של עבודתו.

נוסף על עבודתו כרופא, היה אבא עסוק, רוב הזמן, בפעילות ציבורית, בהיותו יושב ראש הקהילה. יום עבודתו היה מתחיל בבוקר בבית החולים היהודי, שם שימש כרופא ראשי, ונמשך עד לשעות הצהריים. בערך בשעה שתים-עשרה בצהריים היה אבא מגיע לבית הקהילה ומקבל קהל במשרדו. ובאותן

שנים לא חסרו צרות. אחר הצהריים היה חוזר לבית החולים ובערב מקיים ישיבות בענייני הקהילה. אבא היה יושב ראש הוועד העירוני של ההסתדרות הציונית, קרן הקיימת, קרן היסוד, מוסדות הנוער הציוני, ובלילה ערך את העיתון "ייברייסקאיה זיזן" (חיים יהודיים), שהיה באותם ימים השבועון היחידי בעולם היהודי בשפה הרוסית. הוא ערך את העיתון במשך עשרים ואחת שנה בערך, תירגם מאמרים מיידיש, מעברית ומגרמנית וכתב כתבות. החל משנת 1941 ועד 1943, בימי הכיבוש היפני, עבדתי לצד אבא כמזכיר העיתון. (בשנים 1943 - 1949 עבדתי גם במזכירות הקהילה.)

למרות היותו ציוני לא עלה אבא לארץ אלא נשאר בסין, אולי מפני שעברו עליו שתי טרגדיות אישיות גדולות: בתו דינה נפטרה בדמי ימיה בהיותה בת אחת-עשרה, וגם אשתו, אמי, נפטרה כעבור שנתיים. ואולי מפני שהמנהיגים בארץ קראו לו להמשיך ולהנהיג את קהילת חרבין. אבא התכתב עם ד"ר גליקסון, ד"ר מוסינזון, ד"ר בוגרשוב ואחרים, שהיו חבריו עוד מימי הלימודים בשוויץ. הם כתבו לו שאין להפקיר את הקהילה במזרח הרחוק ולהשאירה ללא מנהיג ציוני.

בשנת 1945 היו ידידיו היפניים של אבא נכונים להעבירו לדרום סין, לשטח הכיבוש האמריקני. אולם אבי לא רצה לברוח, הייתה לו הרגשת שליחות. הוא ידע שהוא משמש

ככתובת ציונית לָעולם היהודי במזרח הרחוק וחש שאינו יכול להפקיר את הקהילה. לכן נשאר בחרבין.

באוגוסט 1945, בגין היותו מנהיג ציוני, נאסר אבי על ידי הסובייטים, ושהה עד מרץ 1961, במשך שש-עשרה שנה, בברית המועצות. מתוכן אחת-עשרה שנה היה במחנות כפייה. בתקופה הראשונה היה נתון לחקירות יום ולילה. הוא כתב על כך בספרו "רופא המחנה"[30]. במשך שלוש שנים ניסו החוקרים להשפיע עליו שיודה שהיה סוכן אמריקני, מרגל אנגלי או שְפִיוֹן יפני. הוא נתבקש לחתום ששלח נוער יהודי לפוצץ תעשייה צבאית בברית המועצות, שהיה סוכן אימפריאליסטי, שקיבל כסף מאנגליה, ושכל כוונתו הייתה לחתור תחת השלטון הסובייטי. הוא סבל אין ספור לילות של חקירות, עינויים נפשיים, הרעבה ומניעת שינה, מתוך רפרטואר העינויים הנפוץ בשנות שלטונו של סטאלין.

כעבור שלוש שנים, כשהוא נתון בתא מבודד בכלא לוביאנקה במוסקבה, משעמד בסירובו לחתום על כל ההאשמות, דנו אותו, שלא בנוכחותו, לעשרים וחמש שנות עבודת פרך במחנות כפייה. אינני יודע אם זייפו את חתימתו או שהספיקה עדותם של חוקריו. לאבא היו כוחות נפש אדירים.

[30] ד"ר אברהם קאופמן, *רופא המחנה*, הוצאת עם עובד, ת"א 1971. (הספר יצא לאור גם ברוסית בהוצאת "עלים".)

מרבית הנחקרים נשברו והודו גם בהאשמות שקריות לחלוטין. אולם אבא לא נשבר במשך שלוש שנות חקירה.

שמונה שנים היה אבא במחנות כפייה. הוא הועבר ממחנה למחנה וניצל בזכות היותו רופא ובזכות רוחו האיתנה ותקוותו להתאחד עם המשפחה בארץ. ייתכן שגם היותו נצר למשפחה חב״דניקית היא סגולה לכוחות נפש. (אבא הוא נינו של הרבי מלובביץ׳, אמו הייתה נכדתו של מייסד חסידות חב״ד, הרב שניאורסון.) אבי לא היה דתי, אך שמר מסורת והאמין באלוהי ישראל.

מֻתֵי מעט מאלה שנאסרו בחרבין ב-1945 שבו לעיר. לאחר שלוש שנים, בערך בשנת 1948, חזרו שני רוסים ששוחררו. אחד מהם היה מנהל הספרייה של מסילת הברזל הסינית המזרחית והוא סיפר לי שפגש את אבא בעת מאסרו. הוא היה רוסי אקדמאי ואינטליגנטי, שלא נחשד באהבת יתר ליהודים. ולמרות זאת הסתכן ובא אלינו בלילה בחשאי. ממנו שמעתי לראשונה על עמידתו האיתנה של אבא. אחר כך, בהיותי כבר בישראל, שמעתי סיפורים נוספים מיהודים פולניים שהגיעו ארצה. הרוסי הזה היה עם אבא בגרודקווה, בית הסוהר ששימש כמחנה מעבר. התנאים היו תת-אנושיים. אסירים פליליים ואנשי העולם התחתון שוּכּנו יחד עם אסירים פוליטיים, רציחות אירעו שם מדי יום ביומו. השלטונות דאגו גם לַבּוֹת את השְׂנאה האֶתנית. אנשי מאפיה רוסיים שוכנו בתא עם

אנשי מאפיה אוקראיניים, ליטאים עם אסטונים, וכולם כמובן שונאי יהודים. בשנת 1945 הביאה ברית המועצות אסירים מכל רחבי המעצמה, ודאגה לְשַׁנֵּעַ אותם ממערב למזרח ומדרום לצפון והכול תוך מסכת התעללויות שקשה לתארה.

שלושה אסירים פוליטיים היו בתא אחד: אותו רוסי מנהל הספרייה של הנהלת הרכבת (К.В.Ж.Д.) מחרבין, כומר פרבוסלבי-אורתודוכסי, ואבא. כל האחרים היו אסירים פליליים. אבא אמר לרוסי: "עלינו למצוא דרך לשרוד עם החוליגנים האלה". המצב היה מאוד מסוכן, הם פחדו לעצום עין בלילה. כמוצא אחרון החלו השלושה לשוחח ביניהם על נושאים שונים. אבא סיפר סיפורים מהתנ"ך ומעשיות חסידיות, והוא ידע לספר סיפור ולרתק את שומעיו. הכומר סיפר מתוך הברית החדשה, ומנהל הספרייה מחרבין היה בקיא באתנוגרפיה של המזרח הרחוק ובעיקר בפולקלור הסיני והמונגולי. הם הצליחו לרתק את העבריינים ושקט השתרר בתא, עד כדי כך שהפליליים היו מבקשים מהם במפגיע: "ספרו עוד סיפור".

במשך עשר שנותיו בארץ אבא סיפר שוב ושוב על הימים הקשים ברוסיה בעיקר בתחילת מאסרו. על הפחד, על העינויים ועל ניסיונם של אנשי ה-נ.ק.וו.ד (Н.К.В.Д, N.K.V.D) לשבור את רוחו. השיטה הייתה דיכוי הנחקרים ונטיעת תקוות שווא. הם היו אומרים לנחקר: "כדאי לך לחתום על הודאה בהאשמות,

ברגע שתודה נעבירך למחנה ושם תוכל לעבור חינוך מחדש. כעבור זמן תשתחרר על התנהגות טובה ותוכל לצאת לחיים חדשים". אבא קרא להם: "אינקוויזיטורים של המאה העשרים". הוא שנא את המשטר הסובייטי אך אהב את התרבות הרוסית ואת העם הרוסי. פעמיים בחייו, כשהיה במצבים קשים מאוד, הרוסים לא אכזבו אותו.

הפעם הראשונה הייתה בשנת 1919 כשאבא גויס בחרבין ל"צבא הלבן", לארמייה בפיקודו של אדמירל קולצ'ק, שיצאה להילחם נגד הבולשביקים. המסע המפורסם ידוע בשם "מסע הרעב", הסתיים במדבר גובי במונגוליה. אבא נוכח לדעת שהעם הרוסי הוא עם רחמן וטוב לב, ולמד להעריך אותו. במונגוליה הואשמו אבי וחבריו שהם קומוניסטים אף על פי שנלחמו נגד הקומוניזם. הם נאסרו לזמן קצר. אבל אין להשוות את המאסר הזה שלאחריו הם חזרו לחרבין, למאסר הממושך במחנות הכפייה הסובייטיים.

הפעם השנייה הייתה לאחר מתן גזר דינו. אבא, בין מאות אסירים נוספים, נסעו חודשים ארוכים ברכבות מסע שיועדו להובלת בהמות. ובכל תחנה לאורך הדרך עמדו אנשים פשוטים, עמך, איכרים רוסיים ונתנו לחם ומים חמים לאסירים. הייתה בזה מידה של סכנה, אנשי ה-נ.ק.וו.ד שמרו ברכבת, והנה רוסים פשוטי עם, שלא הכירו את האסירים, פשוט מטעמי אנושיות וחמלה, נתנו להם מזון.

במשך שש-עשרה שנה, כשהיה כלוא בברית המועצות, חשבנו על אבא כל הזמן והתגעגענו אליו מאוד. חיינו נסבו סביב המאבק לשחרורו. התדפקנו על כל דלת ונלחמנו מלחמת התשה מול עשרות פקידים. שלחנו אין סוף מכתבים ובקשות, לפרקליטים, לגנרלים, וגם לד״ר לוין, רופא בצבא האדום, שהוצב כרופא הראשי של הארמייה שכבשה את חרבין. עוד בהיותנו בחרבין יצרנו קשר עם ד״ר לוין. בהיותו מקורב לבכירים בקרמלין, ובהתחשב בכך שהיה יהודי, חשבנו שיוכל לעזור לנו. לא ביקשנו ממנו לסייע בשחרורו של אבא; רצינו רק לברר היכן הוא נמצא, אך אפילו להגיע למידע זה לא הצלחנו. למרבה הצער, ד״ר לוין עצמו מצא את מותו כאחד הנִספִים ב״משפט הרופאים״.[31]

החל מאבק קשה, רצוף עשרות מכשולים בדרך. ניסינו לברר מידע גם דרך יהודים פולניים ששוחררו. מ-1946 לא ידענו היכן אבא נמצא והאם הוא חי. מדי פעם קיבלנו מידע מיהודי פולני, שעלה ארצה לאחר שהיה אסיר ברוסיה, ופגש את אבא במחנה כלשהו בסוף שנות הארבעים. אבל דרישת שלום עדכנית ראשונה קיבלנו רק עשר שנים לאחר שנאסר, בשנת 1955.

[31] בינואר 1953 נמסר שנחשף קשר בין רופאים יהודיים בברית המועצות לבין יהדות ארה״ב. רופאים ואנשי רוח הוצאו להורג על פי הוראתו של סטאלין. מתוך *האנציקלופדיה העברית*, כרך כה, ערך: סטלין, עמ׳ 711.

לאחר מותו של סטאלין ב-5 במרץ 1953, נערך טיהור בשורות ה-ק.ג.ב. ובשירותים החשאיים האחרים. רבים מהסטאליניסטים אנשי הקו הנוקשה סולקו.

רוח חדשה החלה לנשב בברית המועצות, מגמתה הכללית הייתה בכיוון ליברליזציה, חופש המחשבה וחופש הביטוי. קרבנותיו של סטאלין שהושתקו או הוגלו - שוחררו בהדרגה, ורבים מאלה שחוסלו זכו לרֶהַבִּילִיטַצְיָה לאחר מותם. יורשו של סטאלין, חרושצ'וב, התנגד לקו הסטאליניסטי. הוא חשף את מעשי אכזריותו וגינה את פולחן האישיות שהתרכז סביב סטאלין.

לנוכח התמורות והשינויים האלה הֵעֵז חבר שלי, הבמאי והשחקן יורה חורוש, שפגש לגמרי במקרה את אבי במחנה כפייה, לספר לו שאשתו ושני בניו נמצאים בישראל. הוא פגש אותו כאשר הגיע עם קבוצת התיאטרון שלו להופעה במקום. עד אז אבא לא ידע שעלינו ארצה. החבר, שחמותו התגוררה בארץ, הציע שאבא יכתוב מכתב והוא יעבירו ארצה. הוא גילה אומץ לב בלתי רגיל, אמנם היו אלה ימי שלטונו של ניקיטה חְרוּשְׁצוֹ'ב והפחד מהשלטון נמוג במעט, אך סוכני ה-ק.ג.ב. עָרצו בכל מקום. חברי החביא את המכתב ושלח אותו אלינו. לא היו בו שמות ולא חתימה, אבל הכרנו מיד את כתב היד.

אחר כך החל תהליך שחרורו הממושך של אבי. פעם בשלושה חודשים קיבלנו ממנו גלויה באמצעות הצלב האדום

במוסקבה. המען למכתבים היה תא דואר מרכזי במוסקבה שממנו חולקו המכתבים לכל המחנות ברחבי ברית המועצות.

מרבית האסירים שוחררו זמן מה לאחר מות סטאלין, אך אבא היה בין האחרונים ששוחררו. הוא שוחרר רק בשנת 1956. תקופת מאסרו קוצצה לאחת-עשרה שנים אך הוא לא קיבל רהביליטציה. לאחר שחרורו ביקש להיות במוסקבה אך השלטונות סירבו. שחרור מהמאסר אין פירושו שהפכת לבֶן חורין. "חופש" היה מושג יחסי בברית המועצות. ידוע לכול שאחרי מחנות הכפייה נשלחים ה"משוחררים", בייחוד הפוליטיים, לגלות. זאת ועוד, אסירים פוליטיים, גם לאחר שחרורם מהגלות, עדיין לא נחשבו לאזרחים מן השורה. נאסר עליהם להתגורר בערי בירה ובערי נמל, ובתעודת הזהות היו סעיפים מגבילים. לכל אזרח רשמו בתעודה את מקום מגוריו, ומי שלא הייתה לו כתובת נחשב לעובר על החוק ועלול היה להיעצר על ידי המשטרה.

אבא ביקש אפוא להיות בקָרָגַנְדָה שבקזחסטאן, שם שהה במחנה בתקופה האחרונה שלפני שחרורו. הוא חזר לקָרָגַנְדָה, שהייתה עיר מרכזית ומסביבה מכרות פחם, והחל לעבוד במרפאה במכרות הפחם. הוא התגורר בבית מהנדס יהודי, משפחת בּוֹרטמֶן. באותה עת קיבלנו ממנו מכתב שהוא שוחרר והחל המאבק המתיש למען עלייתו ארצה. כאשר שוחרר מהמחנות נדרש אבא לקבל נתינות סובייטית. אולם אבא טען

שהוא חסר נתינות ואינו אזרח סובייטי, שהרי עזב את ברית המועצות ב-1912, איבד את אזרחותו מפני שהיה בסין, ואינו רוצה לקבל אזרחות סובייטית. בעקשנות ובהתמדה הוא סירב לקבל אזרחות. במשך חמש שנים לחם ונאבק כאסיר ציון עד שהתירו לו לעלות לארץ.

פנינו אל כל השגרירים שלנו במוסקבה: נמיר, אליישיב, אבידר, ופרופ' הראל. הטענה שלנו הייתה שמאחר שהמשפחה שלו בארץ אנו מבקשים לתת לו אזרחות ישראלית ולהביאו ארצה. זה לקח שנים. משרד החוץ שלנו הורה לשגרירות במוסקבה להנפיק לו דרכון ישראלי. אלא שגם לתת לו את הדרכון היה מבצע מסובך: הנסיעה ממוסקבה לקָרָגַנְדָה ארכה ימים, לאנשי השגרירות אסור היה לנסוע לקָרָגַנְדָה שהוגדרה כאזור סגור, ולאבא אסור היה לנסוע למוסקבה.

לבסוף, כאשר קיבל את הדרכון הוא פנה ל"אוֹבִיר" OVIR, המחלקה לוויזות ולרישום שבמשרד הפנים לבקש היתר יציאה. חמש-עשרה פעמים סירבו לבקשתו. הסובייטים כתמיד ערמו קשיים. בפעם השש-עשרה, בפורים תשכ"א 1961, אישרו לו השלטונות לעזוב סוף סוף את ברית המועצות.

ב-26 במרץ 1961 הגיע אבא לארץ. הייתי בן שלושים ושבע, אבא היה בן שבעים וחמש. לא רק אני ומשפחתי חיכינו בשדה התעופה; כמה מאות מיוצאי סין המתינו אתנו. רבים מחו דמעה והייתה התרגשות גדולה. חשבנו שיֵצא יהודי זקן,

כפוף, אולי נשען על מקל, אבל לשמחתנו הופיע אדם זקוף, גאה ורוצה להתחיל לעבוד החל ממחר כרופא.

כשאבא יצא מחושך לאור הוא רצה לצעוק אל העולם כולו מה קורה ליהודים מאחורי "מסך הברזל". הנושא בער בעצמותיו. "איני יכול לישון, איני יכול לשבת בשקט, איני מוצא מנוח לנפשי, חייבים להפסיק את קשר השתיקה, חייבים להוציא את היהודים מברית המועצות!" "ויצעקו!" היה חוזר ואומר.

עד גיל שמונים וחמש עבד אבא במשרה מלאה כרופא במרפאת קופת חולים כללית ברמת גן. ב-1967, כשפרצה מלחמת ששת הימים, הוא רצה להתנדב לצבא, אך נדחה בשל גילו. אבא לא ויתר על ביקורי בית, לא התעצל לבקר חולים שגרו בקומה שלישית, התנדב לעבוד גם בתורנויות שבת, והיה תמיד מוכן למלא את מקומו של רופא אחר.

הוא קרא מדי יום את עיתון "דבר" ועיתונים ביידיש, לא היה מוכן לשמוע איזושהי טענה או טרוניה על המדינה, הצטרף לתנועת העבודה (מפא"י), רכש מנוי לפילהרמונית, נשא הרצאות ברוסית, כתב את קורותיו בספר מרתק, וחי חיים מלאים ועשירים. הוא היה אדם שהגשים חלום. הציונות – שבה האמין מיום שעמד על דעתו, אותה ציונות שההיאחזות בה עזרה לו לשרוד, נתנה לו מושא לחלומות ולתקוות – הגיעה סוף סוף להגשמה.

אבי ואמי, נוסף על היותם הוריי, סימלו בעיניי את סיפורה של יהדות חרבין. קהילה נפלאה זו עיצבה את דמותי, מלַווה אותי כל חיי ואני חש גאווה וכבוד להשתייך אליה.

האהבה והקשר הרוחני ביני לבין אבי היו קיימים גם במשך כל תקופת היותו בברית המועצות. משחוזר חשתי כאילו זכיתי באבא מחדש; מעתה היה בינינו קשר הדוק של אב ובנו.

אבא עבד כרופא עד שלושה חודשים לפני מותו. הוא נפטר במרץ שנת 1971, היה בן שמונים ושש שנה במותו.

## אפילוג

היהודים שהגיעו לחרבין וחיו בה מראשית ייסודה בשנת 1903 ועד 1962, לא הסתפקו בהקמת קהילה יהודית מפוארת, אלא יזמו ותרמו לפיתוחה ולביסוסה של העיר כולה. נוסף על הקמת מוסדות יהודיים מובהקים: בתי כנסת, מרכז קהילתי, בתי ספר, בית אבות ותנועות נוער ציוניות, הקימה הקהילה מוסדות ששימשו לרווחת כלל התושבים. ייזכרו לטובה בית החולים היהודי ובית התמחוי.

אולם תרומתם של יהודי חרבין ניכרה לא רק במוסדות רווחה כי אם בפיתוח הכלכלה והמסחר. מפעלי המזון של סוסקין וקרול; פיתוח הצי המסחרי של ספינות נהר בבעלותו של סוסקין; המפעל לזיקוק סוכר של ציקמן; תעשיית הפרוות שהקימו אברמוביץ', מורבצ'יק, זונדוביץ', זולוביץ' ועוד רבים; מאפיות מאיזין; תעשיית המיצים של קופמן; מכרות הפחם של האחים סקידלסקי, תעשיית פולי הסויה של קבלקין, חנויות הכל-בו של סמסונוביץ', תעשיית הדפוס של פרנקל, אברמוביץ', למברג ובורסוק; מפעלי השוקולד, בתי הקפה והמסעדות שהקימו דריזין, צוקרמן וברסלר; בתי המרקחת של גורביץ' ורוגובין; ומלון מפואר "מודרן" שנודע בעולם כולו בבעלותו של יוסף קַספֶּה. יהודים ייסדו בחרבין את הבורסה, ורבים עבדו בה

כברוקרים. (בתקופה מסוימת היה יעקב קבלקין נשיא הבורסה.) במהלך השנים נוצרו שותפויות בין יהודים לסינים, ומפעלים ועסקים רבים שהוקמו על ידי יהודים עברו עם הזמן לידי האוכלוסייה המקומית.

מוסיקאים יהודיים גרו בחרבין, רבים מהם לימדו מוסיקה ב"קונסרבטוריון על שם גלזונוב", בית הספר הגבוה למוסיקה, וביניהם: פרופ' שִׂיפֶּרבלֶט, פרופ' גולדשטיין, דילון, אפטקאקרבה, גרשגורינה ואחרים. שחקני תיאטרון וזמרים יהודיים היו פופולריים בחרבין.

יהודים בלטו גם בקרב אנשי הרפואה. תרומתם נחרטה בזיכרונם של תושבי חרבין בעיקר בעת מגֵפת הכולרה שפרצה בשנת 1932. הם הושיטו עזרה לא רק לבעלי הממון אלא הגיעו גם לפרברים הנידחים של עניי חרבין.

כאשר עזבתי את חרבין בשנת 1949 מנתה אוכלוסייתה שמונה מאות אלף נפש. מאז ביקרתי בה פעמיים (ב-1992 וב-1994) ומצאתי שחרבין הפכה לעיר מודרנית המונה כיום שמונה מיליון וארבע מאות אלף תושבים. עיר חדשה ובה מרכזי מסחר, תיירות ותרבות. גדת הנהר פותחה והפכה למקום יפהפה. גשר חדש הוקם, ונוף חדש של גורדי שחקים מתגלה באופק.

אולם בלבי נשארה חרבין כמקום ביתי נפלא ואהוב של נעוריי. אנחנו, שנולדנו בחרבין, או הגענו אליה בצעירותנו,

נושאים בלבנו את המראות ואת הזיכרונות של פעם. זוכרים את גדות נהר הסונגארי, את הכרכרות הרתומות לסוסים מעלות עניי אבק ברחובות הלא סלולים. איש מאתנו לא ישכח את בתי הקיט מעבר לנהר באזור זָטוֹן (הנקרא כיום "אי השמש"), את הפארק העירוני ואת הגשר העילי (הוּיאַידוּקט).

בעינינו היה זה אך טבעי שאנחנו יהודים תושבי סין. אמנם סין מעולם לא הייתה מולדתנו, אם כי העם הסיני שהכרתי בצעירותי היה סבלני, מכניס אורחים, והעניק לנו הרגשה שאנחנו רצויים. נכון הוא שהסינים ראו בנו זרים ומוזרים אך הם קיבלו אותנו כעובדה קיימת, לא היו התנכלויות, לא מנעו מאתנו לקיים אורח חיים יהודי, ולא נאסרה פעילות ציונית.

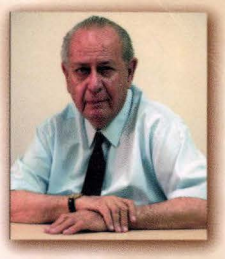
אנו גאים להיות צאצאיהם של יהודי חרבין. מוסדות הקהילה, הביטחון שהעניקו, היצירה והעשייה הם מקור השראה לכולנו. לא היה ילד בקהילה שרצה ללמוד ולא יכול היה לממן את לימודיו, לא היה קשיש שחשש שישליכוהו לעת זקנה, לא היה חולה שנמנע ממנו טיפול רפואי, וכל אחד ידע שכאשר יגיע יומו יזכה לקבורה כדת וכדין. הקהילה היהודית העניקה הגנה וביטחון סוציאלי לכל אנשיה.

בזעיר אנפין אנו מנסים להמשיך מורשת זו באיגוד יוצאי סין, לפי הכלל: "מַעֲשֵׂה אָבוֹת סִימָן לְבָנִים". אנו שומרים על קשר עם מאות נכדיהם וניניהם של יוצאי סין, מטפחים את

הערבות ההדדית, מעניקים עזרה סוציאלית לנזקקים ונותנים מלגות להשכלה גבוהה.

כתבנו את הספר במטרה לשַמר את המורשת הייחודית שאפיינה את קהילת חרבין; ומתוך כבוד וגעגועים למנהיגיה שהראו לנו את הדרך בהעמידם את טובת הכלל לנגד עיניהם. מנהיגים שהטיפו לאחווה ולהגינות, היו בעלי יזמה, יצירתיות וחריצות, ואהבה ללא גבול לציון ולעם ישראל.





*"באותה עת, קיץ 1948, התמנתה גולדה מאיר לשגרירת ישראל במוסקבה. הגעתה למוסקבה ריגשה מאוד את הקהילה היהודית שמעבר ל'מסך הברזל'... הקונסוליה הסובייטית בחרבין הציעה להקרין סרט במיוחד בשביל הקהילה היהודית... לפני הקרנת יקרינו קטע חדשותי קצר שבו נראית גולדה מאיר מגישה את כתב האמנתה לשוורניק, נשיא ברית המועצות. אחר כך יוקרן סרט סובייטי 'משפט העמים' על משפטי נירנברג. הסכמנו בשמחה וביקשנו שאת הקטע על גולדה, שארך דקות אחדות בלבד, יקרינו כמה פעמים סיכמנו שנקרין שלוש הצגות, וכך שלוש פעמים צפינו בגולדה במוסקבה. ובכל פעם שהקטע הוקרן היו מחיאות כפיים עד שחששנו שמישהו יתחיל לשיר 'התקווה'... היו אנשים שקנו שלושה כרטיסים כדי לראות שוב ושוב את גולדה מגישה את כתב האמנתה ההיענות הנלהבת של הקהילה... הדליקה נורה אדומה אצל אנשי הקונסוליה הסובייטית. הם הבינו שישנה התעוררות לאומית ציונית, יהודי חרבין מזדהים רגשית עם ישראל, אינם מעוניינים להיות סובייטים ואינם נאמנים לשלטון במוסקבה".*

■

מתוך ספרו של תדי קאופמן, יו"ר איגוד יוצאי סין, יליד חרבין 1924, שהי
פעיל במוסדות הקהילה ובנו של אחד ממנהיגיה. ביזמת ידידו וממלא
מקומו באיגוד, יוסי קליין, אף הוא יליד חרבין, העלה קאופמן את זיכרונות
על הכתב.

הספר פורש בפני הקורא יריעה היסטורית רחבה אודות הקהילה בראשי
המאה העשרים. תחילה שלטו הסינים בחרבין, לאחריהם הגיע הכיבוש
היפני, כעבור זמן כבש הצבא האדום את מנצ'וריה, ולבסוף נכנסה לעי
הארמייה השמינית המהוללת של מאו-צה-טונג. ובתוך הסערות שהתרגש
ובאו, הצליחו פרנסי הקהילה לנווט את בני עדתם כך שהמשיכו לחיות לצ
רק חיים יהודיים מלאים, כי אם גם חיים ציוניים.

מבעד לעיניו של קאופמן מתגלה תמונה מרתקת, לעתים משעשעת לעתי
נוגה, המאירה פֶּן נוסף בסיפורה של יהדות סין.

בת-עמי מלניק
עורכת הספ

ISBN 965-90716-0-4 מסת"ב
9789659071609